

saha

HELSİNKİ YURTTAŞLAR DERNEĞİ • ÜÇ AYLIK SÜRELİ YAYIN

İNSANİ GÜVENLİK PENCERESİNDEN 2000'LER TÜRKİYE'Sİ

İktisadi güvence: Küresel finansal krizden sosyal politikalara
Gıda egemenliği: Uluslararası şirketlerden karşıt örgütlenmelere
Ekoloji: Mülksüzleştirme siyasetinden hukuk mücadelelerine
Sağlık: Modern tıp ideolojisinden yurttaş örgütlenmelerine
Devlet: Güvenlik merkezli siyaset ve otoriterleşme
Aile: Muhafazakâr dönüşümden LGBTİ mücadelesine
Kimlik: Soylulaştırmadan sürgüne

Bu dergi Helsinki Yurttaşlar Derneği tarafından *toplumsal mutabakat, barış ve insani güvenlik* alanındaki çalışmalar kapsamında hazırlanmaktadır.

Sahibi: Ümit Fırat (Helsinki Yurttaşlar Derneği adına); **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Emel Kurma;
Editör: Fırat Genç; **Tasarım-Uygulama:** Nur Ayman; **Fotoğraflar:** Fatih Pınar;
Katkıda Bulunanlar: Hakan Ataman, Besim Bülent Balı, Cemre Cambazer, Ayşe Çavdar, Çiğdem Demirbilek, Mustafa Utku Güngör, Mustafa Çağrı Kurter, Zeynep Şarлак;

Basıldığı Yer: İstanbul; **Tarih:** Eylül 2015; **Matbaa:** Mart Matbaa Sistemleri San. ve Tic. A.Ş.
Mart Plaza Merkez Mah. Osman Paşa Çiftliği Ceylan Sokak No: 24/1 Nurtepe, Kağıthane/İstanbul.

Helsinki Yurttaşlar Derneği: Dr. Refik Saydam Caddesi Dilber Apartmanı No: 39 Kat: 4 Daire: 12,
Şişhane, Beyoğlu/İstanbul. **Telefon:** +90 212 292 68 42 **Faks:** +90 212 292 48 44
E-posta: iletisim@hyd.org.tr **Web:** www.hyd.org.tr

saha ücretsizdir. Üç ayda bir Türkçe yayımlanır. **saha**'da yayımlanan makale ve söyleşilerdeki ifadeler Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin görüşlerini yansıtmayabilir. Abone olmak için Helsinki Yurttaşlar Derneği ile iletişime geçebilirsiniz.

Bu yayının mali giderleri Avrupa Birliği tarafından "Barış, Uzlaşma ve İnsani Güvenlik için Sınır aşırı Yurttaşlar Ağı" projesi kapsamında desteklenmektedir. Dergide yer alan görüşler, destekleyici kurumun görüşlerini yansıtmamaktadır.

İçindekiler

2 **EDİTORYAL** » Fırat Genç

3 **MAKALE** » Ahmet İnel

5 **İKTİSADİ GÜVENCE: KÜRESEL FİNANSAL KRİZDEN SOSYAL POLİTİKALARA**

MAKALE » Ümit Akçay

SÖYLEŞİ » Ayşe Buğra

19 **GIDA EGEMENLİĞİ: ULUSAŞIRI ŞİRKETLERDEN KARŞIT ÖRGÜTLENMELERE**

MAKALE » Olcay Bingöl

SÖYLEŞİ » Abdullah Aysu

29 **EKOLOJİ: MÜLKSÜZLEŞTİRME SİYASETİNDEN HUKUK MÜCADELELERİNE**

MAKALE » Stefo Benlisoy

SÖYLEŞİ » Arif Ali Cangı

39 **SAĞLIK: MODERN TIP İDEOLOJİSİNDEN YURTTAŞ ÖRGÜTLENMELERİNE**

SÖYLEŞİ » Ayşecan Terzioğlu

47 **DEVLET: GÜVENLİK MERKEZLİ SİYASET VE OTORİTERLEŞME**

MAKALE » İsmet Akça

57 **AİLE: MUHAFAZAKAR DÖNÜŞÜMDEN LGBTİ MÜCADELESİNE**

SÖYLEŞİ » Metehan Özkan

61 **KİMLİK: SOYLULAŞTIRMADAN SÜRGÜNE**

MAKALE » Deniz Yonucu

SÖYLEŞİ » Egemen Yılıgür

BAŞLARKEN...

Helsinki Yurttaşlar Derneği, ulus devletlerin hızla dönüştüğü bir dönemde yurttaşlık kavramının yurttaşlardan bağımsız biçimde tanımlanmasına bir itiraz olarak kuruldu. Aradan geçen yirmi yılı aşan zaman zarfında, Türkiye'deki demokratikleşme mücadelesine olduğu kadar, yerkürenin dört bir yanına dağılmış ulus-aşırı bir yurttaşlar ağının birikimine yaslandı. Yurttaşlık pratiğinin alanını ülke sınırlarının, değişmez olduğu varsayılan aidiyetlerin ötesine genişletmeyi hedefledi; yurttaşlık kavramını, haklar ve sorumluluklar söylemini aşan, talepler ve itirazlarla örülmüş, müdahil olmaya dönük inisiyatiflerin belirlediği aktif bir alanda yeniden tanımlamak gayesini taşıdı. Küreselden yerele her ölçekte belirsizliklerin hüküm sürdüğü bugünün dünyasında da bu birikimin ışığıyla yol alıyor.

Bugüne kadar yürüttüğümüz araştırmalarda, raporlarımız, yayınlarımız ve benzeri çalışmalarımızla açtığımız tartışmalarda yaptığımız şey, bu aktif yurttaşlık tanımına, kültürüne ve siyasetine katkıda bulunmaktı. Elinizdeki yayından beklentimiz, 1990'ların başlarından bu yana oluşturulan, devamında kendisi de katılım ve tartışmalarla dönüşen bu sürekliliğin belgesi olması. Bu bağlamda **saha** biz yurttaşları sarmalayan siyasi, iktisadi ve kültürel olguları, bu olguları tanımlayan iktidar ve tahakküm ilişkilerini gözleme, anlaşılır kılma ve nihayetinde dönüştürme ihtiyacından doğdu.

saha yurttaşlık kavramının ve performansının müzakereye ve mücadeleye konu olduğu her alanın aktörlerini, devlet kurumlarını, bilgi üreten kurumları ve sivil toplum örgütlerini bu gözlem ve dönüştürme pratiğine dâhil etmek niyetiyle yola çıkıyor. Dolayısıyla **saha**'nın Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin yayın organı olmanın ötesinde bir mecra, bir karşılaşma alanı oluşturması amaçlanıyor.

saha tema olarak Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin sürdürdüğü çalışmalardan yola çıkacak. Ancak tartışma yöntemi ve kapsamı itibarıyla ele aldığı konulara daha geniş bir perspektiften yaklaşacak; farklı, hatta bazen çatışan aktörleri tartışmaya dâhil edecek. Bir anlamda akademik alanla sivil toplum örgütleri alanı arasında –bu iki alanın ürettiği zengin birikimi birbirine açacak– aktarma kayışı rolüne soyunacak.

Bu ve bundan sonraki birkaç sayı boyunca **saha**'nın çerçevesini Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin iki yıldır yoğunlaştığı "insani güvenlik" perspektifinden yola çıkarak oluşturacağız. Ele aldığımız temaları bu geniş ama bir o kadar da zihin açıcı bakış açısıyla tasarlayacağız. **saha**'nın amacı zaten yapılmış ve yayımlanmış bu çalışmaları tekrar etmek değil. Aksine, **saha** insani güvenlik kavramını temas ettiği diğer alanlarla ilişkilendirmeyi hedefleyecek.

İnsani güvenlik kavramını "güvenliğin insanileştirilmesi" şeklinde yorumlayarak, gündelik hayatın her alanına sızan tekinsizlik ve eğretilik hâliinden azade olma ihtiyacı ve çabası olarak tarif ediyoruz. Bir başka deyişle, yakın zamanda küresel düzeyde giderek daha yüksek sesle işittiğimiz haysiyetli yaşam talebinin içeriklendirilmesine dönük bir araç olarak ele alıyoruz. Bu haliyle güvenliğin insanileştirilmesi, bireysel ve toplumsal hayatın her alanında gözlemlenebilir bir motif oluşturuyor. Derginin bu sayısında da göreceğiniz üzere, ekolojiden toplumsal cinsiyete, kentsel dönüşümden gıdaya bir dizi alanda insani güvenlik kavramının izlerini sürdük.

saha'nın ilk sayısı insani güvenlik penceresinden 2000'ler Türkiye'sine yönelik bir durum tespiti niteliği taşıyor. Bundan sonraki sayılarda bir yandan bu durum tespitini tematik dosyalar yardımıyla derinleştirmeye çalışırken, bir yandan da bu alanlarda gerçekleşen çeşitli düzeylerdeki müzakere ve mücadele tecrübelerini görünür kılmaya gayret edeceğiz.

Bugünün dünyasında yurttaş inisiyatiflerinin birbirlerinden ve bilgi üreten kurumlardan bilgi ve ilham alabilecekleri mecraları çoğaltmaya ihtiyacımız var. **saha**, bu ihtiyacın bir gereği, haysiyetli bir hayat arzusunun ifadesi.

GÜVENLİĞE KİŞİ KATINDAN BAKMAK

Silahlı çatışmaların, politik altüst oluşların ya da çevre felaketlerinin, bireylerin ve toplulukların hayatlarını giderek daha belirsiz ve güvensiz kıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Ne var ki, devletlerin ve piyasa güçlerinin her birimizin içine sürüklendiği bu topyekûn belirsizlik haline verdiği yanıtlar, mevcut durumu kötüleştiren, güvensizlik halini derinleştiren türden yanıtlar. Bu gidişatı değiştirecek olansa, güvenlik arayışını bireylerin ve toplulukların zaviyesinden yeniden yorumlayan girişimler ve kavramsallaştırmalar.

Soğuk Savaş sonrasında, klâsik savaşların yerini konvansiyonel olmayan savaşlara bıraktığı bir dönemden geçiyoruz. Orduların cephelerde birbirleriyle savaşlarının yerini aşırı şiddeti neredeyse yegâne yöntem olarak benimseyen etnik, dinsel, bölgesel ve başka sosyo-ekonomik ya da sosyo-politik ihtilafların aldığı yeni savaşlarla karşı karşıyayız. Sivillerin askerlerden kat be kat daha fazla kurban edildiği bir topyekûn çatışma, yok ederek var olma, terörle alan boşaltma pratiklerini, başta komşumuz Suriye ve Irak'ta olmak üzere, özellikle Ortadoğu, Afrika ve Güney Asya'da izliyoruz. Orduların çarpışması ve devletlerin açıkça çatışması değil karşımızdaki elim manzara. Toplumların infilak etmesine, toplum olma niteliklerini bütünüyle yitirmelerine şahit oluyoruz. Bu toplum olma niteliğini yitirmenin, aşırı ve kör şiddetin başat askeri ve siyasal araç olarak kullanılmasının, bölgesel güç olma hesaplarının aşırı şiddet ve terör yöntemleriyle hayata geçirilmesinin yarattığı büyük yıkıcı dalgayı, bugün dünyada en fazla mülteci ağırlayan ülke olarak yakından hissediyoruz. Yaşayabilmek için ölüm riskini almak zorunda kalan on binlerce insanın dramı kıyılarımızda, yakın bölgemizde günlük olağan haber haline geldi.

Milyonlarca insanın insan olmaktan gelen temel haklarından mahrum oldukları, insani güvenliğin sıfır noktasında

yaşamaya mahkûm oldukları bir büyük medeniyet kaybının tanıklarıyız. Bu çerçevede devletlerin güvenliklerini ön plana çıkararak, bunu üstün tutan geleneksel güvenlik anlayışı ve politikaları da iflas etmiş durumda: Güvenlik tanımının ve politikalarının baştan ayağa değişmesi gerekiyor.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1994 yılı *İnsani Kalkınma Raporu'*nda, insan hakları mücadelesinin hukuk alanında, insani kalkınma hedeflerinin sosyo-ekonomik alanda önlerine koydukları hedefleri birbirlerini tamamlar biçimde bütünleştirmek amacıyla, insani güvenlik kavramını öne çıkardı. Bunun amacını şöyle tanımlıyordu: "Güvenlik kavramı, çok uzun zamandan beri, daraltıcı bir yorumla ele alınıyor. Dış saldırılara karşı bir toprak parçasının güvenliğine, yabancılara karşı milli çıkarların savunulmasına veya bir nükleer holokost tehdidine karşı

yerkürenin güvenliğiyle sınırlandırılıyor. Kişilerden ziyade ulus-devletler için uygulanıyor." 1990'lar, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ürettiği tozpembe liberal anlatının hüküm sürdüğü dönemdi. Ama zayıf veya çökmekte olan devlet yapısının, güçsüz sivil toplumun, şiddet tekelinin ortadan kalkmasının, silahlara ulaşımın kolaylaşmasının, neoliberal politikalarla işsizliğin yaygınlaşması ve kronikleşmesinin, en zenginlerle en yoksular arasındaki uçurumun hızla derinleşmesinin ve bütün bunlardan beslenen bir şiddet ticaretinin gelişmesinin yıkıcı sonuçları kendini göstermekte gecikmedi. Bu çerçevede insani güvenlik kavramı, güvenlik arayışının salt devletler katından, güvenlik güçleri gözünden algılanması tekeline ya da güvenliğin metalaştırılıp, piyasa ekonomisinin son derece kârlı bir sektörü haline dönüştürülmesine karşı çıkıyor. Güvenliği kişiler ve insan

İnsani güvenlik kavramı, güvenlik arayışının salt devletler katından, güvenlik güçleri gözünden algılanması tekeline ya da güvenliğin metalaştırılıp, piyasa ekonomisinin son derece kârlı bir sektörü haline dönüştürülmesine karşı çıkıyor. Güvenliği kişiler ve insan toplulukları boyutundan ele alan ve insan topluluklarını toplum yapan olgu olan karşılıklı güvenin tesis edilmesini öne çıkaran bir yaklaşıma dayanıyor.

toplulukları boyutundan ele alan ve insan topluluklarını toplum yapan olgu olan karşılıklı güvenin tesis edilmesini öne çıkaran bir yaklaşıma dayanıyor. Bunu yedi boyutta ele alıyor: iktisadi güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, topluluk güvenliği ve siyasal güvenlik. Birbirini tamamlayan bu yedi boyutun bileşkesinde insani güvenlik politikaları alanı ortaya çıkıyor.

Güvenliğin kişi ve topluluklar boyutunda ele alınması, güvenlik/güvensizlik algısının sadece terör eylemi, savaş, iç savaş, çevre felaketi ile sınırlı olmadığını gösterir. Bunları da elbette içerir ama bunlardan öteye kişinin haysiyetli yaşama hakkını da kapsayan, güvenlik politikalarının ürettiği güvensizliği ve tehditleri de dikkate alan, çok boyutlu

biçimde ve toplumsal yaşamın gündelik pratikleri içinden güvenlik ihtiyacının belirlenmesine önem verir. Esas olarak insanları siyasal şiddetten korumayı amaçlar. Şiddeti sadece fiziki değil, simgesel ve iktisadi boyutlarıyla ele alır. **saha**'nın ilk sayısında yer alan yazılar ve söyleşiler de, çok farklı alanlarda tezahür eden insani güvenlik açıklarından yola çıkarak 2000'ler Türkiye'sine dair geniş bir yelpaze sunuyor.

Bugün yeni savaşların yakın çevremizde var gücüyle etkisini gösterdiği bir ortamda, milyonlarca mülteci, yerinden edilen insan, göç yollarında yaşanan kitlesel ölümler ve tarifsiz insanlık dramlarının tanığı ya da mağduruz. Bu dramlara karşı güvenlik devletlerinin refleksleri sınırlarını daha sıkı kapamak,

duvarlar örmek veya sorunu başka devlete ihraç etmek. İnsan haklarını temel yönlendirici ilke olarak kabul ettiğini ilan eden birçok Avrupa Birliği üyesi devlet, sınırlarında yaşanan büyük insanlık trajedisini salt devlet güvenliği açısından ele almaktan geri kalmıyor. Türkiye'de de Kürt sorunu bağlamında yaşanan son derece ağır insan hakkı ihlalleri ve genelleşmiş güvensizlik politikası, toplumsal ihtilafların siyasal alanda demokratik müzakere içinde çözümünün kimler, hangi güç ve çevreler tarafından tehdit olarak algılandığını ele veriyor. Tüm yakıcılığı ve acilliği içinde, ülkemizde ve çevremizde yaşanan büyük insanlık trajedilerinin sona ermesi için güvenlik kavramını şimdi ve burada devletlerin ve güvenlik güçlerinin tanım tekelinden kurtarmayı başarmalıyız.

İKTİSADİ GÜVENCE: Küresel finansal krizden sosyal politikalara

Bildiğimiz orta sınıftan geriye ne kaldı?
Küresel ekonominin finansal yükü kimin
omuzlarında? Aile neden yükselişe geçti?
Kimin sosyal yardıma ihtiyacı var?

GÜVENCESİZLİK VE FİNANSAL İÇERİLME

Küresel ekonomik kriz, devasa şirketlerin ya da bankaların ne denli kırılgan bir buz üstünde durduğunu gösterdiği gibi, sıradan insanların kredi kartlarıyla, tüketici ya da konut kredileriyle finansal sisteme ne denli derinden bağlı olduğunu da gösterdi. Borçluluk bugünün dünyasında bir zorunluluk hâli, neredeyse bir varoluş biçimi.

Herhangi bir işte uzun süreli -hatta bir ömür- çalışıp emekli olma durumu giderek bir istisna hâline geliyor. Şimdilerde 30'lu yaşlarda olanlar, ebeveynlerinin bazılarının yaşadığı bir deneyim olan istihdam güvencesini ya da uzun süreli iş sözleşmelerini görecektir kadar şanslı değiller. Bu durum büyük ölçüde kapitalist toplumsal ilişkilerin son 30-40 yılda dünya genelindeki dönüşümüyle yakından ilgili. Çalışma hayatında güvencesizliğin giderek bir norm haline geldiği günümüzde, bu durum gündelik hayatın finansallaşması süreçleriyle yakından ilişkili. Dört kısımdan oluşan bu yazının ilk iki bölümünde ana hatlarıyla ekonomik güvencesizlik durumunu doğuran tarihsel süreçlere değinerek, üçüncü bölümde gündelik hayatın finansallaşması ile ekonomik güvencesizliğin gelişmesi süreçlerinin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini önevereğim. Yazının son kısmında ise 2000'li yıllarda derinleşen güvencesizliğin yarattığı toplumsal sorunların yönetilmesi bağlamında gündeme gelen neoliberal popülizmlerin sosyal yardım programları kadar finansal içerilme mekanizmalarını da kullanarak yükseldiğini ancak küresel ekonomik krizin derinleşmesi karşısında bu rejimlerin tıkanıklıklar yaşamalarının muhtemel olduğuna işaret edeceğim.

Tarihsel bir not: Katı olan her şey buharlaşıyor!

Ekonomik güvencesizlik durumunun tarihsel olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimi ile birlikte gündeme geldiği söylenebilir. Bunun temel nedeni,

kapitalist üretim ilişkilerinin üreticiler ile üretim araçlarının ayrıştırılmasına ve daha önce bir düzeyde de olsa üretim araçları üzerinde kontrol hakkı olan çiftçilerin tarımdan koparak yığınlar halinde şehirlerde yeni kurulan fabrika tipi kitlesel üretime eklenmeleridir. Bir anlamda, tarihsel olarak feodalizmden kapitalizme geçiş “katı olan her şeyin buharlaştığı”, çalışanların farklı işlerde çalışmak üzere farklı coğrafyalara savrulduğu bu dönemin karakteristik özelliği ekonomik güvencesizlik idi.

Kabaca 1945-1980 arasını kapsayan dönem, gerek erken kapitalistleşmiş ülkelerde, gerekse geç kapitalistleşen ülkelerde kısmen farklı dinamiklerden kaynaklansa da istihdam güvencesinin yaygınlaşan bir uygulama haline geldiği bir dönem olmuştur.

Şimdilerde bir istisna haline gelen güvenceli istihdamın, bu dönemde gelişmesinin üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1917 Ekim Devrimi sonrası kapitalizme alternatif bir sosyal sistemin kurulmuş olmasının, kapitalist ülkelerde işçi sınıfına belli “tavizler” verilmesi yönünde kuvvetli bir baskı yaratmasıdır. İkincisi iktisat teorisi ve uygulanan iktisat politikası alanında ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu alandaki gelişmelerin ilki, erken kapitalistleşmiş ülkelerde 1929 krizi sonrası büyüme ve işsizlik gibi temel sorunlara çözüm bulamayan liberal politikaların Keynesyen politikalarla yer değiştirmesidir. Piyasaların kendiliğinden işleyişi sonucunda dengeye ulaşacağı

düşüncesinin eleştirisine dayanan Keynesyen çerçevenin özü devlet müdahalesi ile istihdam ve büyümenin sağlanabileceği düşüncesine dayanır. Bu sürecin ikinci ayağı, dekolonizasyon sürecinin tamamlanmasıyla birlikte geç kapitalistleşen ülkelerde ortaya çıkan ithal ikameci sanayileşme stratejileri ile iç pazarda yeni sanayi altyapılarının kurulması ve güçlü kamu yatırımları ve işletmeciliği sisteminin kalkınma planları çerçevesinde hayata geçirilmesidir. Üçüncü gelişme ise, yukarıda saydığımız iki değişikliğin ortaya çıkmasında da etkili olan ve 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca gelişerek kapitalizmin dünya genelinde köklü bir şekilde revizyona gitmesi yönünde kuvvetli bir baskı oluşturan emek hareketidir.

Güvenceli istihdam parantezi kapanıyor

20. yüzyılda, 1929 krizi kadar etkili olan bir diğer ekonomik kriz 1970'lerde yaşanmıştır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerde firmaların kârlılıklarındaki düşüşlerle başlayan krize, petrol fiyatlarındaki yükselişle şekillenen arz şokları ve uluslararası para ve finans sisteminde köklü dönüşümlerin yaşanmasına neden olan Bretton Woods sisteminin çöküşü gibi gelişmeler de eklenince, dünya kapitalizmindeki 1945-1980 parantezi kapanmıştır. Bu yazının odağı olan güvenceli istihdamın yükselişi ve düşüşü bağlamında süreci değerlendirdiğimizde, 1929 krizi istihdam güvencesinin yükselişini tetiklemişken 1970'lereki kriz tersi yönde bir gelişmeyi yani esnek istihdam stratejilerinin yaygınlaşmasını gündeme getirmiştir.

Başka faktörlerin yanında iki tarihsel değişim dönemi arasındaki temel fark ilkinde emek hareketinin yükseliyor olmasına karşın ikincisinde geriliyor olmasıdır.¹ İlk kriz dünya genelinde sendikaların, emek hareketinin, ulusal kurtuluş mücadelelerinin gelişme dönemine rastlamış ve kriz sonrası geliştirilen hâkim politikaların kapitalizm dışı alternatifleri sınırlama kaygısı nedeniyle verilen tavizler, görelî olarak güvenceli çalışma ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Ancak ikinci kriz, dünya genelinde 1968'de doruğa çıkan toplumsal muhalefetin siyasal iktidarları dönüştürücü bir etki yapamaması ve genel olarak emek hareketinin gerilemeye başladığı bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemden sonra yaşanan sermaye güçlerinin yeniden konsolidasyonudur.

Sermayenin uluslararasılaşması

1970'li yıllarda emek hareketinin geri çekilmeye başlaması ve aynı döneme denk gelen ekonomik kriz sonrası yaşanan değişimi üç düzeyde takip edebiliriz. Bunlardan ilki, sermayenin uluslararasılaşması sürecidir. Sermayenin uluslararasılaşması elbette yeni bir süreç değil, tarihsel olarak ticari, üretken ve para sermaye biçimleri uluslararasılaşma dinamiklerinin hâkim tonlarını

oluşturabiliyor.² Ancak 1980 sonrasında iki ana eğilim göze çarpıyor. İlki, kitlesel üretim yapılarının parçalanması ve bu yapıların maliyet avantajı nedeniyle geç kapitalistleşen ülkelere kaydırılması, ikincisi de para sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir.

Her iki ana eğilim de 1970 krizi sonrası özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki kârlılık sorunlarına çözüm olarak geliştirilen stratejilerin parçasıdır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki bu değişimler, geç kapitalistlerde ithal ikameci rejimlerin krizleri ile çakışmış ve 1980'lerin başında Küresel Güney'de yaşanan borç krizleri, yeni dönemin başlangıcını ilan etmiştir. Hâlâ sürmekte olan bu yeni dönemde para sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi finansallaşma dinamiklerini hızlandırmış ve bu süreç finansın gündelik hayata sızmasının temelini oluşturmuştur.

Sermayenin uluslararasılaşması sürecinde uluslararası finansal sistemde yaşanan değişimler de etkili olmuştur. ABD'nin Bretton Woods sistemine son vermesiyle beraber doların altına olan teorik bağlantısı kopmuş, bu dönemden sonra kredi genişlemesinin önündeki meta para engeli ortadan kalkmıştır. Bu gelişme, sonraki yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birleştiğinde finansallaşma sürecinin temellerini oluşturacaktır.

Devletin dönüşümü

Yaşanan değişimin, ilkiyle paralel bir şekilde gelişen ikinci boyutu yine dünya genelinde devletlerin kurumsal yapılarında yaşanan değişimdir.³ Bu değişim temel olarak 1945-1980 arasında kurumsallaşan devlet müdahalesinin biçim değiştirmesine dayanmaktadır. Devletin üretici alanlardan çekilmesi

Finansal ürünlerin en yaygın olarak kullanılanı tüketici kredisidir. Çalışanların gelecekteki gelirlerinin bir kısmının finansal şirketlerle paylaşılması karşılığında şimdiden aktifleştirilmesi anlamına gelen tüketici kredisindeki borç verme faaliyeti giderek bankaların temel faaliyetlerinden biri hâline gelmektedir.

ve özelleştirmeler, önceki dönemde oluşan kurumsallaşmaların tasfiyesini amaçlamıştır. Konumuzla ilgili olduğu kadarıyla açıklamak gerekirse, üretici kamu girişimlerinin tasfiyesinin iki sonucu vardır. Bunlardan ilki kamu istihdamının daralmasıdır. Örgütlü sendikal yapıların varlığı nedeniyle emek piyasalarında görece yüksek standartların olduğu kamu istihdamının daralması, emek piyasasındaki güvencesizliğin artmasının önemli bir katalizörü olmuştur. İkincisi, üretici kamu işletmelerinin tasfiyesi ile bu alanların özel şirketlere açılması ve daha önceden hane halklarının geçiminde önemli payı olan alanların metalaştırılması ve gıda, eğitim, sağlık, ulaşım ve konut gibi temel harcama kalemlerinin daha pahalılaşmasıdır.

Devletin mal ve hizmet üreten alanlardan geri çekilmesine, para ve finans alanındaki ağırlığının artması eşlik etmiştir. Özellikle 1970'ler sonrası temel problemin enflasyon ve kamu borçları olması, enflasyon karşıtı önlemlerle ve kamu borç çevrimini yürüten Merkez Bankası ve Hazine gibi kamu otoritelerinin devletin kurumsal maddiliği içinde öne çıkmasını beraberinde getirmiştir.⁴ Bu anlamda süreç basit bir şekilde devletin geri çekilmesi değil, devlet müdahalesinin biçim değiştirmesidir. Devlet bir yandan mal ve hizmet üretiminden çekilirken diğer yandan kamu borç çevriminin gerçekleştirilmesi yoluyla Küresel Güney'de finansallaşma sürecinin temel aktörlerinden biri haline gelmiştir.⁵ Kamu borç çevrimi dışında, gerek çalışma yaşamının kuralsızlaştırılması, gerekse uygulanan ekonomi politikası sonucunda hane halkının borçlanmasındaki artışın teşvik edilmesi devlet müdahalesinin aldığı yeni biçimler olarak ele alınmalıdır.

İktisat politikasındaki dönüşüm

Yaşanan değişimin üçüncü boyutunu iktisat politikası alanındaki değişimler

oluşturmaktadır. Bu alandaki temel değişim 1945-1980 arası dünya genelinde hâkim iktisat görüşü olarak kabul eden Keynesyen yaklaşımın geri çekilmesi ve bunun karşısında "neoliberal" olarak özetlenebilecek bir politika paketinin egemen olmasıdır. Keynesyen yaklaşımın oluşturduğu yapıların tasfiyesine dayandığı ölçüde neoliberal paket piyasanın kendiliğinden işleyişinin hem kaynak dağılımındaki etkin sonuçları vereceğini hem de firma kârlılıklarının ve dolayısıyla da ekonomik büyümenin yeniden restore edilebileceğini savunur. Ancak bunun için piyasanın işleyiş önündeki iki önemli engel ortadan kaldırılmalıdır: devlet müdahalesi ve sendikalar.

Bu engellerden ilki, Keynesyen amaçlarla yürütülen devlet müdahalesinin fiyat mekanizmasının işleyişini bozmasıydı. Bu sorun dış ticaretin, sermaye hareketlerinin ve finansal işlemlerin serbestleştirilmesi, üretici devlet işletmelerinin tasfiyesi ve tarım sübvansiyonlarının kaldırılması gibi devlet müdahalesinin yeniden yapılandırılması yönündeki önlemlerle çözülmeye

çalışıldı. Neoliberal paket tarafından piyasanın kendiliğinden işleyişinin önündeki ikinci temel engel emek piyasasındaki katlıklar ve bu katlıkları kurumsallaştıran sendikalar idi. Neoliberal politika paketi, yüksek enflasyonun ve işsizliğin nedenlerinin emek piyasasındaki katlıklara dayandığını ileri sürer. Emek piyasasında bu katlıkları yaratan en önemli özne ise emeğin örgütlü temsilcisi olan sendikalar.

Bu çerçevede, emek örgütlerinin güçlerinin kırılması ve daha da önemli emeğin örgütlenme kapasitesinin daraltılması, 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşımın önerdiği açıklama şu şekildedir: Emek piyasasında yaşanan sendikal mücadeleler nedeniyle ücretler yükselmekte, ücretlerin yükselmesi bir yandan iç talebin önemli bir unsurunu oluşturması nedeniyle enflasyon artışlarını tetiklemekte, diğer yandan da yüksek ücret düzeyinde rekabetçi fiyatlamaya yapamayan firmaları maliyetlerini kısmak için daha az işçi çalıştırmaya yönelmekte, bu ise büyümenin tempo kaybetmesine ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla emek piyasasındaki katlıkların ortadan kaldırılması, yani esnekleşme, piyasanın kendiliğinden işleyişinin önünü açacak ve işsizlik, büyüme ya da etkin kaynak dağılımı gibi sorunlar bu yolla çözülecektir. Kısacası, ana hatlarıyla özetlediğim ve "güvenceli istihdam parantezinin kapanması" olarak adlandırdığım birbirine paralel olarak gelişen bu süreçler sonucunda ortaya çıkan tablo istikrarlı istihdam biçimlerinin ve buna paralel olarak da çalışanların istikrarlı

Tüketici kredilerinin yaygınlaşması ve alt gelir grupları için de kullanılabilir hale gelmesinin dolaysız sonucu bireysel borçlanmada patlama yaşanmasıdır. Giderek istihdam, gelir, emeklilik ya da sağlık güvencelerinin aşındığı bir ortamda çalışmak zorunda kalan ve reel gelir kayıplarını finansal enstrümanların gelişmesi sayesinde borçlanarak ikame etmeye başlayan hane halkları için "yönetmeleri gereken riskler" de artmıştır.

gelir yaratma koşullarının ciddi bir şekilde zemin kaybetmesidir.⁶

1980 sonrası dünya genelinde hâkim hale gelen bu ekonomik-politik paketin uygulanmasının en önemli sonuçlarından biri özellikle sanayileşmiş ülkelerde üretkenlik artışı ile reel ücret artışı arasındaki ilişkinin ilki lehine koparılmasıdır. Reel ücretlerin 1970'lerden itibaren anlamlı bir şekilde artmıyor oluşu, çalışanların gündelik ihtiyaçlarını ancak daha fazla borçlanarak giderebilmelerini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla aynı resmin farklı parçalarını oluşturan sermayenin uluslararasılaşması, üretimin parçalara ayrılması, para sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, devlet müdahalesinin yeni dönemin koşulları gereğince yeniden tanımlanması ve finansallaşma gibi dinamikleri birleştirdiğimizde, karşımıza birbiriyle ilişkili iki temel sonuç çıkmaktadır: (i) Çalışma koşullarının giderek daha güvencesiz hale gelmesi; (ii) düşük gelirli olanların de yüksek finans tarafından içerilmesi ve gündelik hayatın finansallaşması.

Güvencesizlik ve finansal içerilme

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz sonrası, krizden çıkış için geliştirilen ekonomi politikaları, çalışma hayatında emeğin örgütlü gücünün emek piyasasındaki katılımları ortadan kaldırma gerekçesiyle dağıtılmasına ve daha da önemlisi emeğin örgütlenme kapasitesinin zayıflatılmasına dayanıyordu. 1980'li ve 1990'lı yıllar, gerek gelişmiş kapitalist ülkeler, gerekse şimdilerde "yükselen piyasalar" olarak kodlanan gelişmekte olan ülkeler için bu neoliberal paketin uygulanmasıyla geçti. Bu sürecin dolaysız sonucu güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşması oldu. Çalışanlar için hayatı daha da zorlaştıran bu sosyo-ekonomik ortam, aynı zamanda finansın gelişmesi için elverişli bir zemin sunuyordu.

Finansal mantığın hayatın tüm alanlarına yayılması, finans sektörünün geliştirdiği ürünlerin reel geliri artmayan geniş kitleler için yaşam standartlarını koruyabilmek için kullanabilecekleri bir seçenek haline gelmesiyle mümkün oldu. Bir anlamda finansallaşma, çalışanlar için güvencesizlik durumunu teşvik eden bir süreçken, diğer yandan da bu soruna çözüm olarak sunulan bir formül olarak sunuldu.⁷ Özel emeklilik sistemlerinin

2008-9 çöküşünün ardından yükselen piyasa ekonomilerinde yaşanan kuvvetli ekonomik büyümeyi sağlayan sermaye akımlarının canlanmasıydı. Bu dönemde neoliberal popülizmler için sosyal yardım programları ya da şartlı nakit desteği gibi çeşitli programların uygulanabilmesinin yanında, ortaya çıkan ekonomik güvencesizlik durumunun yarattığı tahribat yine bu kesimlerin finans piyasası tarafından içerilmesi sayesinde hafifletilebildi.

yaygınlaşması, hayat sigortası, sağlık sigortası, borsa kâğıtları gibi araçlar ya da farkı türev ürünler giderek yüksek gelirli olmayanların da kullandığı finansal araçlar hâline geldi. Ancak bu finansal ürünlerin en yaygın olarak kullanılanı tüketici kredisi idi. Çalışanların gelecekteki gelirlerinin bir kısmının finansal şirketlerle paylaşılması karşılığında şimdiden aktifleştirilmesi anlamına gelen tüketici kredisi şeklinde borç verme faaliyeti giderek bankaların temel faaliyetlerinden biri hâline gelmektedir.⁸

Tüketici kredisinin yaygınlaşması, ticari krediyle karşılaştırıldığında oldukça yeni bir gelişmedir. Geleneksel olarak bankacılık sistemi toplumdaki atıl kaynakların yatırımlara yönlendirildiği bir mekanizma olarak değerlendirilir. Ticari krediler, bu mekanizmanın işleyişindeki temel araçlardandır. Bankalara mevduat olarak yatırılan toplumsal tasarruflar, ticari krediler yoluyla üretken sermayenin finansmanı için kullanılır ve banka üretken sermayedarın üretim süreci sonrasında elde ettiği kârdan faiz olarak pay alır. Tüketici kredisi ise, ticari krediden farklı olarak üretken sermayenin finansmanında değil, doğrudan bireysel ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu krediyi kullanan firmalar değil bireylerdir. Tüketici kredisi kullanımının yaygınlaşması ise güvencesizlikle ve reel ücretlerin yaşam masraflarını karşılamaya yetecek kadar artmamasıyla doğrudan ilişkilidir.⁹

Tüketici kredisi zamanla çeşitlenmiş ve bu başlık altında geliştirilen finansal ürünler çoğalmıştır. Genel kullanım amaçlı ihtiyaç kredisi, taşıt alım kredisi, eğitim kredisi gibi farklılaşan finansal ürünlerin arasında en önemlisi uzun vadeli konut kredisinin yaygınlaşmasıdır. Konut kredisinin yaygınlaşması ve düşük gelirli olanların tarafından da kullanılabilir hâle gelmesi, 2000'li yıllarda derinleşen finansal içerilmenin temel öğelerinden olmuştur.

Tüketici kredilerinin yaygınlaşmasındaki bir diğer unsur ise son dönemde gerçekleştirilen finansal yenilikler sayesinde finansal kesim üzerindeki risklerin azaldığı ve bu risklerin metalaştırılarak transferinin mümkün olduğu düşüncesidir. Özellikle geliştirilen menkul kıymetleştirme (*securitization*) mekanizması sayesinde, güvenilirlik derecesi, vadeleri ve kullanım amaçları farklı olan kredileri tek bir havuzda toplayıp, sonradan bunları dilimlere bölerek yeni ürünler haline getirmenin ve bu yolla finansal sistem üzerindeki riskin bu ürünleri alanlara transfer edebilmenin mümkün olduğu varsayılmaktaydı. Finansal sistem üzerindeki risk, borçluların borcunu ödeyememesidir. Borçlunun borcunu ödeyebilmesi yani sürekli bir nakit akışının olup olamayacağı ise kredi alan çalışanın gelirinin sürekliliğine bağlıdır. Ancak borçlunun borcunu ödeyememesi hâlinde dahi borç veren banka üzerindeki riskin menkul kıymetleştirme mekanizması yoluyla yaratılacak yeni ürünleri alanlara transfer edilebileceği düşüncesi, gerçekleşen finansal inovasyonlar sayesinde finansal sistemin iflas riskinden özgürleşmiş bir şekilde çalışabileceği yanılgısının doğmasına neden olmuştur. Kredi veren kuruluşların kredi riskini dışsallaştırabilecekleri düşüncesinin imkânsızlığı, finansal sistemin genelinde oluşabilecek sistemik riskler düşünülürken daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Nitekim ABD'de 2008'de patlak veren ekonomik kriz bankaların risklerinden özgürleşmelerinin imkânsız olduğunu kanıtlamıştır.¹⁰

Tüketici kredilerinin yaygınlaşması ve alt gelir grupları için de kullanılabilir hâle gelmesinin dolaysız sonucu bireysel borçlanmada patlama yaşanmasıdır. Giderek istihdam, gelir, emeklilik ya da sağlık güvencelerinin aşındığı bir ortamda çalışmak zorunda kalan ve reel

Faiz oranlarındaki artış, neoliberal popülizmler için hayati derecede önemlidir. Bunun nedeni, 2000'ler boyunca uygulanan ekonomi politikası sonucunda güvencesizleştirilen çalışma koşulları ve reel ücretin artmaması sonucunda çalışanların üzerlerindeki borç yükünün artmış olmasıdır.

gelir kayıplarını finansal enstrümanların gelişmesi sayesinde borçlanarak ikame etmeye başlayan hane halkları için "yönetmeleri gereken riskler" de artmıştır. Bir başka ifadeyle, nüfusun daha geniş bir kısmının finansal sistem tarafından içerilmesi, bu süreçte ortaya çıkabilecek risklerin yönetimi ve transferi konusunda daha çok gündeme gelmesine neden olmuştur.

Örneğin, IMF'in 2005 *Küresel Finansal İstikrar Raporu*, finansal riskin yönetimi, yeniden dağıtım ve transferi konularını ele alıyor ve odağın geleneksel olarak risk yönetiminin öznesi olan bankacılık sisteminden hane halkı sektörüne kaydırılmasını öneriyor. Rapora göre, kamu ve özel finans sisteminin paydaşı olan hane halkı, her zaman nihai olarak risklerin son taşıyıcısı konumundadır. Ancak artan borçlulukla beraber hane halklarının yönetmesi gereken uzun dönemli sorumlulukları ve riskleri giderek artıyor. Rapora göre piyasa riskinin hane halkını içerecek şekilde yaygınlaştırılması, hane halkı sektörünün "son şok emici mercii" (*shock absorber of last resort*) hâline gelmesi nedeniyle, finansal sistemin dayanıklılığını artıracaktır.¹¹ Raporun önemi, gündelik hayatın finansallaşmasıyla birlikte finansal risklerin daha fazla çalışanların üzerine yıkıldığının altının çizilmesi. Ancak raporun talihsizliği, yayınlandıktan üç yıl sonra bu risklerin gerçekleşmesi ve hane halkı borçluluğunun 2008 krizinin patlak vermesinde önemli bir rol oynamasıdır.

IMF raporunda işaret edilen hane halkının üzerindeki finansal risklerin artışı, hem finansal içerilmenin derinleşmesi hem de ekonomik güvencesizliğin yaygınlaşmasının sonuçlarından biri. Bu bağlamda, Brayn ve Raffety sermayenin esnekleşmesi ve akışkanlaşması ile emek piyasalarının esnekleşmesinin ve güvencesizliğin aynı sürecin farklı görünüşleri olduğunu ileri sürerler.¹² Bunun en tipik göstergesi iş sözleşmesinin mantığının giderek türev ürünlerin mantığına benzemesidir. Nasıl ki finans

piyasasındaki türev ürünlerde, temel ilişkiye dayanarak türetilen yeni ürün ile risk transferi mümkün hâle geliyorsa, iş sözleşmeleri de alt sözleşme ve taşeronluk ilişkileri yoluyla çalışma yaşamından kaynaklanan riskler esas firmadan alt üstlenicilere ve nihayetinde de çalışanlara aktarılmaktadır.

2000'li yıllarda neoliberal popülizmlerin yükselişi ve tıkanması

Geniş toplum kesimlerinin güvencesizlik ve borçlanma sorunlarını daha yoğun bir şekilde deneyimlemeleri 2000'li yıllarda gündeme gelmiştir. Bunun nedeni hem neoliberal politikaların hem de finansal içerilmenin geçtiğimiz on beş yılda daha da derinleşmesidir. Bu sürecin özelliklerini açıklamaya girmeden önce 1980-2000 arası süreci, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kısaca değerlendirmek gerekir. 1970'lerdeki kriz daha çok erken kapitalistleşmiş ülkelerde temellense de, özellikle ABD'de ve İngiltere'de krizden çıkış için uygulanan politikaların etkileri sadece bu ülkelerle sınırlı kalmamıştır. Özellikle ABD'de enflasyonun önlenmesi için faizlerin sert bir şekilde artırılması Küresel Güney'deki borç krizlerini tetiklemiş ve bu borç krizleri bu ülkelerde uygulanan kalkınma stratejilerinin değişiminde etkili olmuştur. Dolayısıyla 1980'li yıllardan itibaren emek piyasasındaki katılıkların giderilmesi başlığı altında toplanabilecek emek karşıtı program dünya genelinde uygulanan neoliberal paketin temelini oluşturmuştur.

Sürece "yükselen piyasalar" olarak kodlanan geç kapitalistleşen ülkeler açısından bakarsak 1980'li ve 1990'lı yılların büyük ölçüde kamu borç çevrimi ve yüksek enflasyon gibi sorunlara karşı IMF patentli kemer sıkma politikalarının uygulanmasıyla geçtiğini söyleyebiliriz. Özellikle kamu borcunun çevrilmesi ve bunun için oluşturulan borçlanma araçları, geç kapitalistleşen ülkelerde finansallaşmanın katalizörü olmuştur.¹³ 1980-2000 arasında yaşanan bir diğer gelişme ise, bu ülkelerin tamamının küresel finansal çevrime dâhil olmasıdır.

Kamu borcunun çevrimi ve küresel finans piyasalarıyla entegrasyona ek olarak kamunun daraltılması, özelleştirmeler ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi başlıklar IMF'in uyguladığı tipik kemer sıkma paketlerinin içinde yer almaktaydı.

2000'li yıllara gelindiğinde, uluslararası konjonktür ve özellikle ABD merkezli gelişmeler, aralarında Türkiye ve Brezilya'nın da olduğu bir kısım gelişmekte olan ülkedeki siyasi iktidarlar için ilginç bir fırsat penceresinin açılmasına neden oldu. Bu fırsat penceresi, bir yandan ekonomik güvencesizliği artırıcı neoliberal politikaların uygulanması, diğer yandan da bu politikaların yaratacağı sosyal risklerin asgariye indirilebilmesi ya da toplumsal hoşnutsuzlukların törpülenebilmesi için sosyal politikaların uygulanabileceği bir uluslararası ekonomik konjonktürün ortaya çıkması idi.

Gerçekten de 2000'li yıllar "yükselen piyasalar" için neoliberal paketin eksiksiz uygulandığı yıllar oldu. Özelleştirmelere devam edilmesi, emek piyasasında esnek çalışma biçimlerinin ve alt sözleşme ilişkilerinin yasal değişikliklerle hukuki hale getirilmesi, kamuda sözleşmeli istihdam biçimlerinin yaygınlaşması gibi piyasa reformları ardi ardına hayata geçirildi. Ancak bu uygulamaların hayata geçirildiği başka dönemlerden farklı olarak 2000'lerde bu ülkeler görece bir siyasi ve ekonomik istikrar durumu ortaya çıktı. Neoliberal politikaların uygulanmasıyla beraber toplumsal tepkilerin artması beklenen bir durumdu, keza 1980'li ve 1990'lı yıllar ekonomik ya da siyasal istikrarsızlıkların yoğun olarak yaşandığı yıllar olmuştur. Ancak 2000'li yıllarda bu neoliberal paketi harfiyen uygulayan ülkelerin bazılarında aynı zamanda ekonomik ve siyasi istikrarın da sürdürülebildiğini görüyoruz. Birbirine karşıt gibi görülen bu iki gelişmenin aynı anda yaşanmasını mümkün kılan iki temel neden bu ülkelerin uyguladığı sosyal yardım programları ve bu ülkelerde finansal içerilmenin artmasıdır. Kısaca "neoliberal popülizm" olarak nitelenen¹⁴ bu uygulamaları 2000'li yıllarda mümkün kılan ise ABD merkezli kredi genişlemesinin sağladığı olanaklar idi.

Neoliberal popülizmler için yukarıda değindiğim fırsat penceresinin açılabilmesi, sermaye hareketlerinin yükselen piyasa ekonomilerine doğru kaymasıyla mümkün oldu. Bunun

gerisinde, ABD’de ekonomik büyümeyi yeniden canlandırma amacıyla faizlerin hızla düşürülmesi yatmaktadır. ABD’de faizlerin düşürülüyor olması, özellikle büyük ölçekli fonların daha yüksek getiri vaat eden yükselen piyasalara yönelmeleri için teşvik edici bir etken oldu. Küresel ekonomik krizin 2008’de patlak vermesiyle bir süreliğine kesintiye uğrayan bu sermaye akımları, ABD’de krizden çıkış için uygulanan miktarsal genişleme programlarıyla birlikte yeniden canlandı. 2008-9 çöküşünün hemen ardından 2010 ve 2011’de yükselen piyasa ekonomilerinde yaşanan kuvvetli ekonomik büyümeyi sağlayan yine bu sermaye akımlarının canlanması idi.

Bu dönemde neoliberal popülizmler için sosyal yardım programları ya da şartlı nakit desteği gibi çeşitli programların uygulanabilmesinin yanında, ortaya çıkan ekonomik güvencesizlik durumunun yarattığı tahribat yine bu kesimlerin finans piyasası tarafından içerilmesi sayesinde hafifletilebildi. Örneğin 2000’ler boyunca Türkiye’de tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımı yaygınlaştı ve hane halkı borçlanması katlanarak arttı. Bu durumun kendisi, finansallaşma ile güvencesizliğin iç içe geçmesinin önemli uğraklarından birini oluşturuyordu. Çalışma karşılığında istikrarlı ya da yeterli gelire sahip

olamayan geniş toplum kesimleri, yaşamlarını sürdürebilmek ya da barınma gereksinimlerini karşılayabilmek için finans piyasasının geliştirdiği yeni ürünleri tüketmek yani giderek artan oranda borçlanmak zorunda kaldı. Kısacası 2000’lerde uygulanan ekonomik program bir yandan ekonomik güvencesizliği artıcı etkide bulundu, diğer yandan da sosyal yardım programları ve finansal içerilme yoluyla bu kesimlerden kaynaklanabilecek sosyal hoşnutsuzluklar törpüldü.

Ancak 2012 itibarıyla 2000’lerde yükselişe geçen neoliberal popülist modellerin tıkanıklıklarla karşılaşmaya başladığını görmekteyiz. Söz konusu modellerin tıkanıklıklarının en önemli göstergesi bu ülkelerdeki ekonomik büyümenin tempo kaybetmeye başlaması oldu. Bunun hemen ardından Türkiye’de ve Brezilya’da 2013’de patlak veren sosyal isyanlar ekonomik istikrar kadar siyasi istikrarın da 2000’lere göre zemin kaybettiğini ortaya koydu. Her ne kadar sosyal

yardım programlara kesintisiz bir şekilde devam edilse de, bunun sürdürülebilirliği bütçe olanaklarına, o da genel olarak ekonomik büyümenin sürdürülmesine dayanmaktadır.

2012 sonrası yükselen piyasa ekonomilerindeki ekonomik büyümenin tempo kaybetmeye başlamasının temel nedeni, 2008’de ABD’de patlak veren küresel ekonomik krizin derinleşme aşamasına geçmesi idi.¹⁵ Küresel krizin derinleşmesi, ABD’deki ılımlı toparlanma dışında dünya ekonomisinin genelinde ekonomik toparlanmanın bir türlü sağlanamaması anlamında kullanılmaktadır. Gerçekten de Avro Bölgesi ülkelerine baktığımızda ekonomik büyümenin canlandırılmadığını ve deflasyonun giderek daha çok artan bir risk olarak belirginleştiğini görebiliriz. Avrupa’ya benzer şekilde Japonya’da krizden sonra iktidara gelen Abe hükümetinin uyguladığı ekonomik canlandırma programlarının parlak

2000’ler boyunca Türkiye’de tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımı yaygınlaştı ve hane halkı borçlanması katlanarak arttı. Bu durumun kendisi, finansallaşma ile güvencesizliğin iç içe geçmesinin önemli uğraklarından birini oluşturuyordu.

sonuçlar üretmekten uzak olduğu ortada. Avrupa ve Japonya dışında dünyadaki bir diğer önemli üretim üssü olan Çin'de de ekonomik büyüme tempo kaybetmeye devam etmektedir.¹⁶ Tüm bu gelişmeler, gerek dünya ticaretindeki daralma, gerekse sermaye hareketlerinin azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla küresel ekonomik krizin derinleşmesi, neoliberal popülizmlerin 2000'ler boyunca yükselişini sağlayan küresel konjonktürün tersine işlemeye başladığına işaret etmektedir.

Son olarak küresel krizin derinleşmesi sürecini daha da belirginleştiren, ABD merkez bankası FED'in faiz artışına girme sinyallerini vermesidir. FED'in faiz artıracığını açıklaması, 2000'ler boyunca neoliberal popülizmlerin ekonomik temelini oluşturan kredi genişlemesi sürecinin sonuna gelindiğine işaret etmektedir. Söz konusu faiz artışı henüz gerçekleşmese de bunun yapılacağına ilan edilmiş olması, sermaye hareketlerinin yönünü ABD'ye doğru çevirmiş ve 2013'ten itibaren yükselen piyasa ekonomilerinde faizler artış trendine girmiştir. Faiz oranlarındaki artış, neoliberal popülizmler için hayati derecede önemlidir. Bunun nedeni, 2000'ler boyunca uygulanan ekonomi politikası sonucunda güvencesizleştirilen çalışma koşulları ve reel ücretin artmaması sonucunda çalışanların üzerlerindeki borç yükünün artmış olmasıdır. Dolayısıyla faiz oranlarındaki olası artışlar, uygulanan ekonomik programın yarattığı olumsuzlukların ucuz krediyle giderilmesi yolunu kapatıcı etkiler yapacaktır.

Sonuç

Bu yazıda ana hatlarıyla da olsa ekonomik güvencesizlik olgusu ile finansallaşma sürecinin bağlantılı olarak ele alınabileceğini ileri sürdüm. Yazının başında, öncelikle güvenceli istihdam biçimlerinin 1945-1980 arası dönemde kapitalist toplumsal ilişkilerin özgün bir tarihsel dönemine denk geldiğine dikkat çektim. Ardından da 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz sonrasında, krizden çıkış için geliştirilen neoliberal politika paketinin özünün emeğin örgütlü ve kurumsal gücünü azaltmaya ve daha önemlisi örgütlenme kapasitesini zayıflatmayı hedeflediğine değindim. Sonrasında iki önemli gelişmenin birbiriyle bağlantılı olarak geliştiğine işaret ettim. Bunlardan ilki ekonomik

güvencesizlik ortamının derinleşmesi ve reel ücretlerdeki artışların gündelik yaşam gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalması iken, ikincisi toplumun gelir düzeyi yüksek olmayan kesimlerinin de finans sektörü tarafından içerildiği, gündelik hayatın finansallaşması sürecidir. Bu iki gelişmenin sonucunda ortaya çıkan tablo bireysel borçlanmada patlama yaşanması ve çalışanların yaşam masraflarını karşılayabilmek için giderek daha fazla borçlanmak zorunda kalmasıdır.

Yazıda son olarak 2000'li yıllarda daha görünür olan neoliberal popülizmlerin, neoliberal politikaların uygulanması sonucunda ortaya çıkması muhtemel

olan toplumsal hoşnutsuzlukların törpülenmesinde, sosyal yardım programları kadar finansal içerilme mekanizmalarını da kullandıklarına dikkat çektim. 2000'li yıllarda yükselen neoliberal popülizmlerin gerek sosyal yardım programlarını hayata geçirebilmelerini, gerekse finansal içerme mekanizmalarını devreye sokabilmelerini mümkün kılan gelişmenin ABD merkez kredi genişlemesi olduğuna işaret ettim. Son olarak 2015 itibarıyla küresel ekonomik krizin derinleşmesiyle beraber 2000'lerde görülen ucuz kredi olanaklarının ortadan kalkmaya başlayabileceğini ve bunun neoliberal popülist rejimleri istikrarsızlıklara sürükleyebileceğinin altını çizdim.

¹ Akçay, Ümit ve Güngen, Ali Rıza (2014) *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*, Ankara: Notabene Yayınları.

² Palloix, C. (1977) "Conceptualizing the Internationalization of Capital", *Review of Radical Political Economics*, 9(3): 17-28.

³ Akçay, Ü. (2013) "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi", *Praksis*, Sayı: 30-31: 11-39.

⁴ Panitch, L. (1994) "Globalisation and the State", *Socialist Register*, 30: 60-94

⁵ Güngen, A.R. (2013) "Devletin Finansallaşması: Avrı Bölgesi Krizi ve Yunanistan Örneği", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1-2), 47-62.

⁶ En son yayımlanan ILO raporunda yer alan bulgular, güvenceli çalışma biçimlerinin özellikle 2008 krizi sonrası daha da yaygınlaştığına işaret etmektedir. Detaylar için bkz: ILO (2015) *World Employment and Social Outlook*, Geneva: ILO

⁷ Haiven, M. (2014) *Cultures of Financialization*, New York: Palgrave, s. 59.

⁸ Lapavistas, C. (2009) "Financialised Capitalism: Crisis and the Financial Expropriation", *Historical Materialism*, (17): 114-148.

⁹ Karaçimen, E. (2015) *Türkiye'de Finansallaşma: Borçlanma Kısacasında Emek*, İstanbul: Sav Yayınları.

¹⁰ Akçay, Ümit ve Güngen, Ali Rıza (2014) *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*, Ankara: Notabene Yayınları.

¹¹ IMF (2005) "Household Balance Sheets", *Global Financial Stability Report*, Erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2005/01/>

¹² Bryan, D. ve Raffety, M. (2014) "Financial Derivatives as Social Policy Beyond Crisis", *Sociology*, 48(5): 887-903.

¹³ Güngen, A.R. (2012) *Debt Management and Financialisation as Facets of State Restructuring: The Case of Turkey in the post-1980 Period*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ.

¹⁴ Weyland, K. (1999) "Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe", *Comparative Politics* (31): 4; Weyland, K. (2003) "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity?" *Third World Quarterly* 24(6): 1095-1115. Türkiye bağlamında neoliberal popülizm tartışması için bkz: Yıldırım, D. (2009) "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu içinde*, Der: İlhan Uzel, Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 66-107; Bozkurt, U. (2013). "Neoliberalism with a Human Face: Making Sense of the Justice and Development Party's Neoliberal Populism in Turkey", *Science & Society*: 77(3): 372-396.

¹⁵ Akçay, Ü. (2015) "Küresel krizin 2015 manzarası ve Türkiye ekonomisi", *Perspectives*, 11: 4-9

¹⁶ Akçay, Ü ve Güngen, A.R. (2014) "2008 Krizi Bitti Mi? Dünya Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme", *Almanak 2012-2013 Analizleri*, İstanbul: Sav Yayınları, s. 77-97.

“Bugün için geçerli olan sosyal yardımdan ziyade sadaka mantığı”

2001 ekonomik krizini izleyen dönem Türkiye’de pek çok alanda olduğu gibi sosyal politika alanında da köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem oldu. Emeklilik sisteminden kamusal sağlık ve eğitim hizmetlerine ya da yoksullukla mücadeleye bir dizi meselede geniş kesimleri birebir etkileyen adımlar atıldı. Çoğu zaman çalışanlar açısından hak kayıpları anlamına gelen bu kapsamlı yeniden yapılandırma süreci, aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi’nin toplumsal desteğini açıklarken sıklıkla üstünde durulan etmenlerden de biri. Bilhassa hacmi ve kapsamı daha önce benzeri görülmemiş oranda genişletilen sosyal yardımlar karşımızda duran resmi çetrefilleştiriyor. Bütün bu meseleleri uzun yıllardır sosyal politika alanında çalışmalar yürüten, Boğaziçi Üniversitesi bünyesindeki Sosyal Politika Forumu’nun yönetim kurulundan Prof. Dr. Ayşe Buğra ile konuştuk.

İsterseniz öncelikle sosyal politika kavramını tanımlayarak başlayalım. Ne anlamamız gerekiyor bu kavramdan?

Ayşe Buğra: Tabii ki sosyal politikayı farklı tanımlayanlar, bu kavrama farklı yaklaşanlar var. Tek bir tanım, tek bir yaklaşımdan söz edemeyiz. Ben kendi hesabıma sosyal politikanın kapitalizmle birlikte ortaya çıkmış, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte gelişmiş bir alan olduğunu düşünüyorum. Bir akademik disiplin olarak yeni ama politikalar bütünü olarak epeyce eskiye dayanıyor, kapitalizm kadar eskiye gidiyor. Benim başlattığım tarih 16. yüzyıldır. Mesela bu dönemde bir İspanyol hümanistinin yoksul yardımı üzerine yazdığı bir risale var. Bunu Bruges’de şehir meclisinde okumuş. Laik yetkilileri, yani kilise dışındaki şehir yetkililerini yoksullukla ilgili önlem almaya davet ediyor ve bu önlemlerin neler olabileceğinden bahsediyor. Bence bu ilk sosyal politika metinlerinden biri olarak kabul edilebilir. Tabii ondan sonra refah devletine giden yolda 19. yüzyıldaki gelişmeler çok önemli. Burada da gene kapitalizmin ortaya çıkardığı birlikte yaşama sorunlarıyla uğraşan bir alan olarak düşünülebilir. Nasıl birlikte yaşayacağız? Geleneksel toplumda bu sorunun cevabı daha kolay verilebiliyordu. Herkes yerini biliyor, herkes kendi konumunda kendi konumundakilerle

birlikte o konuma uygun haklardan (tabii buradaki hak kavramı bugün kullandığımız anlamda değil) yararlanarak yaşıyordu. Burada bugünkü anlamında bir birlikte yaşama sorunu çıkmıyordu. Modern kapitalist toplumlarda, sosyal akışkanlığın fazla olduğu, insanların artık bıraktığımız yerde durmadığı ve daha önce benzeri görülmemiş türden işsizlik gibi sorunların ortaya çıktığı yerde, toplumun birlikte yaşamasına zemin hazırlayabilecek politikalar bütünü diyebiliriz sosyal politika için.

Bir yerde sosyal politika uygulamalarının olup olmadığını neye bakarak anlamamız gerekir?

Dünyanın bütün toplumlarında ve tarihin her döneminde kendi geçimlerini sağlayamayan insanlar olmuştur. Dolayısıyla bunların hayatlarını ikame ettirebilmeleri için bir bakım mekanizmalar devreye girer. Aile dayanışması biçiminde, hayırseverlik biçiminde olduğu gibi... Bazen bunların da sosyal politika önlemleri arasında değerlendirildiğine rastlıyoruz. Ben sosyal politika dediğimiz zaman modern anlamda bir vatandaşlık ilişkisinin gündeme geldiğini, yani siyasi yetkililerin uyguladıkları yeniden dağıtım mekanizmalarından söz ettiğimizi düşünüyorum esas olarak. Ama sosyal

Geleneksel hayırseverlik Türkiye’de çok önemli bir yere sahip değildir. Kültürümüz, tarihimiz vs. diyerek çok önemliymiş gibi gösterilir. Hâlbuki Avrupa’yla karşılaştırıldığında o kadar büyük bir önemi yok.

Sivil toplumla devlet birbirinden kopuk alanlarda faaliyet göstermezler. Arada her zaman bir etkileşim vardır ve devlet sivil toplum alanını biçimlendirir. Neoliberal dediğimiz bu dönemde aradaki sınırlar iyice muğlaklaştı. Devlet ve STK'lar arasındaki işbirlikleri yardım alanında çok önemli bir rol oynuyor.

politikalar alanında rol oynayan tek aktör devlet değil. Aile de, piyasa da çok önemli. Sosyal politikanın belirli bir toplumda ne olup olmadığını anlamak için bu üç kurum arasındaki etkileşime bakmak gerekir.

Bugün bu üç kuruma STK'ları da eklemek gerekiyor. Çünkü neoliberal dediğimiz dönemde, yani devlet harcamalarının kısılması ve devletin topluma müdahalesinin azalması yönündeki taleplerin çok yüksek sesle dile getirdiği dönemde, STK'ların sosyal politika alanında giderek daha önemli bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Tabii bunlar hiçbir zaman birbirinden bağımsız değil. Aile bir rol oynuyor, devlet bir rol oynuyor, emek piyasası bir rol oynuyor. STK'lar da bir rol oynuyor, ama bunlar birbirinden ayrı, kendi içlerinde bağımsız alanlar oluşturmuyor. Birbileriyle etkileşim içinde bir rol oynuyorlar ve oynadıkları rolün niteliğini de her şeyden önce o etkileşimin niteliği belirliyor. Yani STK'ların devletin yapmadığını yaptığını söylemek doğru değil.

Bunlar birbirinin ikamesi değil yani?

Bunun yanlış olduğunu düşünüyorum. Bugün aileyle devlet arasındaki ilişkiyi düşünmek bana özellikle önemli geliyor. Bugün Türkiye'de sosyal politika alanında aileye çok fazla yaslanıyorlar. Ama bu kendine bakamayana aile baksın anlayışıyla değil, aileyi biçimlendirerek yapıyor. Bu da elbette aileyi belirli bir aile anlayışına göre biçimlendirmek anlamına geliyor.

Neoliberal politikalar kişinin kendi sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini vazeden bir söylem üzerine inşa oluyor. Örneğin emekliliğin piyasadan karşılanmasının daha doğru olacağı telkin ediliyor. Üstelik bu söylemin yaygın biçimde kabul gördüğünü anlıyoruz. Bir dolu şey birer hak olmaktan çıkıp bireyin sorumluluğuna havale ediliyor. Bu bağlamda vatandaşlık kavramının nereye gittiğini söyleyebiliriz?

Ben neoliberal lafını kullanmaktan çok

hoşlanmıyorum. Çok kullandığım bir kavram değil. İçinde yaşadığımız yeni kapitalist düzenin pek çok veçhesi var. Bunlardan biri de regülasyon biçimleriyle ve devlet-toplum ilişkisinin aldığı biçimlerle ilgili. Neoliberal kavramı bu bağlamda kullanılabilir. Bu noktaya baktığımızda son dönemde gördüğümüz şey devletin geri çekilip piyasanın yayılması gibi bir şey değil. Değişen, devletle toplum arasındaki ilişkinin biçimi. Bugün hem OECD ülkelerine hem de Türkiye gibi geç sanayileşmiş ülkelere baktığımızda sosyal harcamaların azalmadığını görüyoruz. Aksine sosyal harcamaların gayrisafi milli hâsıla içindeki oranının arttığını söyleyebiliriz. Mesela Türkiye, Meksika, Kore gibi OECD'nin daha az gelişmiş ülkelere baktığımız zaman buralarda 1980 sonrasında, veya istatistikler nerden başlıyorsa o günden bugüne, sosyal harcamaların ciddi biçimde arttığını görüyoruz. Türkiye'de bu çok açık. Yani devlet sosyal alanda önemli bir rol oynuyor. Piyasadan çok bahsediliyor ama devlet hâlâ çok önemli bir rol üstleniyor. Ama bunu nasıl yapıyor? Piyasa ile işbirliği içinde yapıyor, özel sektör ve STK'larla işbirliği içinde yapıyor. Aileyi hem destekleyip hem de tanımlayarak yapıyor. Bu tür işbirlikleriyle vatandaşlık kavramının içeriği değişiyor. Hak temelli sosyal politika anlayışından uzaklaşılması bununla ilgili bir şey.

AKP döneminde bu bahsettiğiniz birliklilik çok net ortaya çıktı, keza bakanlığın adı bile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Aile ve sosyal politikalar beraber düşünülmesi gereken alanlar olarak tasavvur ediliyor sanırım. Bakanlık kurulduğunda bana sormuşlardı ne düşünüyorsunuz diye, ben de bekâra sosyal politika yok herhalde demiştim. Aileye odaklanıldığında büyük bir kesim dışlanıyor. Bizim merkezde, Sosyal Politika Forumu'nda, LGBTİ bireyler üzerine benim çok önemli bulduğum bir araştırma yapıldı. Orada bugün sosyal politika alanına hâkim olan aileciliğin bir kesimi nasıl dışladığı çok iyi anlatılıyor. Aynı şeyi başka yerlerde de görüyorsunuz. Aileciliğin kadınlar için ne anlama

geldiği çok net zaten. Şimdi devlet aileyi destekliyor, devlet geri çekilmiş falan değil. Mesela engellilerin, yaşlıların evde bakımı için aileye çok önemli transferler yapılıyor ve bu transferler kadına yapılıyor. Bir açıdan baktığınız zaman bu kadın ailenin bakıma muhtaç fertlerine zaten bakacak diyebilirsiniz. Para da alıyor artık, ne güzel! Ancak öteki taraftan da bu politika geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü sabitliyor ve devam ettiriyor.

Genelde sosyal politikalar, sosyal güvenlik, sosyal haklar ve sosyal yardımlar gibi alt kategorilerde değerlendiriliyor. Sosyal güvenlik konusunu çok deşmek istemiyorum,

ama özellikle sosyal yardımlar AKP'nin siyasal başarısında bir etmen olarak yorumlandığı için üzerinde durmamızda yarar olabilir.

Türkiye'de 2000'li yıllara kadar ciddi bir sosyal yardım politikası olmadı. Kendi geçimini sağlayamayacak durumdaki insanlar aileye ya da geleneksel hayırseverliğe bırakılmıştı. Aslında geleneksel hayırseverlik Türkiye'de çok önemli bir yere sahip değildir. Kültürümüz, tarihimiz vs. diyerek çok önemliymiş gibi gösterilir. Hâlbuki Avrupa'yla karşılaştırıldığında o kadar büyük bir önemi yok. Ama geçmişte şehirleşmenin nispeten sınırlı olduğu, geleneksel aile ilişkilerinin sürdüğü bir toplumda formal sosyal

Çok dışlayıcı olabilir yerel sosyal politika, belirli kesimlerin dışlanmasına yol açabilir. Muhafazakârlığın yoğun olduğu bölgelerde özellikle toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından önemli sorunlar yaratabilir. Etnik azınlıkların durumuyla ilgili sorunlar da olabilir.

yardım mekanizmaları devreye girmeden, yoksulluk büyük ölçüde aile dayanışmasına dayanarak idare edilebiliyordu. Ancak 1980'lerden itibaren yoksulluk olgusu artık geleneksel aile dayanışmasıyla veya başka geleneksel mekanizmalarla baş edilemeyecek bir hâl aldı. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun oluşturulması 1986'dır. Bu da bu tarihte bir şeylerin değiştiğini ve

işlerin artık eskisi gibi götürülemeyeceğini gösteren bir şeydir.

2001 krizine kadar çok önemli bir rol oynamıyor bu fon, başka amaçlarla kullanıldığı da oluyor. Zaten kaynak miktarı da çok önemli değil. 2001 kriziyle birlikte, Ecevit'in koalisyon hükümeti döneminde bu fon gerçekten ciddi bir biçimde kullanılmaya başlıyor. Hasan

Gemici'yi fondan sorumlu bakan. Krizden sonra ben kendisiyle konuşmuştum. Ne yaptığını çok iyi biliyordu, o mekanizmayı hak temelli bir sosyal yardım modeline dönüştürmek üzere çalışıyordu. Kriz sonrasında Dünya Bankası'ndan önemli bir kaynak sağlanmıştı.

O zaman 500 milyon dolar civarında bir para verilmişti.

Evet, sosyal riski azaltma projesiydi o. Fakat kurumsal mekanizma gerçekten hak temelli bir sosyal yardıma dönüşme potansiyelini taşıyordu. Hasan Gemici sosyal demokrat görüşlü biri olduğu için zaten modeli ne tarafa götürceği konusunda da bir fikri vardı. Ondan sonra AKP iktidarı döneminde fon tabii çok genişledi. Kaynakları da faaliyetleri çok genişledi ve gelişti. Yardımların miktarı çok arttı. O zamanlar benim önermeye cesaret edemediğim miktarlar bugün kullanılıyor. Sosyal yardımlar için kullanılan kamu kaynaklarının milli gelire oranı gerçekten yüksek.

Fakat bu fonun nasıl kullanıldığı da önemli. Ben bugün hak temelli sosyal yardım anlayışından çok farklı bir anlayışla kullanıldığını düşünüyorum. Yardımların güvenilir ve sürekli olduğunu, şeffaf kriterlere göre verildiğini söylemek pek mümkün değil. Hâlbuki hak temelli yardım tanımında alanın yardımın sürekliliğine güvenmesi, kriterlerin şeffaf olduğuna inanması çok önemli. Aynı şekilde miktarın anlamlı düzeyde olması çok önemli. Uygulamanın karşılıklı haklar ve sorumluluklar manzumesi içinde hayata geçebilmesi için insanın bu yardımı niye aldığını, hangi koşullarda aldığını, ne noktada almayacağını çok iyi bilmesi gerekiyor. Bugün Türkiye'de bunun neredeyse tam tersi yapılıyor. Yardımların hepsi olmasa da bir kısmı düzensiz, kime ne kadar verileceği belli değil... Yani izlediği mantık sosyal yardımdan ziyade sadaka mantığı. Ama bu arada önemli bir ihtiyaç belirleme mekanizması ve çok büyük bir bürokrasi de devreye girmiş durumda. Ama o bürokrasinin içinde sosyal hizmet uzmanları küçük bir yer tutuyor. Öğrenciler, imamlar, kim bulunursa ihtiyaç tespiti yapıyor, bu olacak iş değil. Doktor olmayan birine hasta muayene ettirmek gibi bir şey bu. İhtiyaç tespiti diye biri kapıyı çalıyor, içeri girip bakıyor vs. Olacak işler değil. Dolayısıyla hak temelli sosyal yardım anlayışından çok farklı bir biçimde çok büyük fonlar dağıtılıyor. Bu da tabii

İş hayatının düzenlenmesi, özellikle de çalışma süresinin belirlenmesi önemli bir sosyal politika önlemidir. Bugün Türkiye'de iş saatleri fevkalade uzun ve bu durumun mutlaka değişmesi lazım. Ayrıca iş saatlerinin uzunluğu kadın istihdamının düşüklüğünü belirleyen çok önemli bir unsur.

siyaseten istismar edilmeye çok müsait bir ortam yaratıyor.

Bu kaynağın kullanımına ilişkin neler söylenebilir?

Sosyal yardım alanı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı altındaki bir genel müdürlük olarak işliyor. Kaynak dağıtımında yerel vakıflar rol oynuyor. Bunların mütevellî heyetlerinde hem yerel yöneticiler hem merkezi hükümetin yerel temsilcileri hem de bölgedeki hayırsever vatandaşlar bulunuyor. Bu yerel vakıfların sayısı epeyce fazla, dokuz yüzden fazla vakıf var.

Deniz Feneri ya da Kimse Yok mu? gibi sivil toplum kuruluşlarının inanılmaz büyük maddi kaynak ve yasal haklarla bu alana girmesini nasıl değerlendirirsiniz? Sizin de söylediğiniz gibi, sosyal yardım meselesini İslami referanslara dayandırmak, zaten geleneğimizde olan bir hayır hasenat meselesi olarak değerlendirmek son derece yaygın. Fakat bir yandan da bu yapılar son derece dışa kapalı, şeffaf olmayan yapılar.

Sivil toplum kuruluşları üstüne yapılmış pek çok çalışma var. Bunların bazılarının önemle vurguladığı şey şu: Sivil toplumla devlet birbirinden kopuk alanlarda faaliyet göstermezler. Arada her zaman bir etkileşim vardır ve devlet sivil toplum alanını biçimlendirir. Neoliberal dediğimiz bu dönemde aradaki sınırlar iyice muğlaklaştı. Devlet ve STK'lar arasındaki işbirlikleri yardım alanında çok önemli bir rol oynuyor. Sadece Deniz Feneri ya da Kimse Yok mu? derneğiyle sınırlı değil mesele. STK'lar sosyal hizmet sunumunda da rol oynuyorlar. Cezaevlerinde çalışıyorlar, huzurevlerinde çalışıyorlar, buralarda kamu hizmeti sunumunda görev üstlenmiş durumdadalar.

Devlet, piyasa ve sivil girişimler arasındaki sınırların bugünkü gibi muğlaklaştığı böyle bir durumda eğer sizin kamu yönetimi yapınız yolsuzluğa açıksa, durum şaibeli ilişkilerde fevkalade bir zemin hazırlıyor. Sizin verdiğiniz örnekler de bunu gösteriyor. Biz Sosyal Politika Forumu'nda sekiz farklı şehirde istihdamla yoksulluk

arasındaki ilişkiyi incelemek üzere bir araştırma yaptık. Çok geniş kapsamlı bir anket yapıldı ve bu sırada fark ettik ki yoksul insanlar yardım aldıkları kurumu bilmiyorlar. Mesela erzak yardımını bir STK'dan mı, yani Deniz Feneri gibi bir dernekten mi, merkezi devlet kurumundan mı, belediyeden mi alıyor bilmiyorlar. Çünkü bunların hepsi büyük ölçüde hayırseverlik mantığına göre veriliyor.

Kimden alıyorsa alıyor, sonuçta bunlar iktidarın kâr hanesine yazılıyor. Sonuçta "bu yardımları bunların döneminde aldık" deniliyor. Tabii ki fevkalade istismara açık bir alan, ama ilişkiler her zaman aynı şekilde işlemiyor. Bazı STK'larla iktidarın arası çok iyi olabiliyor, bunlar bir sürü avantajdan yararlanıyorlar ve bunun tabii bir şekilde karşılığını veriyorlar. Ama devlet-STK ilişkilerinin niteliği hep böyle değil. Mesela Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, aynı şekilde Diyarbakır'da Sarmaşık Derneği gibi derneklerin durumunda olduğu gibi bazı makbul olmayan STK'lar da iktidarın husumetiyle karşılaşmış gayet zor durumlarda kalabiliyorlar. Dolayısıyla sivil girişimlerin alanı kesinlikle politikadan kopuk bir alan değil. Ben kendi hesabıma STK'ların sosyal politika alanında devletin üstlenmesi gereken sorumlulukları üstlenmeye kalkmalarının faydalı olacağını düşünmüyorum. STK'ların en önemli işlevi savunuculuk yapmaktır. Bu tür hizmet sunumu veya yardım dağıtımını işlerine girdikleri zaman savunuculuk kenarda kalıyor. İnsanlar da savunuculuğun önemini görmemeye başlıyorlar, STK deyince akıllarına dağıttıkları kaynakla, verdikleri sosyal veya kültürel hizmetle tanımlanan kuruluşlar geliyor.

Bu alanda yerel yönetimlerin mevcut durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Belediyeler daha mı aktif olmalı, bu iş merkezden yereli mi kaydırılmalı?

İhtiyaçların bilinmesi ve insanlarla daha yakın ilişkide bulunulması açısından belediyelerin avantajlı bir konumda olduğu açık. Buna karşılık, eğer sosyal politika eşitliği sağlayacak bir rol

Bölgesel asgari ücret ortak vatandaşlık zeminini yıpratacak bir şey. Batıdaki işçilere “Kürtler ucuza çalışıyor, o yüzden bizim ücretimiz yükselmiyor” dedirtebilecek bir şey. Milliyetçilik, ırkçılık denen şeyin altında bu türden tepkiler vardır zaten. Sosyal politika alanında da dikkat edilmesi gereken bir şeydir bu.

oynayacaksa kaynakların merkezden gelmesi son derece önemli. Çünkü kaynağı da yerel sağlayacak, dağıtımı da yerel yapacak denildiğinde, var olan bölgesel eşitsizliklerin yeniden üretilmesi kaçınılmaz oluyor. Ayrıca tabii ki sosyal politikalarından yararlanan insanlara yakın olmak, onların ihtiyaçlarını tanımak avantajdır, ama aynı zamanda istismara açık bir durum da yaratır. Yerelde ortaya çıkabilecek kayırma ve dışlama mekanizmaları çok önemli bir sorun olabilir. Dolayısıyla, kaynakların yerel iktidara yakın çıkar çevrelerine hizmet edip etmediği, azınlıklara veya kırılğan gruplara nasıl davranıldığı gibi konularda merkezden denetimin önemini göz

ardı etmemek gerekir. Türkiye’de son dönemlerde “STK”, “sivil girişim”, “yerel” gibi ifadeler kayıtsız şartsız olumlu manada değerlendirilmeye başladı. Devletin kötü bir şey olduğuna, merkezi devlet müdahalesinin kabul edilemez bir şey olduğuna duyulan inanç çok güçlü, buna karşılık yerelle ilgili her şey kulağa hoş geliyor. Bu konuda biraz daha dikkatli düşünmek gerekiyor galiba. Çok dışlayıcı olabilir yerel sosyal politika, belirli kesimlerin dışlanmasına yol açabilir. Muhafazakârlığın yoğun olduğu bölgelerde özellikle toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından önemli sorunlar yaratılabilir. Etnik azınlıkların durumuyla ilgili sorunlar da olabilir. Burada, Sosyal

Politika Forumu’nda, Romanlar üzerine bir araştırma yapıldı; bu çalışmada Romanlara bazı yerlerde ne kadar kötü davranıldığını gördük. Bazı yerlerde çok daha iyi durumdalar, ama bazı şehirlerde ne kadar büyük bir yerel baskı altında olduklarını gördük. Böyle bir durumda dışarıdan müdahale, kırılğan grupları korumak açısından önemli olabilir.

Genelde sosyal politika tartışmalarında bir uçta Kuzey Avrupa ülkelerini örnek gösterip “oralarda ne yapılıyorsa aynen biz de yapalım” diyenler, diğer uçta da “bizim kendimize has özelliklerimiz var, tamamen buraya uygun bir model geliştirmeliyiz” diyenler oluyor. Siz çok uzun yıllardır bu konularda çalışan bir akademisyen olarak imkânınız olsa nasıl bir sosyal politika tasarladınız?

Ben her şeyden önce sosyal yardım ya da yoksullukla mücadele konusuna yaklaşırken bu konuyu çalışma hayatının niteliklerinden ayrı ele alamayacağımızı düşünüyorum. Aynı zamanda sosyal güvenlikle sosyal yardım arasındaki

ilişkinin çok daha sıkı ve yakın bir ilişki olması gerektiğini düşünüyorum. O yüzden iki şey yapardım: Birincisi, vergi sistemine bakardım. Bütün bu hayırseverlik furçasının bir sebebi de doğru dürüst vergi toplanamaması ve dağıtılamaması. Vergi meselesini çok dikkatli ele almak lazım, vergi toplayabilen ve topladığı vergiyi adaletli biçimde dağıtabilen bir devlet olması lazım. İkincisi de çalışma hayatına bakmak gerekli. İşsizliğin boyutları ve niteliği üzerine iyice düşünmek gerekli. Kadınların iş gücüne katılımı Türkiye’de çok düşük ve bunun mutlaka aşılması gerekiyor. Bunun aşılması için de çalışma hayatının niteliğine bakmak gerekli, yani kadına bakmayacaksınız çalışma hayatına bakacaksınız. Hâlbuki genel olarak yapılan şey kadına bakmak ve burada da STK’lar, bunu söylemek durumundayım, pek anlamlı bir rol oynamadılar. Tabii çok iyi savunuculuk yapanları oldu, ama aynı zamanda kadınlara evde el işi yaptırmaya yönelik faaliyet gösterenler de vardı. Bu değil olması gereken şey. İstihdamı arttırmak için uzun dönemde etkili olabilecek şeylerin yanında hemen yapılabilecek şeyler de var, bunları daha ciddi düşünmek lazım. Ayrıca eğitim üzerine çok ciddi düşünmek lazım. Uzun vadede bu son derece önemli. Türkiye’de eğitimdeki eşitsizlikler ayyuka çıkmış durumda. Neredeyse parasız eğitim diye bir şey kalmamış durumda. Bu da sosyal politikanın bir parçası. Bunların hepsini birlikte düşünmek gerekiyor. Bunları gayet tabii Türkiye üzerinden düşünmemiz lazım; mesela Türkiye’nin eğitim sisteminin hali İsviçre’ye yola çıkarak incelenecek bir şey değil. Çözüm de ister istemez buraya özgü bir biçim alacak, ama tabii bununla dinî-kültürel gelenekleri vs. kastetmiyorum.

İstihdamla ilgili olarak hemen yapılabilecek şeyler olduğunu söylediniz. Bunu biraz açabilir misiniz?

Sosyal Politika Forumu olarak çok üzerinde durduğumuz bir şey var, bunu defaten söyledik. Sosyal politika önlemlerinin çoğu aynı zamanda istihdam yaratıcı bir etki yaparlar. Mesela iş hayatının düzenlenmesi, özellikle de çalışma süresinin belirlenmesi önemli bir sosyal politika önleimidir. Bugün Türkiye’de iş saatleri fevkalade uzun ve bu durumun mutlaka değişmesi lazım. Bu hemen yapılabilecek ve yapılması gereken bir şey, yapıldığı zaman da çok daha fazla çalışana yer açılıyor ve çok büyük bir ek

istihdam potansiyeli çıkıyor. Ayrıca iş saatlerinin uzunluğu kadın istihdamının düşüklüğünü belirleyen çok önemli bir unsur. Çalışma saatlerinin bu kadar uzun olması kadınların iş hayatına katılmasına büyük bir engel oluşturuyor.

Sosyal bakım politikalarının niteliği, mesela kamu kreşi eksikliği de aynı yönde etki yapıyor. Burada da sosyal politikanın istihdamı nasıl birden fazla kanaldan etkilediğini görüyoruz. Kreş eksikliği kadınların iş gücüne katılımını engelleyen bir unsurdur, ama aynı zamanda kamu kreşi açtığımız zaman istihdam da yaratırsınız, üstelik kadınlar için düzgün, insana yakışır iş yaratırsınız. Korkunç atölyelerde 12 saatten fazla çalışılan bir işten daha anlamlı bir iş yaratırsınız. Sağlık sektöründe de aynı şekilde nitelikli destek personeli yetiştirmek ve kullanmak mümkün. Bu şekilde hem sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek hem de düzgün iş yaratmak mümkün. Son zamanlarda CHP’nin programında böyle bir talep yönlü bakışla sosyal politikayla istihdam arasındaki ilişki üzerinde durulduğunu görebiliyoruz. Bu çok sevindirici tabii ki.

Burada karşı argüman hemen ortaya çıkıyor. Çalışma saatlerinin kısaltılması, aynı ücrette daha kısa süre çalışmak denildiğinde maliyetler, uluslararası alanda mücadele edilebilirlik vs. deniyor. İş dünyası başka ülkelere gider diye bir çekince var. Asgari ücret tartışmasında da aynı şeyi gördük. Kayıt dışılığı teşvik edeceği söylendi.

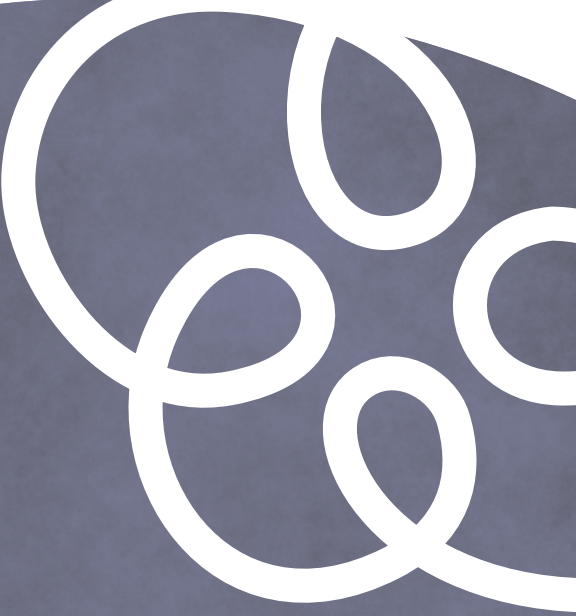
Bence bunu söyleyenlerin kendileri de biliyorlar meselenin bu olmadığını. Ama millet bunları çok kolay kabul ettiği için böyle konuşulabiliyor. Türkiye ucuz emekle rekabet edebilecek bir ülke olma eşliğini çoktan aştı. Yani artık bizden çok daha ucuz işgücüyle üretim yapan bir sürü ülke var. Türkiye düzgün bir rekabet gücü yakalamak istiyorsa araştırma-geliştirme programlarına yatırım yapması lazım, eğitim üzerine düşünmesi lazım. Bu eğitim kalitesiyle rekabet edilemez. Kötü yetişmiş bir insan malzemesiyle, araştırma ve geliştirme potansiyelinin düşük olduğu bir ortamda üretim yapıyoruz. Tabii ki önemli ihracatı arttırmak, ama bunun yolu ücretleri düşürmek değil. Ayrıca yetmiş küsur milyonluk bir ülkede iç talep de çok önemlidir ve iç talebin canlı olması için gelir seviyesinin çok düşük olmaması da önemlidir.

Az önce asgari ücretten bahsettik, asgari ücretin bölgeden bölgeye farklılık göstermesi nasıl bir uygulama sizce?

Ben buna şiddetle karşı çıkıyorum. Asgari ücret bir sinyaldir, ülkeyi bir arada tutan sinyallerden biridir. Bir yerde hayat daha ucuz olduğu için orada ücretler de daha düşük olsun dediğiniz zaman bir müddet sonra oradaki ücret düşüklüğü başka yerlere yansımaya başlar. Diyelim ki asgari ücret pazarlığı yapıyorsunuz, o zaman karşınızdaki bu durumu “ben de doğuya giderim” şeklinde bir pazarlık mekanizması olarak kullanabilir. Bu şekilde bölgesel asgari ücret işçi kitlesini bölerek çalışanların pazarlık gücünü zayıflatan bir şey olarak ortaya çıkabilir.

Bu görüşü savunanlar özellikle doğu ve güneydoğuda düşük asgari ücretin kadın istihdamını arttıracığını öne sürüyorlar.

Buna gelene kadar kadına yönelik olarak yapılacak o kadar çok şey var ki orada... Ama bunu görmek için bölgenin ihtiyacına bakmak gerekiyor. Biz Keynesyen bir bakış açısıyla düşünmeyi, talep unsurunu dikkate almayı o kadar unuttuk ki. Bunu hatırlarsak, burada neye ihtiyaç var, ne üretsem faydalı olur diye bakabiliriz. O zaman da kadınları da istihdam edecek o kadar çok şey bulunur ki, insanların asgari ücretlerine göz dikmeye hiç ihtiyaç kalmaz. Bölgesel asgari ücret ortak vatandaşlık zeminini yıpratacak bir şey. Batıdaki işçilere “Kürtler ucuz çalışıyor, o yüzden bizim ücretimiz yükselmeyi” dedirtebilecek bir şey. Milliyetçilik, ırkçılık denen şeyin altında bu türden tepkiler vardır zaten. Sosyal politika alanında da dikkat edilmesi gereken bir şeydir bu. “O ucuz çalıştığı için ben işsiz kalıyorum ya da benim ücretim yükselmüyor” dedirtmemek çok önemli. Aynı şekilde sosyal politikaları biçimlendirirken “Neden ona veriliyor da bana verilmiyor? Neden benim hakkımı o alıyor?” dedirtmeyeceksiniz. Bunu dedirtmemek için de belirli bir kesimi değil, herkesi hedefleyen evrensel nitelikli politikalara önem vereceksiniz. Gayet tabii bazı durumlarda belirli kırılğan gruplara yönelik, pozitif ayrımcılık niteliği taşıyan politikalara ihtiyaç olabilir. Ama mümkün olduğu kadar “bu işi kadınlar, Romanlar ya da Kürtler için yapıyorum” dememek lazım, çünkü bunu dediğiniz zaman bu gruplara karşı bir tepki oluşabilir. Korumaya çalıştığınız grubun damgalanmasına veya onun dezavantajlı konumunun süreklilik kazanmasına yol açabilirsiniz. Buna çok dikkat etmek lazım.

GIDA EGEMENLİĞİ: Ulusaşırı şirketlerden karşıt örgütlenmelere

Gıda güvenliğı mi, gıda egemenliğı mi? Çiftçi
ve tüketici ulusaşırı şirketlere mahkûm mu?

BOLLUK İÇİNDE AÇ KALMAK: GIDA EGEMENLİĞİNİN GASPI

2008 yılında yaşanan küresel gıda krizi, yüzbinlerce yoksul insanı bir anda açlıkla karşı karşıya bıraktı. Hâlbuki krizin nedeni gıda üretimindeki yetersizlik değil, gıda alanının on yıllar içerisinde uluslararası şirketlerin çıkarına olacak biçimde yeniden yapılandırılmış olmasıydı. Türkiye'nin de giderek bir gıda ithalatçısı ülkeye dönüşmesine neden olan ulusal ve küresel gıda politikaları günümüzün en can alıcı meselelerinden. Şirketlerin ve devletlerin dayatmalarına karşı yegâne çıkış yolu ise üreticilerin ve tüketicilerin ortak örgütlenmesinden ve agroekolojik tarım yöntemlerinden geçiyor.

Kocaman sorunlar ve sorular bütününün öyküsünü anlatmadan önce merkezimize aldığımız kavramları kısaca tanımlamak adetten. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda güvencesini tanımlarken şöyle der: Gıda güvencesi, tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir hayat sürebilmeleri için beslenme rejimlerine ve gıda tercihlerine uygun yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişebilme koşuludur.

Hâlbuki küçük çiftçilerin küresel örgütü La Via Campesina'nın 1996 yılında önümüze koyduğu tanım, gıda güvencesinden çok daha geniş bir alanı kapsıyordu: Gıda egemenliği, halkların kendi gıdalarını ve tarımsal etkinliklerini belirleme, sürdürülebilir prensipler çerçevesinde yerel tarımsal üretim ve ticaret yöntemlerini koruma ve denetleme, kendi kendine yeterlilik seviyelerini belirleme, piyasalara ürün dumpingini sınırlandırma hakkıdır. Gıda egemenliği ticareti reddetmez, ancak ticaret kurallarının halkların gıda hakkı ve güvenli, sağlıklı ve ekolojik olarak sürdürülebilir üretim yöntemleri çerçevesinde şekillenmesini savunur. Tanımlara baktığımızda gıda güvencesinin, gıda egemenliğini sağlamada gerekli olan koşullardan biri olduğu açıkça görülmekte. Bu ilişkiye yazının geri kalanında döneceğiz. Şimdi gıda güvencesini biraz daha detaylandıralım.

Kanada'da Ryerson Üniversitesi Sosyoloji bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Koç'un 1994'de kurucuları arasında bulunduğu Gıda Araştırmaları Merkezi'nde (*Centre for Studies in Food Security*) gıda güvencesi için gerekli koşullar üzerine yapılan çalışmalardan birinden aktarım yapacak olursak, gıda güvencesi kavramında temel olan beş ilkedden bahsedilebilir.¹ Bunlardan ilki olan sağlanabilirlik/bulunabilirlik (*availability*), yeterli gıda arzının ihtiyaçları karşılayacak kadar yakın bulunmasını ifade etmektedir. Gerek birey gerek hane halkı, bölge, ülke ve küresel düzeyde olsun, herkese yeterli gıdanın sağlanması gıda güvencesi için önemli bir şarttır. Ama maalesef yeterli gıda olması, bu gıdanın adil olarak her ihtiyacı olana ulaşması anlamına gelmiyor. Bu nedenle erişilebilirlik (*accessibility*), gıda güvencesinin ikinci gereği. İlk koşul için yeterli üretim gerekirken, bu ikinci koşul için etkin dağıtım, depolama, pazarlama kadar kişilerin temel üretim araçlarına veya yeterli gelire sahip olmaları, bunların mümkün olmadığı koşullarda ise toplumsal refah kurumlarının etkinlikleri gerekiyor. Gıda güvencesi sadece herkese yetecek kadar gıdanın temini demek değildir. Bu, gıdaların sağlıklı, temiz, güvenilir olmasını ve insan onuruna yakışır bir şekilde sağlanması şartını, kısaca kabul edilebilirliği de (*acceptability*) gerektiriyor. Üretim ve dağıtımın yeterliliği (*adequacy*)

için, bugünkü üretim faaliyetlerinin gelecek nesillerin ihtiyaç duydukları gıdalara ulaşımını engellemeyecek bir şekilde sağlanması, yani sürdürülebilirlik de şart. Bu koşulların temini, gerekli toplumsal ve ekonomik önlemlerin alınması ve bunda rol oynayan faillerin (*agency*) önemi de gıda güvencesinin tanımlanması sırasında düşünülmesi gereken bir husus.

Tarihsel gelişim

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi bireyin, devletin, kamu kurumlarının ve tabii şirketlerin etkinlikte bulunduğu gıdanın karmaşık yapısında uluslararası kurumlar etkin rol oynamışlardır. 1930'larda dünya buhranlar ardı sıra yaşanırken devletler bu buhranlardan en az şekilde etkilenmek için kendi pazarlarını dış rekabetten koruyabilmek amacıyla gümrük tarifelerini yükseltiyor, kotalar getiriyordu. Yine Mustafa Koç'un belirttiği gibi: Dünya pazarlarındaki ani kriz ve meta fiyatlarının şiddetli düşüşü, dünya çapında işsizliğe ve açlığa yol açmış, siloların, depoların ağzına kadar dolu olmasına rağmen pek çok insan açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Türkiye de dâhil pek çok ülkede Büyük Buhran, devletin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomiye müdahalesine, üreticinin ve tüketicinin mağduriyetini önleyici önlemler alınmasını hedefleyen destekleme politikalarının uygulanmasına neden oldu. Kavram olarak telaffuz

edilmemiş dahi olsa, gıda güvencesi, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı kıtlık yıllarında hem milli güvenlik, hem de toplumsal bir gereksinim olarak devlet politikalarının önemli hedefleri arasında yer alıyordu. Bunun en ciddi örneklerinden biri savaş yıllarında Türkiye de dâhil pek çok ülkede zorunlu tüketim mallarını devlet kontrolü altına alan karne uygulamasıdır.²

Tarihin bu buhranlı döneminde, henüz İkinci Dünya savaşı sürerken, Dünya Para Fonu (IMF) bir çözüm arayışı olarak kurulur. IMF ile birlikte Dünya Bankası'nın kurulmasına da karar verilir. Bu kararın sebeplerinden biri, ülkelerin yeniden yapılanma ve kalkınma ihtiyaçlarına yönelik ucuz kredi sağlanmasıdır. Artık İkinci Dünya Savaşı bitmiştir. 1947 yılında yeni bir adım atılır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), dünya ticaretine ilişkin kurallar içeren, dünyada ticaretin serbestleşmesini sağlamak üzere çok taraflı olarak imzalanan tek sözleşmedir. Sözleşmenin imzalanmasından sonra ilerleyen zaman içinde tarım ürünleri de sözleşme kapsamındaki ticarete konu edilir. 1960'larda ise tüm dünya ölçeğinde tarımın kapitalleştirilmesinin yeni aracı olarak Yeşil Devrim doğdu. Genetik mühendisliğinde yaşanan sıçramaların yarattığı teknikler, kimyasal gübre, ilaç ve yoğun sulamaya dayalı uygulamalar ülkelere pazarlandı. Yeşil Devrim'in oluşturduğu yapı, sebep olduğu yıkımlar GATT Uruguay Turu'nun 1994'te tamamlanmasının ardından dünya tarım pazarında tamamen kurumsallaştı. Müzakerelerin en ağırlıklı noktası tarım ve fikri mülkiyet hakları gibi konulardı. Turun sonucunda GATT'ın yerine geçmek ve görevlerini üstlenmek üzere aynı yıl Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuruldu. Turun odak konuları göz önüne alındığında Monsanto, Cargill gibi ulusötesi tohum ve kimya şirketlerinin Uruguay Turu'nun üstündeki yadsınamaz etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Artık Kuzey'den Güney'e doğru gıda ihracatının önü tamamen açılmıştı. Bunun hemen öncesinde artık gıda güvencesi olmayan birçok Güney ülkesinde Dünya Bankası ve IMF eliyle yapısal uyum paketi adı altında tarım ticareti liberalleştirilmeye başlanmıştı. Bu dönemde 1990'ların ilk yıllarında, artık resmi olarak Avrupa Birliği adını alan topluluk da gıda ve tarım alanında önemli aktörlerden biriydi. 1990'lardan biraz daha gerilere gittiğimizde, bütün dünyada gözlemlendiğimiz neoliberal ideolojinin

Günümüzde Güney ülkelerinin üçte ikisi, temel gıda ürünleri olan tahıl, süt ürünleri, yağlık tohum bitkileri, et ve şekerli dünya pazarından alarak net gıda ithalatçısı haline geldiler. Bu ürünlerden tahıl en fazla ithal edilen ürün ve tahılın dünyada en büyük ihracatçıları AB, ABD, Kanada ve Avustralya.

IMF, DTÖ ve DB aracılığıyla yaygınlaşarak ulusaşırı şirketlerin egemenliğini geliştirdiğini, güçlendirdiğini görürüz.

Bu yazıda ilk olarak gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramlarını tüm bu tarihsel gelişim içerisinde, aktörleri tanıyarak açmaya çalışacağım. Ardından Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) küresel Güney'e etkileri üzerinden Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma geçmeye çalışacağım. Gıda güvencesi olmayan ülkelerin OTP konusunda temel sorunlarından biri, 1980'lerde başlamış olan gıda ithalatındaki artıştır. Bir başka deyişle, AB'nin kendi ortak tarım politikası Güney ülkelerini gıda ithalatına bağımlı hale getirmişti. OTP ve aynı zamanda Avrupalı gıda ürünlerine uygulanan süregelen dumping bu olumsuz gelişmeye katkı sağlamış ve dünyanın bazı bölgelerinde gıdada güvencesizliği daha da kötü duruma sokmuştu. Dünya Bankası ve IMF tarafından empoze edilen serbest ticaret ve yapısal düzenlemeler, Güney ülkelerinde tarımsal ticaretteki geleneksel ihtiyaç fazlası üretimde erozyona sebep olmuştu. Uluslararası finans kurumları ve kalkınma ajanslarının politikaları, hükümetlerin yerel tarımsal üretime verilen destekleri kesmesine, devletçe yürütülen pazarlık ilişkili yapıları ortadan kaldırmasına, ithal gıdaya pazarı açmasına ve yerel pazar için temel gıda maddelerinin üretiminden ihracata yönelik ürünlere dönmesine yol açmıştı.

1980'lerde Türkiye'ye baktığımızda da farklı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Neoliberal dönemle birlikte bir ithalat furyası başlamış ve tarım ve gıdaya ilgili devletin kontrolünde ve tasarrufunda olan kurumlar sırasıyla ve büyük bir hızla özelleştirilmeye başlamıştı. Et-Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu ve Yem Sanayi özelleştirilmiş, tütün ve sigarada TEKEL'in, çayda ÇAYKUR'un tekelliği kaldırılmıştı. Sonraki iktidarlar da aynı yolda ilerleyerek IMF ve Dünya Bankası'nın direktiflerine uygun olarak Tarım Satış Kooperatifleri'nin entegre

tesislerini özelleştirmişti. 1990'ların sonu, 2000'lerin başına geldiğimizde devletin tarım ve gıda konusunda uygulamalarında bir değişiklik olmadan şekerpancari üretimine kota getiren ve tütünü desteklenen ürün kategorisinden çıkararak şeker ve tütün yasaları çıkarılır. Ülkenin üretiminde oldukça önemli bir yer tutan bu iki alana ise şirketler yerleşir. Türkiye, IMF stand-by anlaşmaları ve DTÖ yapısal uyum programının baskısıyla diğer az gelişmiş ülkelerde yaşadığı şekilde iç tarım desteklerini kaldırmış, tarım ürünleri piyasalarını da gelişmiş ülkelerin sübvansiyonlu ürünleri ile karşı karşıya bırakmıştır. ABD'nin Türkiye'yi pirinç ithalat politikasını DTÖ'ye şikâyeti sonrasında tehlike iyice ortaya çıkmış, önemli ölçüde zarar eden, ürününü satamayan çiftçi ve sanayici çok zarar etmiş ve sonucunda Türkiye pirinç üretiminde kendine yeter bir ülkeken ithalatçı bir ülke haline gelmiştir. Durum buyken pirinç fiyatının düşmesini bekleriz. Ne var ki, ulusötesi şirketlerin önündeki engelleri kaldıran DTÖ uygulamaları tüketicinin ödediği fiyatı düşürmüyor. Zira bu sistem içerisinde ithalat yapan şirketler fiyatı belirlemiş olduğundan ne üretici ne de tüketici bu uygulamadan yarar sağlıyor.³ Uzmanlar, gıda zincirinde pazarlık gücünün, son yıllarda tedarik zincirinin sonunda bulunan süpermarketlere geçtiğini gözlemliyorlar. Bunun sebebinin ticaretin serbestleşmesi, şirket birleşmeleri, şirket alımları ve küresel kaynak stratejileri sebebiyle süpermarketlerin güçlerini artırması, çiftçiler ve küçük üreticilerin ancak fiyatları kırmak suretiyle veya piyasa için daha iyi koşullar sunarak ayakta kalmaya çalışması olduğu belirtiliyor.

1985'e kadar Güney ülkelerinin dış ticaret dengesi yılda 10 milyar dolar tutarında net üretim fazlasıyken, sonraki 20 yılda bu fazla 30 milyar dolar dış ticaret açığına dönüşmüş durumda. Günümüzde Güney ülkelerinin üçte ikisi, temel gıda ürünleri olan tahıl, süt ürünleri, yağlık tohum bitkileri, et ve şekerli dünya

2008 yılında yaşanan kriz, milyonlarca insanı gıda şirketleri tarafından yönetilen spekülâtif karaktere sahip serbest gıda pazarı yüzünden aç bıraktı. Krizin sebebi gıda üretimindeki yetersizlik değildi.

pazarından alarak net gıda ithalatçısı haline geldiler. Bu ürünlerden tahıl en fazla ithal edilen ürün ve tahılın dünyada en büyük ihracatçıları AB, ABD, Kanada ve Avustralya. FAO'nun verilerine göre 2010-11 yıllarında ithal edilen 275 milyon ton tahılın 212 milyon tonu gelişmekte olan ülkelerce satın alınmış. Bu döngüde fiyatların ani yükselişi ve yinelenen gıda krizi zafiyetini azaltmak için bu ülkelerin yerel tarımı teşvik eden ve ithalata bağımlılığı kısıtlayan bir politika değişimi talep etmeleri gerekmektedir.

En yoksulumuz kim? Küçük çiftçilerin marjinalizasyonu

Dünyayı doyuran, ekolojiyle uyumlu şekilde üretim yapanların büyük çoğunluğunun ve aynı zamanda da gıda güvencesinden en yoksun olan, iklim değişikliğinden en fazla etkilenen yoksulların başında küçük çiftçiler olduğunu aklımızda tutmamız elzem. BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) verilerine göre günümüzde 185 milyonu 5 yaşın altında çocuk olmak üzere 800 milyon insan kronik olarak aç. Her yıl 6 milyon çocuk yetersiz beslenme ve ilişkili hastalıklar nedeniyle ölüyor. Açlık ve yetersiz beslenmeye karşı karşıya olanların çoğunluğu küçük çiftçi veya topraksız insanlar. Bu insanların da çoğu kırdâ üretim kaynaklarına ulaşımı olmayan kadınlar ve kız çocukları. FAO verilerine göre, dünya yoksul nüfusunun yüzde 70'ini, küçük çiftçilerin çoğunluğunu oluşturan kadınların sadece yüzde 2'si toprakta mülkiyet sahibi. Neoliberal politikaların sonucu olarak görebiliyoruz ki yükselen gıda fiyatları ve büyüyen gıda güvencesizliğinin asıl yükünü çekenler, gelirlerinin yüzde 75'ini gıda alımına ödemek zorunda olan en yoksullar.

Üretim, tedarik, ithalat, uluslararası anlaşmalardan bahsederken, bir önceki dönemin BM Gıda Hakkı özel raportörü Olivier de Shutter'in 2011 yılında yaptığı bir konuşmasında vurguladığı noktayı hatırlayalım: Küresel gıda güvencesi, tedarik ve üretim gibi iki soruna indirgenemez. Eğer gıda üretimindeki

artış, Güney'deki küçük çiftçilerin marjinalizasyonu ile eş zamanlı ilerlerse, açlık ve yetersiz beslenmeye karşı yürütülen savaş kaybedilecektir.

Çok önceleri, ulusal devletlerin kendi tarımlarını regüle etmeye yönelik hatırı sayılır kontrolleri, ulusötesi şirketlerin ve DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel yönetim kurumlarının endüstriyel tarım alanında yükselmesi sonucu siyasi güç yeniden yapılandırılmış ve devletler artık hâkim oyuncu olmaktan çıkarılmıştı. Son yıllarda gıda güvencesinin bu sıklıkta gündeme gelmesinin nedeni, on yıldan az zaman önce 2008 yılında tüm dünyada yaşanan gıda krizi. 2008 yılında yaşanan kriz, milyonlarca insanı gıda şirketleri tarafından yönetilen spekülâtif karaktere sahip serbest gıda pazarı yüzünden aç bıraktı; krizin sebebi gıda üretimindeki yetersizlik değildi.

Örgütlü mücadele dönemi: La Via Campesina

Bahsi geçen dönemler içinde gıda ile ilgili yaşanan sorunlardan etkilenen ve rahatsızlık duyan topluluklar, ne uluslararası arenada seslerini duyurabiliyordu ne de buna bağlı olarak gıda ve tarımla ilgili karar alma süreçlerine dâhil olabiliyordu. Bu durumdan etkilenen topluluklardan biri de 1993 yılında kurulmuş olan 200 milyon küçük çiftçinin, köylünün üye olduğu küçük çiftçinin küresel örgütü La Via Campesina'ydı. Via Campesina'nın ana ekseninde dünya çapında alternatiflerin üretilmesini kapsayan toplumsal adalet ve eşitlik ilkeleri yer alır. Örgüt, Dünya Bankası ve IMF tarafından empoze edilen serbest ticaret ve yapısal düzenlemeleri bir tehdit olarak tanımlar. Bu tanımlamaları

ve duruşu toprağa erişim, toprağı savunma, gıda egemenliği, biyoçeşitlilik, agroekolojik tarım, köylü hakları ve kadın erkek eşitliği gibi mücadele alanlarıyla dünya ölçeğinde pekiştirir, bunlara uygun stratejiler geliştirir. Bu bağlamda sözü edilen stratejilerden biri tek başına gıda güvencesi olamaz. Ancak yukarıdakilerin birlikte gerçekleştirilmesiyle gıda güvencesinin tüm dünya halkları için sağlanabileceğini çok net bir şekilde ifade eden Via Campesina gıda egemenliğini bir temel kavram olarak ileri sürer. Bu kavram içerisinde gıda güvencesini sağlamak için ekoloji önemli bir başlık olarak görülür. Zira fotosentez üzerine kurulu tek insan etkinliği olan tarım bütünüyle yenilenebilir potansiyeli taşır. Agroekolojik tarım, gerek sera gazlarını azaltarak gerekse bitki ve toprakta bulunan karbonun ayrışmasını kolaylaştırarak iklim değişikliğinin etkilerini azaltır. Çok fonksiyonlu, biyoçeşitlilik içeren tarım sistemleri ve çeşitlendirilerek yerelleştirilmiş gıda sistemleri, iklim değişikliği devrinde gıda güvencesi için elzemdir. Bu tür sistemlere küresel ölçekte acil bir geçiş hem iklim değişikliğinin etkilerini yumuşatmak hem de gıda güvencesini sağlamak için zorunludur. Dünyanın dört bir yanında yerel sisteme geçiş sayesinde, taşıma zincirleri ve buna bağlı paketleme, soğutma, depolama ve işlemeden kaynaklı "enerji safrası" azaltılarak gıda ayak izinde düşüş sağlanacaktır. Bu kapsamda aile tarımına dayalı yerellik küresel iklim değişikliği sorununun çözümünün önemli bir parçası olarak tanımlanır.

Gıda güvencesinin sağlanmasında agroekolojik tarım

Kimyasal gübre ve ilaçlar, fosil yakıtlar, ve yoğun enerji tüketimine yol açan uzun mesafe taşımacılığının⁴ etkin olduğu küreselleşmiş gıda sistemlerini temel alan endüstriyel tarım, iklim üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Mevcut sera gazı emisyonunun yaklaşık yarısı gıda güvencesini ortadan kaldıran endüstriyel tarım ve buna bağlı küresel gıda sistemi

Via Campesina gıda egemenliğini bir temel kavram olarak ileri sürer. Bu kavram içerisinde gıda güvencesini sağlamak için ekoloji önemli bir başlık olarak görülür. Zira fotosentez üzerine kurulu tek insan etkinliği olan tarım bütünüyle yenilenebilir potansiyeli taşır.

İklim değişikliğinin geri döndürülemez etkilerinden en fazla etkilenen gruplar, aslında bu değişiklikten en az sorumlu olanlardır ve bu önemli bir sosyal adaletsizliğe işaret eder.

tarafından üretildiğinden,⁵ özellikle endüstriyel monokültür tarımı, karbonun toprağın organik yapısında depolanmasını sağlayan doğal toprak süreçlerine zarar verir. Bu, doğal döngüyü, suni gübre ve böcek ilaçlarına dayanan kimyasal süreçlerle değiştirir. Burada daha detayına girmeyeceğimiz hibrit ve genetiği değiştirilmiş tohumların kimya sanayinin üretimine olan bağımlılığı ve zorunluluğu da iklim değişikliği ve sonucu olarak gıda güvencesinden yoksunluğa geçişin önemli adımlarındandır.

Özetle, günümüzün egemen ekonomik sistemi tarafından da desteklenen bu hâkim yapı, iklim kararsızlığını hızlandırmış ve gıdada güvence sorununu artırmıştır. Gıda ve tarım politikaları geliştirilirken akıldaki tutulması gereken şey iki küresel çevresel sınırı çoktan geçmiş, aşmış olduğumuzdur: a) endüstriyel tarımdan kaynaklı toprak kaybı; b) sudaki azot kirlenmesi ve biyoçeşitlilikteki kayıp.

Unutulmamalıdır ki, iklim değişikliğinin geri döndürülemez etkilerinden en fazla etkilenen gruplar, aslında bu değişiklikten en az sorumlu olanlardır ve bu önemli bir sosyal adaletsizliğe işaret eder.

Gıda güvencemizin gaspı

Ekolojiyle de yakın ilgisi olan, dolaylı da olsa iklimde ve biyoçeşitlilikte geri dönülmez etkilere neden olan, dünya halklarının gıda güvencesini kaybetmelerine yol açan bir başka etmen de çok büyük ölçeklerde karşı karşıya olduğumuz toprak ve su gaspı. Toprak gaspı, kentleşmenin artması, tarım topraklarının, orman alanlarının üzerine doğru genişlemesi, kentleşmenin artması ve tabii yanlış ulaşım politikalarıyla ihtiyaç olarak tanımlanan yolların, havaalanlarının artışı, maden, petrol, gaz gibi aramaların, yenilenebilir veya fosil yakıta dayalı kirliliği enerji yatırımlarının, su havzalarına, derelerin üzerine, denizleri doldurarak, mera alanlarına, tabiat koruma alanlarına, ormanlara, tarım alanlarına yapılması sonucunda gerçekleşiyor. Gasp sadece bunlarla da kalmıyor. Bunlara ek olarak verimli tarım topraklarının, su havzalarının üzerine yüzlerce metrekairelik süpermarketler,

gezinti parkları veya golf sahaları inşa edilerek de yapılabiliyor. Verimli tarım toprakları üzerinde toplum için gıda üretimi yapmak yerine toprak birleştirmeleri yapılarak sanayiye yönelik agroyakıt veya büyük ölçekte endüstriyel gıda üretimi yapılması için binlerce dönüm tarım alanının kullanılması hem gaspın hem de gaspa bağlı olarak gıda güvenliğinin ve yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimin önündeki en büyük engel. Engel olmasının ötesinde Birleşmiş Milletler Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması'nın 11. maddesi uyarınca, bireylerin kendi yaşam alanlarında yeterli ve güvenli gıdaya erişim hakkının ihlali. Köylü ve çiftçi ailelerin mülksüzleşmesi, yerinden edilmesi, geçimlik üretimde bulunamaması, kendine yeter gıda üretimi bile yapamaması, ekolojik çevrenin bozulması ve geri dönülemez zararlarla karşı karşıya kalınması, biyoçeşitliliğin azalması, toprak bozulması, kır nüfusunun azalması, zorunlu göç, gıda üretiminde dışarıya bağımlılık, gıda güvencesinin ortadan kalkması gibi birbirine bağlı birçok sonuçtan bahsedilebilir.

Her yer şehir, herkes şehirlî: Tüketerek büyüyoruz

Uygulanan yanlış tarım ve gıda politikaları ve gasplar sonucu, kendine yeter bir üretici olmaktan temel gıda ürünlerinde bile ithalatçı olma durumuna gelen Türkiye'de bu uygulamaların kolaylaştırılması amacıyla bir yasa çıkarılmıştır.⁶

12 Kasım 2012 tarihli bu kanun, yirmi dokuz ilde, bir yandan il özel idarelerini, köyleri ve belde belediyelerini kaldırmakta, diğer yandan da bu illerdeki ilçe belediyelerini büyükşehir ilçe belediyesi hâline dönüştürmektedir. Bunun sonucunda da toplam sayısı 34 bin 500 olan köyler kanunla, bir kalemde 18 bin 200 mahalleye dönüştürüldü. Bu köylüler artık şehirlî. Artık istatistiklerde Türkiye'nin köy nüfusu kâğıt üzerinde yüzde 7'lere düşmüş durumda. Kâğıt üzerinde desek de, gerçekte de artık üretici köylüler mahalleye dönüşen köylerde belediye yasasına göre tarım ve hayvancılık etkinliklerinde bulunamayacaklarından, bitkisel üretim yaparlarsa yaptıkları sulamanın m3 başına fiyatı bir şehirlînininki kadar olacağından üretimi bırakacak ve tüketiciye dönüşecek.

Yazının başından itibaren, gıda güvenliği meselesini ekonomik, tarımsal ve politik olarak tek başına çözüm aranacak bir konu olarak masaya yatırmanın, mevcut sistem içerisinde havanda su dövmekten farklı olmayacağını anlatmaya çalıştım. Günümüzde yaşadığımız gıda krizi başta da belirtmeye çalıştığım gibi üretmememizden kaynaklanmıyor. Gıda spekülasyonları, ulusötesi gıda şirketleri ve benzeri kötü tarım politikaları toplumda gıdanın dağılımı konusunda küresel eşitsizlikler yaratıyor. Gıda üretmek yerine, gıdanın meta haline gelmesine göz yumuluyor. Buna karşılık gıdayı nasıl ürettiğimiz, kim olarak ürettiğimiz, dağıtım mekanizmalarını nasıl oluşturduğumuz açlığını, yetersiz beslenmenin, gıdaya erişimin ortadan kalkması için bir anahtar özelliği taşımakta.

¹ <http://www.ryerson.ca/foodsecurity/our-approach.html>.

² <http://www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=1135>.

³ Aysu, A. (2008) *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, İstanbul: Su Yayınevi.

⁴ Uniterre'nin yaptığı bir çalışmaya göre Meksika'dan İsviçre'ye uçakla taşınan 1 kg kuşkonmaz için 5 litre akaryakıt harcanırken İsviçre'nin bir ucundan diğer ucuna götürülen bir 1kg kuşkonmaz için harcanan akaryakıt sadece 0.3 litre tutuyor.

⁵ Endüstriyel tarım ve küresel gıda sistemleri, bütün küresel sera gazları emisyonunun yüzde 44'ü ile yüzde 57'sini oluşturuyor. Bu toplamı oluşturan bileşenler şöyle sıralanabilir: a) Tarım faaliyetleri yüzde 11-15; b) Tarla kazanımı için alan temizleme ve orman kesimleri yüzde 15-18; c) Gıda işleme, paketlenme ve nakliyesi yüzde 15-20; d) Organik atıkların dekompozisyonu yüzde 3.

⁶ 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Ne yiyorsanız osunuz: Kendinize güveniyor musunuz?

Gıda güvenliği tartışmasının en az sesi duyulan, en az görünür aktörü çiftçiler. Gerek teşvik uygulamaları gerekse sözleşmeli üretimle, kendi üretimleri üzerinde de söz hakkı olmamalarının doğrudan bir sonucu bu aslında. Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu kurucularından Abdullah Aysu ile gıda güvenliğini konuşmaya neden üretim sürecinden başlayarak konuşmamız gerektiğini, çiftçinin gıda güvenliğinin neresinde olduğunu konuştuk. Aysu, gıda güvenliği tartışmasının -anlamli bir çerçeveye taşınabildiği ölçüde- taşıdığı dönüştürücü potansiyele de dikkat çekmeyi ihmal etmeksizin Çiftçi Sendikaları'nın geliştirdiği bir dizi öneriyi anlattı.

Bizim için, gıda güvenliği kavramı, gıda egemenliğinin bir alt başlığı. Gıda egemenliği, ne üreteceğimize, nasıl üreteceğimize, ne kadar üreteceğimize üretici ile tüketicinin birlikte karar verdiği bir sistemin adıdır. Böyle bir sistemin içerisinde eğer tüketici çiftçiye, ben kimyasalsız gıda yemek istiyorum, bana bunu hazırla, diyorsa ve neyin, nasıl üretileceğine çiftçi ve tüketici birlikte karar veriyorsa, aslında o sevmediğimiz tüketici kelimesinden de kurtulabiliriz.

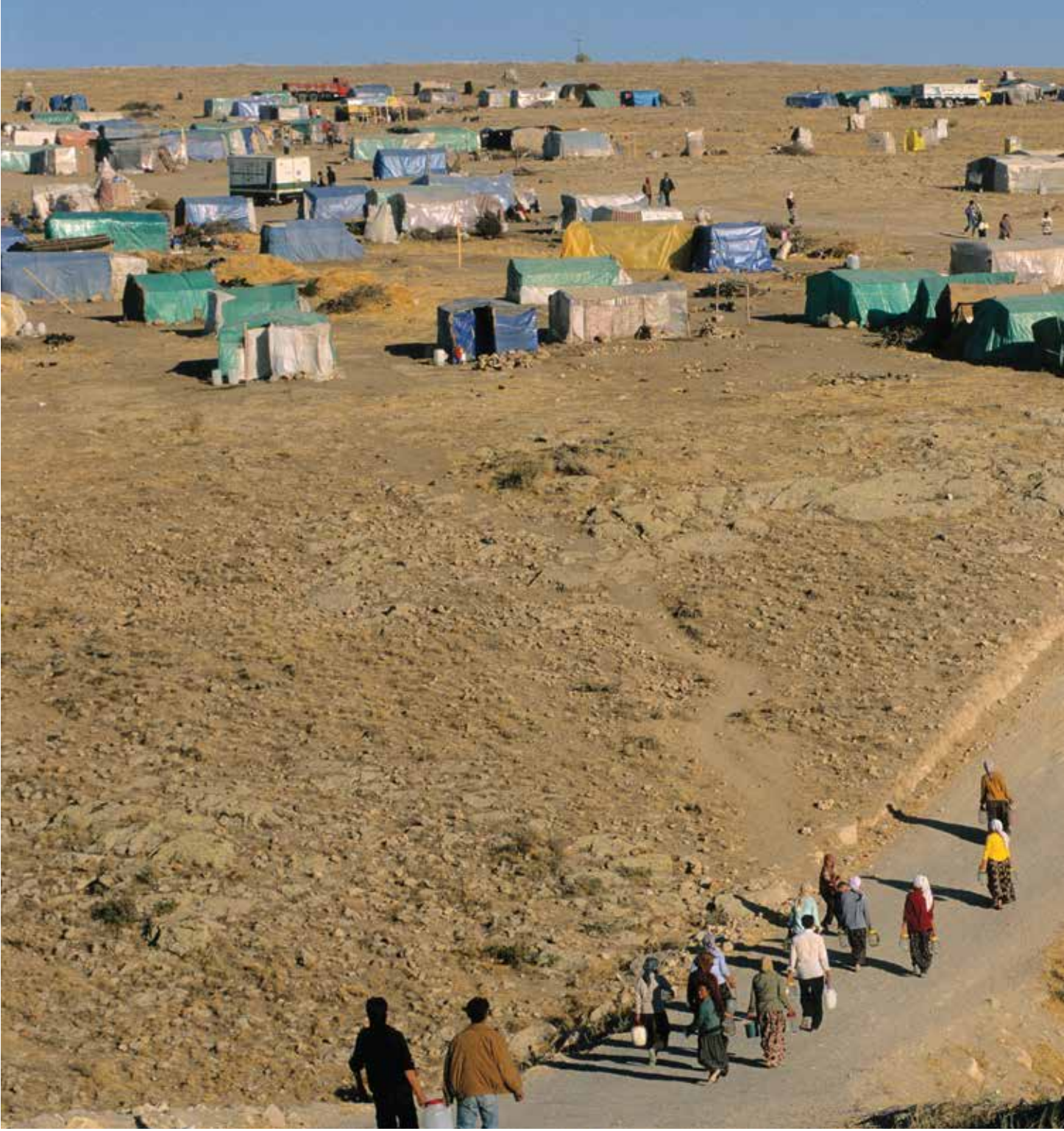
Güvenli gıda çiftçinin derdi olamaz, diyorsunuz? Niye olamaz? Bu meseleyi kim dert edinmeli?

Abdullah Aysu: Esas olarak sağlıklı gıdaya erişmek tüm insanların hakkı. Bu nedenle, güvenli ve sağlıklı gıda sağlama işinin bir merkezi devlet politikasıyla yürütülmesi gerekir. Çünkü birilerinin, "organik" diye ifade ettikleri ürünlerin, yüksek fiyatla alım gücüne sahip olanlar tarafından tüketilmesi, en fazla alan için bir keyiftir, rahatlıktır, sorun çözücüdür; satıcı para kazandığı için ona da iyi bir şey gibi gelebilir. Ama Çiftçi Sendikaları olarak biz toplumun her kesiminin sağlıklı ve besin değeri yüksek gıdaya erişimi olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu yüzden "güvenli gıda"yı değil, güvenilir bir üretim ve dağıtım sürecini dert ediyoruz.

Şu halde siz sık sık duyduğumuz "gıda güvenliği" kavramına bir alternatif geliştiriyorsunuz. Bir çiftçi olarak siz gıda güvenliği dendiğinde ne anlıyorsunuz? Bildiğimiz gıda güvenliği ile sizin önerdiğiniz gıda güvenliği arasında nasıl bir fark var?

Şöyle bir fark var. Bir gıda tohumdan itibaren çatala gelene kadar birçok süreçten, aracılardan ve elden geçiyor. Bu süreçte dâhil olan kişiler, kurumlar ve araçlar birbirlerinden kopuk şu anda. Bu yüzden de herkes gıda güvenliğini kendisinden itibaren başlatıyor. Benim ürünüm güvenli, diyor, ama ürünün evveliyatı ve sonrası hakkında hiçbir fikri olmuyor. Şöyle bir örnek vereyim:

Biz hibrit tohumu attık toprağa. Hibrit tohumu kullanıyorsak ilaç ve kimyasal gübre de kullanmak zorundayız. Yoksa bu tohumdan, bu şartlar altında elde edilen ürün ilaç kalıntılıdır. Gübrenin kimyasalına bulaşmıştır, üzerinde de ilaç kalıntısı olacaktır. Ürün aracı vasıtasıyla hale gelir, haldekiler de çiftçiden aldıkları fiyat üzerine yüzde 300-400 gibi bir kâr koyarak yeni bir fiyat belirler. Halden sonra da katlanır fiyat. Sonuçta ürün, çiftçiden çıktığı fiyatın yüzde 600 gibi üstünde bir etiketle tüketiciye gelir. Haldeki satıcıya sorsanız, benim ürünüm çok iyi, der. Manava sorsanız, kesinlikle kaliteli, der. Ama biz biliyoruz ki o ürünün üzerinde ilaç kalıntısı var. İkincisi, genel olarak gıda güvenliği dendiğinde insanların aklına hijyen geliyor. Hijyenden kastettikleri de el değmeden paketlenmiş, albenisi artırılmış, yaldızlanmış cezbedecek biçimde sunmaktır. Ama başlangıç noktasında ilaç kullanıldığı için o zehri kalkıp da el değmeden zehri paketleyip oradan itibaren kendisi için gıdasının güvenli ve sağlıklı olduğunu ifade ediyor. Gıda güvenliğinin bu şekilde bir güvenlik söz konusu değildir. Hijyen güvenlik değildir. Yanlış anlaşılmasın, hijyen gerekli değildir, demiyorum. Söylediğim şu: Hijyen ve güvenlik aynı şeyler değildir, bu şekilde reklam yapmak da doğru değildir. Serbest piyasa koşullarında çok ciddi yanlısamalar yaratılır. Çayrılarda serbestçe otlayan tavuklar. Ardından şak diye bir reklam. Oradaki o tavukla, bize

sunulan tavuk aynı şey değil. Bir merada özgürce hareket eden, oynayan inekler. Sanılıyor ki oradaki merada otlayan ineğin yaptığı sütü içiyoruz. Çünkü böyle bir algı yaratılıyor reklamlarla. Bunlar yanlış. İşin aslı bu değil. Bütün o firmalar fenni yem kullanır. Bu firmalara düzenli olarak süt veren çiftçiler de fenni yem kullanır. Bu gerçekleri görmek lazım. Güvenlik sadece şu anlama gelmiyor: ilaç kalıntılı, kimyasal gübre kalıntılı, sütteki, etteki antibiyotik

vs. değil tek başına. Eğer üretim sürecinde kimyasal gübre kullandıysanız, altı ayda yetişmesi gereken ürün bir ayda yetişir. O ürün bir ayda, topraktan, güneşten altı ayda alması gereken mineralleri, vitamini alamaz, dolayısıyla besin değeri de o ürüne atfedildiği kadar yüksek olamaz. İngiltere’de yapılan bir araştırmaya göre 1950’lerde üretilen bir kilo domatesin besin değerine ulaşmamız için dokuz kilo domates tüketmemiz gerekiyor.

Şimdi bütün bunlara baktığımızda gıda güvenliğinin üretim süreciyle ne kadar ilgili olduğunu görüyorsunuz. Ama gıda üretim süreci ile tüketici arasında hiçbir bağ yok. Bu şekilde üretilen gıda güvenli değildir.

Peki nasıl güvenli hale getirilebilir gıda?

Gıda güvenliğinin bütün bu süreçleri kapsayabilmesi ve yanlışları ortadan kaldırması, ayrıca besin değerini de göz

önünde alabilmesi için gıda egemenliği dediğimiz bir perspektiften ele alınması gerekir. Bizim için, gıda güvenliği kavramı, gıda egemenliğinin bir alt başlığı. Gıda egemenliği, ne üreteceğimize, nasıl üreteceğimize, ne kadar üreteceğimize üretici ile tüketicinin birlikte karar verdiği bir sistemin adıdır. Böyle bir sistemin içerisinde eğer tüketici çiftçiye, ben kimyasalsız gıda yemek istiyorum, bana bunu hazırla, diyorsa ve neyin, nasıl

üretileceğine çiftçi ve tüketici birlikte karar veriyorsa, aslında o sevmediğimiz tüketici kelimesinden de kurtulabiliriz. Çünkü böyle bir ortamda gıda alıcısı, üretim sürecine üstelik yarı üretici olarak katılmış oluyor. Üretim sürecinin karar mekanizmalarına katılıyor, fikirle destek oluyor ve katkıda bulunuyor. Üretim planlamasının bir aktörü haline geliyor. Böyle bir şey yaptığınız andan itibaren topraktan kimyasalsız ürün

almanın garantisi çiftçi ve alıcı arasındaki ilişki oluyor. Hijyenle gıda güvenliğini eş anlamlı düşünmek hiçbir şey ifade etmiyor oysa. Eğer ürünün tohumu hibritse, kimyasal ilaçla korunup, kimyasal gübreye besleniyorsa zaten zehirlenmiş oluyor. Zehre elini değsen ne olur değmesen ne olur? Bu şekilde üretilmiş bir yiyeceği ne kadar yıkarsan yıka güvenli olduğundan emin olamazsın. Oysa tüketicinin üretim sürecine dâhil olmasını sağlayarak güvenilirliği en temelinden birlikte organize etmek mümkün.

Şu anda ve Türkiye’de çiftçi gıda güvenliği tartışmasının herhangi bir aşamasında görünür değil. Bu sizce ne ifade ediyor? Tüccar var, reklamcı var, politikacı var bu tartışmada ama aslında tüketici de yok çiftçi de... Neden çiftçi gıda güvenliği tartışmasının dışında kalıyor bu kadar?

Bu merkezi devlet politikasının yanlış tercihler yapmasından kaynaklanıyor. Merkezi devlet politikası 1940’lardan sonra Türkiye’de üniversite eğitiminden itibaren müfredatı değiştirdi. Çünkü endüstriyel tarıma geçmeyi lüzumlu görüyordu ve bunun eğitimi verdi. Eğittiği insanları da köylere salıp üretimi yeniden şekillendirdi. Endüstriyel tarıma geçişi sağlayabilmek için yalnızca müfredatı değiştirmekle yetinmediler. Beraberinde kimyasal gübreyi, ilacı ve traktörü, diğer girdileri dışarıdan getirip pazarlama işini de devlet üstlendi. Bununla ilgili olarak Zirai Donatım Kurumu oluşturdu. Tarım Kredi Kooperatifleri oluşturdu. Üretim girdilerini getiren yabancı şirketler paralarını alıp gittiler. Devlet yeni üretim modelinin girdilerini Zirai Donatım Kurumu’nda, Tarım Kredi Kooperatifleri’nde çiftçilere sattı. Yabancı şirketlerse hiçbir riske girmeden paralarını alıp gittiler. Bu arada şöyle bir söylem de geliştirdiler: Medenileşiyoruz, çağdaşlaşıyoruz, refah düzeyimiz yükseliyor, geliyoruz. Bu böyle 1980’lere kadar geldi. 1980’lerden sonra bir gömlek daha yukarı çıktı. Öyle bir noktaya geldi ki, sadece üretim girdilerinde değil, sözleşmeli üretimle üretimin kendisini şirketler belirlemeye başladılar. Bütün gıda zincirinin sahibi oldular. En son da marketlerle pazarı tamamladılar. Sözleşmeli üretimde, şu gübreyi kullanacaksın, şu ilacı şu kadar atacaksın gibi müdahalelerle üretimi baştan ayağa şekillendirdiler. Dedikleri gibi yapmayan çiftçinin ürünlerini almıyorlardı. Benzer

bir biçimde burada şuna bakmak lazım. Organik tarımla endüstriyel organik tarım arasında bir ayırım yapmakta fayda var. Türkiye’de 81 il ve bu illerin hepsinde de Tarım İl Müdürlükleri ve ilçelerde de İlçe Tarım Müdürlükleri var. Bu kurumlarda 10 binin üzerinde eleman çalışıyor. Organik tarım sertifikası vermek için bunlar yetkili kılınmadı, on üç şirket yetkili kılındı. Bunlar geliyor diyor ki, şu ilacı, şu zaman, şu kadar; bu gübreyi, bu zaman, bu kadar atacaksın. Bunu takip edip sertifika veriyor. Ama bu sertifikanın ücretini devlet karşılamıyor, çiftçi ödemek zorunda. Üstelik Tarım Bakanlığı’nın 10 bin elemanı atıl kalıyor. Burada gene tekrar tüketici ile üretici arasında hiçbir bağ yok. Arada ticari bir şirket var. Kâr amaçlı bir şirket. Bunun sahiçiliğini düşünmek lazım. Ben o konuda çok iyimser değilim. Gezdiğim, gördüğüm kadarıyla o ürünlere organik demek mümkün değil.

Nereden başlamak lazım?

Gıda egemenliğini tekrar ele geçirmek lazım.

Mesela kooperatif fikri bu egemenliği ele geçirmeye aracılık edebilir mi?

Kooperatif kurgusunun doğru olması lazım. Çeşitli kooperatifler var Türkiye’de. Ama hiçbirinin kurgusu doğru değil. Biz bunu şöyle kavramsallaştırıyoruz: Eğer kooperatif, üretici ile tüketici arasında bir ilişki kurmuyorsa, yani üretici ürününü getirip kooperatife veriyor, kooperatif de üreticiye satıyor, arada buluşturmuyorsa kurgu sağlıklı değil demektir. Endüstriyel üretimde bu temas yoktur, aracı şirketler girer devreye. Kooperatif de bu şekilde üreticiden alıyor ve bir aracı gibi tüketiciye satıyor, onların buluşacağı bir zemin oluşturmuyorsa şirketten farkı kalmaz. Temastan kastımız şu: Tüketicinin ne tüketmek istediğine karar vermesi, belli şekilde üretilen ürünü alacağını taahhüt etmesi lazım. Gıdadan önemli bir şey yok. Gıdayı üretirken, üretici ve tüketicinin birlikte karar vermesi gerekiyor.

Üretici ve tüketici arasında bir bağ ve güven oluşmadan gıda güvenliği diye bir şeyden söz etmek mümkün değil diye mi anlamalı bu öneriyi?

Güven olmaz. Güven zamana dayalı bir şeydir, zamanla oluşur. Onun için mekanizmalar oluşturmak ve mutlak surette üretim sürecini birlikte kararlaştırmak lazım. Onunla yetinmeyip

gelen ürünlerin kimden geldiğini, nasıl geldiğini tüketicinin bilmesi lazım. Üretici de kim için, neyi, ne kadar ürettiğini bilmeli. Bu ürün Orhangazi’nin Yeniköy’ünden Ayşe Çavdar’ın reçelidir.

Ürün anonimleşmesin diyorsunuz, alıcısı, satıcısı belli olsun, bunlar birbirini tanısin ve birbirlerine karşı sorumlu olsunlar.

Bir de ürünün kimden geldiğinin belli olması lazım ki hesap sorulabilsin.

Yaklaşık 300 senedir bütün piyasa aktörleri bu iş böyle olmasın diye uğraşiyor. Bu işi tersine çevirebilen var mı? Şık, butik inisiyatiflerden söz etmiyoruz. Sahiden bir değişim vaadi olan var mı?

İspanya’da Samonte var, Brezilya’da MST (*Movimento dos Trabalhadores Sem Terra*, Topraksız İşçi Hareketi) var, Endonezya’da FSPI’nin, yani çiftçi sendikasının bazı girişimleri var. Zapatistalar var. Ama bunun en gelişmiş örneği, en büyük örneği MST. Sistemi değiştirmeye çok yakın bir örnek. Çünkü MST’de 350 bin aile bu sistemde çalışıyor. Yaklaşık iki milyon civarında insan bununla ilgili. Ürünlerini bu şekilde pazarlıyorlar. Hatta anlattığımın üstünde çok üst boyutlara varan bir güven oluşturulmuş. Saat 11.00 gibi ürün geliyor, raflara diziliyor, kimse içeriye alınmıyor. Saat 13.30’da açılıyor, insanlar bir kapıdan giriyor, öbür kapıdan parasını ödeyip çıkıyor. Kimse bu kime ait, neyin nesi diye sormuyor. Çünkü MST’ye güveniyorlar. MST kendisinin yemeyeceği ürünü bir başkasına vermez. Bizim de sözünü ettiğimiz birlikte ortak karar vermek dediğim mesele, sadece gıdayı sağlıklı kılmakla kalmayacak, toplumu da ahlâklı bir toplum haline dönüştürecek. Çünkü çiftçi para kazanmak için her türlü hileye başvurur. Ama bu yolla bakacak ki hem kazanç sağlayıp hem ahlâklı insan olmak mümkün. O zaman kendi yemeyeceği ürünü kimseye satmaz. Bu da ürünün alıcısı ile temas etmekle, alıcı ve üretici arasında bir rabita kurmakla mümkün.

Türkiye’de çiftçi sendikası bu işin neresinde? Sanki çiftçi örgütleri teşviklerle ve devletle çok uğraşmak zorunda kalıyor gibi. Çünkü tarımsal üretimin maliyeti çok yüksek. Bütün bu tuzakların içinden çıkıp söylediğiniz yola girebilecek bir inisiyatif var mı şu anda? Sendikayı kurarken uzunca bir süre tartıştık. Kimileri normal, klasik, sağlıklı gıdaya ulaşmak için sertifikalı ürünlere

gelsin başlayalım, bunu yapalım dediler. Ama bu bir çözüm değil. Zira çiftçi organik, kimyasalsız ürün üretmeye kalktığı anda verimliliği düşer. Çünkü toprak yıllardır o gübreye alıştırmış. Girdileri değiştirdiğinde, bir ton verim aldığı yerden 200 kg alacaktır. Bu 200 kg ürünü piyasaya satmaya kalkarsa 20 kuruştan verir. Siz kaçtan alıyorsunuz bunu manavda, 1 liradan. Çiftçiden de 1 liradan almaya devam edeceksiniz. Size gelen ürün kesin olarak ilaçsız olmayacaktır. Çünkü toprakta hâlâ kimyasal kalıntısı olacaktır. Bunu değiştirmek için devlet destek vermiyor. Bunun dönüşmesi için market fiyatı üzerinden ama çiftçiden almaya devam edeceksiniz. Biz sendikacıyız, alışverişinize karışmayız, üreticiyle alıcıyı karşı karşıya getiririz, sorununuzu çözersiniz. Bir problem olursa çiftçiden yana oluruz. Biz onların hakkını aramakla yükümlüyüz. İkincisi, bu alışverişte sizin çıkarınız ne olur? Bilirsiniz ki buradan gelen zeytin ayakkabı boyasıyla karartılmamıştır. Normal yollarla karartılmamıştır, biz illetsiz olarak size ulaştırmayı sağlarız. Üç-dört yıl sonra toprak kendisini yeniden üretmeye başladığında, siz aynı ürünü piyasasının altında bir fiyatla alma hakkına kavuşursunuz. Çünkü üretimde söz sahibisiniz artık. Böylece piyasadan düşük alacaksınız ama çiftçinin de refah düzeyi yükselecek. Üstelik ne yediğinizi bilecek, tükettiğiniz gıdaya güveneceksiniz. Bu sistemi devletin değiştirmesini beklemeden bizim harekete geçmemiz lazım diyoruz. Gösterelim bu yöntemi ve diyelim ki bu olabiliyor. Devlet de yapabilir. Şu anda bu işin gönüllüleri biziz. Endüstriyel ürün üretme sisteminin karşısına Bilge Köylü tarımcılığını oturtacağız. Sistemimiz bu. Burada bu süre içinde gene ilaç kullanması gerekiyor çiftçinin, ama ilacın içeriği değişiyor. Diyelim sebzesinde kırmızı örümcek var. İlaç yerine kırmızı acı biber kullan diyoruz. Örümceği öldürmek yerine yönünü değiştiriyoruz. Ekolojik restorasyona da katkıda bulunmaya çalışıyoruz. Böyle bir sistemi el birliğiyle yapabiliriz. İlerde, bir köyde çiftçi sayısı arttığı zaman denetimi bırakırız. Yedi kişiyi birbirlerine müteselsil kefil yaparız. Birinin ürününde sorun çıktığı zaman yedisine birden ceza yazarız. Böylece toplum hilesiz, sağlıklı, ahlâklı bir toplum haline dönüşür. Birçok şeyi beraberinde değiştiren, mümkün olmasını arzu ettiğimiz o başka dünyaya katkıda bulunmuş oluruz.

EKOLOJİ: Mülksüzleştirme siyasetinden hukuk mücadelesine

Ekoloji alanı neden radikalleşiyor? Hukuk
zemininde ekoloji mücadelesi mümkün mü?

EKOLOJİK MÜŞTEREKLERİ SAVUNMAK VE KIRDA GÜVENCESİZLEŞMEYE DİRENİŞ¹

Soma'da yaşanan maden faciası, enerji sektöründeki acımasız çalışma koşullarını apaçık biçimde ortaya serdiği gibi, tarım sektöründe yaşanan muazzam değişim sürecinin çiftçileri ne denli zor seçimler yapmak durumunda bıraktığını da gösterdi. Zira 2000'lerin Türkiye'si kırdaki mülksüzleşme ve proleterleşme dinamiklerinin daha önce eşi benzeri görülmemiş seviyelere vardığı bir dönem oldu. Tüm kürenin ekonomik ve ekolojik krizlerin pençesinde kıvrandığı bir dönemde Türkiye'de de yangın alarmları çalıyor.

Elinizdeki yazı Türkiye'de son yıllarda sermayenin ortak varlıklara (müştereklere) yönelik artan saldırısının bilhassa kırdan yarattığı yeni işçileşme ve güvencesizleşme dalgasının hem ekolojik hem de toplumsal boyutları arasında bir illiyet kurmaya çalışarak ortak bir savunma mücadelesinin olanaklarını araştırarak. Bilhassa küçük aile çiftçiliğinin desteklenmesi ve geliştirilmesinin, hem ekolojik krizin değişik görünümleri karşısında hem de işçileşme dalgasının kırılanlaştırdığı, güvencesizleşme ve "değersizleşme" girdabına sürüklediği geniş kesimler için gerçek bir savunma mevziisi oluşturacağını savunuyor.

Müşterek varlıklara yönelik sermayenin çitleme harekâtı, özellikle kriz dönemlerinde katmerleniyor. Neoliberalizmin sermayenin krizine yanıt olarak üretildiği ve metalaşmanın alabildiğine derinleştiği son 30 yıllık dönemi, ortak malların sermaye tarafından temellük edildiği yeni bir çitleme ve mülksüzleştirme dalgası olarak da değerlendirmek mümkün. Bu yeni çitleme dalgası toprak, su, hava gibi ekolojik müştereklerin yoğun saldırı altında bulunduğu bir dönem olarak yaşandı. 2008 sonrası oluşan kriz sürecinde sermayenin reaksiyonuyla başta toprak ve su kaynaklarına yönelik

yeni bir çitleme, adeta nihai bir çitleme dalgasına başvurmak şeklinde oldu. Bunu, küresel ekolojik kriz bağlamıyla bütünleştirdiğimizde, müştereklere yönelik çitleme saldırısının ekonomik krizle içsel bir bağlantı içerisinde olduğunu görmek mümkün.

Krizle birlikte gündeme gelen sermayenin saldırısı, sadece ortak varlıkların sermayece "gaspını" hedeflemeyip, aynı zamanda bireysel küçük mülkiyeti de kamunun yardımıyla şirketlerin temellüküne sundu. Özellikle zengin ülkeler ve çokuluslu şirketlerin Afrika başta olmak üzere küresel Güney'in verimli topraklarının, o topraklarda yaşayan ve buralardan geçimini nesillerdir sağlama gelen toplulukların iradesini yok sayarak, kamu aracılığıyla uzun süreli kullanım haklarını edinmesi veya satın alması olarak tanımlanan "toprak gaspı" hâlihazırda yoğun bir biçimde uygulanmakta. Toprak gaspları gıda üretimi, tarımsal yakıt üretimi, madencilik, termik, hidroelektrik ve giderek artan bir biçimde kaya gazı çıkarılması ve hatta turizm için gerçekleştiriliyor.² Toprak gaspları köylülüğün mülksüzleştirilerek yerinden edilmesi, geçimlik üretimde bulunamaması, kendine yeter gıda üretimi yapmaktan uzaklaşması, ekolojik

bozulma, biyo-çeşitliliğin azalması, toprak bozulması, kır nüfusunun azalması, zorunlu göç, gıda üretiminde dışarıya bağımlılık ve gıda egemenliğinin ortadan kalkması gibi birbirini bütünleyen birçok sonuç üretiyor. Verimli tarım toprakları üzerinde toplum için gıda üretimi yapmak yerine toprak birleştirmeleri yapılarak sanayiye yönelik tarımsal yakıt veya endüstriyel ve ihracat odaklı gıda üretimi yapılması için binlerce dönüm tarım alanının kullanılması, gıda güvenliğinin ve yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimin önündeki en büyük engellerden birini oluşturuyor.³

Tarımın tasfiyesi ve güvencesizleşme

AKP döneminde ekolojik müştereklere -özellikle toprağa ve suya- yönelik sermaye saldırısı alabildiğine katmerlendi. Öte yandan aynı süreçte, Türkiye kırsalında artık bilinen anlamda "bağımsız"-küçük çiftçi tarımının ortadan kaybolma sürecinde olduğu, küçük çiftçilerin üretim ve pazarlama sürecinin her aşamasında -kullanılan tohumdan gübreye ve ilaca kadar- kendilerini gittikçe daha da derinleşen piyasa ilişkileri içerisinde buldukları ve şirket tarımının egemenliğini arttırdığı söylenebilir. Tarım politikaları uluslararası büyük tarım, gıda ve ilaç tekellerinin çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilirken tarım endüstrileştirilmekte, çiftçiler tarım

ve gıda tekellerinin boyunduruğu altına girmeye zorlanmaktadır.⁴ Bu şekilde sadece üretici çiftçilerin değil, tüketicilerin de gıda güvencesi ve sağlıklı gıda tüketme hakları gasp edilmektedir. Tüketiciler de, artık ne yediğini ve ne yiyeceğini bilemez duruma gelmektedirler.

Bir yandan mevcut tarım alanları son yirmi yılda yüzde 11,3 (26,83 milyon hektardan 23,81 milyon hektara) düşerken, son on yılda çiftçiler mevcut tarım politikaları nedeniyle Belçika büyüklüğündeki tarımsal toprakları ekmekten “vazgeçtiler”. Tohum, ilaç, gübre, mazot, su, elektrik, yem gibi pahalı girdilerle baş etmeye çalışan, ürününü düşük fiyata satmak zorunda kalan çiftçi, üretimi terk etmekte, gelir getirici işleri çoğaltmakta, ihtiyaçlarını ve harcamalarını olabildiğince azaltmakta ve en nihayetinde bu baş etme stratejilerinin işlemediği noktalarda da mülksüzleşmekte. Bununla birlikte üzerinde yaşadıkları, geçimlerini sağladıkları, hayatlarını idame ettikleri toprak ve su kaynaklarının hükümet ve sermaye tarafından kendilerine sorulmaksızın el konulması, adeta gasp edilmesi giderek daha sık yaşanmakta. Bilhassa 2000’lerden itibaren uygulamaya

sokulan tarımı piyasalaştırma ve kırsal tasfiye süreci mülksüzleşmeye yol açarken bu süreç müştereklerin kaybıyla hızlanıyor, derinleşiyor. Örneğin zaten köşeye sıkışmış hayvancılar meralarını da kaybedince hayvancılığı terk etmek zorunda kalmaktalar. Tarım, mülksüzleşme tehdidi altındaki çiftçiler açısından ana gelir kaynağı olmaktan çıkarak bir ek geçim kaynağı haline gelmekte.

Türkiye’de toprak gaspı, kentleşmenin artması, tarım topraklarının, orman alanlarının üzerine doğru genişlemesi, maden, petrol, gaz gibi aramaların, yenilenebilir veya fosil yakıtı dayalı kirli enerji ve seracılık yatırımlarının su havzalarına, derelerin üzerine, denizleri doldurarak, mera alanlarına, tabiat koruma alanlarına, ormanlara, tarım alanlarına yapılması şeklinde gerçekleşiyor. Son yıllarda birinci sınıf tarım arazileri üzerinde enerji, madencilik ve turizm tesisleri ya da yerleşim yerleri inşası için imara açılması büyük hız kazandı. Resmi Gazete’de hemen her gün Bakanlar Kurulu kararıyla enerji, turizm, madencilik ve benzeri yatırımlar için tarım arazilerinin ve ekolojik müşterek olarak nitelenebilecek olanların da

içinde yer aldığı çok büyük alanların “acele kamulaştırma” adı altında piyasa aktörleri lehine amaç dışı kullanıma açıldığını duyuran ilanlarla karşılaşılıyor. Acele kamulaştırma orman, mera veya tarım alanları üzerinde bilhassa enerji yatırımları için sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiş durumda. Acele kamulaştırma, “yoksul ‘özel’in varlıklı ‘özel’e yürütme organları tarafından” kurban edildiği, kamu yararının piyasalaştırma ve sermaye birikiminin önünü açmakla özdeş kılındığı bir dönemin ürünü. Uygulama, sermaye birikiminin önündeki engellerin, bir olağanüstü durum tespiti yapan Bakanlar Kurulu kararıyla piyasa aktörleri lehine ortadan kaldırılmasına dayanmakta. Zaten özel mülkiyet olan ve sahiplerince satılmak ya da devredilmek istenmeyen alanlar, sermaye birikim sürecinin ivme kazanması ve derinleşmesi adına şirketlerin özel mülkiyetine bizzat kamu aracılığıyla tahsis edilmektedirler.⁵ Yakın zamanlardaki Yırca örneği, Türkiye’de yaşanan mülksüzleştirme, çiftçiliğin yok edilmesi ve tarımsal toprakların ekolojik olarak sürdürülebilirliği olmayan enerji yatırımları lehine tasfiye edilmesinin kamuoyunda yankı uyandıran bir örneğini oluşturmuştu. Türkiye’de sadece kömür

madenleri değil, altın, bakır ve nikel madenleri için veya termik santraller, taş ocakları veya mermer ocakları, hidroelektrik santraller ve hatta rüzgâr tribünlerinin konulacağı alanlar için toprakların acele kamulaştırma aracılığıyla gasp edilmesi söz konusu.

Tarımsal topraklara ve ekolojik müştereklere sermayece el konulması süreçleri siyasal iktidarın yasal mevzuatta yaptığı sayısız değişikliklerle, tabiri caizse “parlamentar hırsızlık” yöntemleriyle hayata geçiriliyor. 2012 yılında çıkarılan 6063 sayılı Büyükşehir Yasası ile mahalleye dönüştürülen köylerde tarımsal faaliyetlere ayrılan toprakların imara açılarak konut yapımında kullanılması söz konusu oldu. Yasayla birlikte 1085 belde ve 16.562 köy, mahalleye dönüştürüldü. Bir başka ifadeyle köylerin yüzde 47’si halka sorulmadan ortadan kaldırılarak Türkiye’de köy nüfusu 6,5 milyon kişi azaltıldı. Yüzde 22,7 olan kır nüfusu yasayla bir gecede yüzde 10’a indirilmiş oldu. Köy sayısı 34.283’ten 18.446’ya düşürüldü. Mahalleye dönüştürülen köylerdeki müşterekler (ortak varlıklar); meralar, yaylaklar, çayırar, harman yerleri yasayla birlikte köylülerin ellerinden alınarak belediyelerin tasarrufuna geçti.⁶ Yine 17 Ağustos 2011’de yürürlüğe giren 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile tarım alanları ve meralar tarım ve hayvancılık dışı kullanıma açıldı. 2B Yasası’nda 2013 başında yapılan değişikliklerle köylülerin satışına çıkarıldığı öne sürülen hazine arazilerinin bedellerinin yüksek oluşu orman köylülerini topraklarını zengin yatırımcılar lehine terk etmelerine yol açacak.

Önümüzdeki dönemde Zeytin Kanunu’ndaki yapılmak istenen değişikliğin de vahim sonuçlara yol açması muhtemel. Enerji Bakanlığı 3573 sayılı kanunda değişiklik yapmak için tasarı hazırlasa da bunun görüşülmesi seçim sonrasına bırakılmış durumda.

Değiştirilmek istenen kanunun 20. maddesi “zeytinlik sahalara 3 kilometre yakınlıkta, zeytinlerin üremesine ve gelişmesine zarar verecek kimyasal atık, toz ve duman yayan tesisler hiçbir şekilde kurulamaz” diyerek zeytinliklere bir tür dokunulmazlık getirmekteydi. Bu nedenle de zeytinlik alanların yakınında doğayı kirletici yatırımlara itiraz edilip yargıya başvurulduğunda mahkemeler maden ve enerji şirketlerinin doğayı talanına onay vermeyen kararlar alabilmekteydi. Oysa Bakanlık, Zeytincilik Kanunu’nda değişiklik yaparak 25 dekar altındaki zeytinliklerin zeytinlik olmadığını kanunla tescilleyerek doğanın talanını kolaylaştırıcı bir rol üstlenmek arzusunda. Türkiye’deki zeytinliklerin ortalama büyüklüğü 12 dekar olduğundan bu değişiklikte birlikte zeytinliklerin yüzde 70’i bu vasıflarını yitirerek her türlü tehdiye açık hale gelecekler. Böylelikle özellikle Kaz Dağları ve Batı Anadolu’da, Muğla-Fethiye hattındaki çok büyük zeytinlik alanların turizm amaçlı inşaat yapılabilmesi ve ayrıca maden arama ve çıkartma, termik santraller kurulması gibi birçok faaliyete açılmaları mümkün hale gelecek.

Bir başka hususta son dönemde giderek daha fazla sözü edilen “arazi toplulaştırması”. Bilindiği üzere Türkiye’de arazi ölçeği küçük ve küçük aile çiftçiliği egemen üretim şeklidir. Hükümet ve Tarım Bakanlığı tarımsal üretimde en büyük sorunun tarım arazi ve işletmelerinin küçük olması olduğuna işaret ederek, küçük çiftçinin toprağını sermayeye aktaracak düzenlemeler geliştirme çabasında. Bakanlık tarım arazilerinin asgari büyüklüğünü belirleyerek arazi ve işletmelerin bölünmesini önlemeyi, tarım arazilerini merkezileştirmeyi amaçlamakta.⁷ 2014 yılında değişikliğe uğratılan Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu ile birlikte tarımsal araziler yasal olarak 20 dönümün altına düşürülememektedir. Öte yandan yeterli maddi güce sahip

bir şirketin istediği kadar araziye satın alabilmesinin öne açıktır, zira toprak sahipliğine herhangi bir üst sınır getirilmemiştir. Son olarak, çiftçiler topraklarını borçlandırılma nedeniyle de giderek artan biçimde terke mecbur kalmaktalar. Başta girdiler olmak üzere ağır maliyetler nedeniyle üretime devam edebilmek için birçok çiftçi kredi kullanmak zorunda kalıyor. Kredi kullanan çiftçilerin bir kısmı, yüksek kredi faizleri sebebiyle ödemelerini yapamamaya iflas etmekte ve topraklarına bankalar ve alacaklılar ucuz el koymakta, toprakları ellerinden alınmaktadır.⁸

Güvencesizleşerek işçileşme

Yukarıda betimlenmeye çalışıldığı üzere sermaye ve devletin müşterek nitelikli doğal varlıklara ve çiftçi topraklarına yönelik saldırısı aslında ikili bir boyuta sahip. Bir yanı sıra doğanın kendisi ve ekolojik müşterekler her türlü ekolojik ve toplumsal sürdürülebilirlik kaygısından azade bir biçimde piyasa ilişkilerine tâbi bir metaya indirgeniyor. Öte yandan topraktan, kendi varoluş koşullarından koparılan emek, alabildiğine nicelleştirilip basitleştirilerek piyasaya olabildiğince daha fazla mahkûm ediliyor. Kendi toprağında üreticilik yaparak geçimini sağlayan çiftçi, tarımı piyasanın mutlak egemenliğine tabi kılan politikalar sebebiyle işçileşiyor ve güvencesiz bir yaşam biçimine sürükleniyor, mülksüzleştirilme sürecine giriyor. Çiftçiler üretim yapmadığı ve toprakların artık değersizleştiği alanlarda yaşamını idame ettiremedikçe sanayinin yoğunlaştığı yakın kentlere, ilçelere doğru göç dalgaları meydana geliyor. Bilhassa kentlerdeki enerji ve sanayi yoğun bölgelere gelen vasıfsız köylü burada işçileşiyor. Öte yandan kadınlar açısından bu süreç daha da dramatik bir boyut alabiliyor. Kırdaki kendi hanesinde sözü geçen, üretim sürecinin doğrudan bir parçası olan kadın, kentte ya niteliksiz işgücü saflarına katılıyor ya da evine kapanmış bir şekilde yaşamını sürdürmeye başlıyor.⁹ Erkeklerle güvencesiz, sağlıksız, geleceği olmayan, örgütsüz ve köy içerisindeki dayanışma ağlarından büyük ölçüde mahrum bir hayat sürmeye başlıyorlar.¹⁰

Kırdaki kendi hanesinde sözü geçen, üretim sürecinin doğrudan bir parçası olan kadın, kentte ya niteliksiz işgücü saflarına katılıyor ya da evine kapanmış bir şekilde yaşamını sürdürmeye başlıyor. Erkeklerle güvencesiz, sağlıksız, geleceği olmayan, örgütsüz ve köy içerisindeki dayanışma ağlarından büyük ölçüde mahrum bir hayat sürmeye başlıyorlar.

Çiftçiler vasıfsız işçi olarak kentlerde düşük maaşlarla var olmaya çalışırken tarımda ayakta durmaya çalışınlarsa giderek üreticilik vasfını sürdürmekte zorlanıyorlar. Tarımdan koparılan çiftçiler kırda terk etmedikleri koşullarda

dahi çevrelerindeki kentlerin niteliksiz, güvencesiz ve ucuz işgücü olarak işçileşiyorlar. Kendini idame etme yeteneğini kaybeden, çoğu zaman toplam gelirleri asgari ücret sınırlarında dolanan haneler AKP'nin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı aracılığıyla milyonlarca haneye dağıttığı sosyal yardımlara muhtaç bir halde yaşayarak, iktidarın yerel temsilcileriyle klientalist bir bağımlılık ilişkisine girmek mecburiyetinde kalıyorlar.¹¹

Türkiye kapitalizminin gelişim sürecinde proleterleşmenin aldığı egemen biçim, kırdan tamamen kopmuş, yaşamını idame ettirmek için sadece ücret gelirine bağımlı kalan bir işçi kategorisi yerine, "yarı-proleterleşme" olarak adlandırılan işçinin kirla maddi bağlantısının sürdüğü bir biçimdi.¹² Günümüzdeyse bizatihi tarımsal üreticinin kendisi bir "yarı-çiftçiye" dönüşmekte, tarımsal üretimden elden edilen gelir, tarım dışı çok çeşitli faaliyet alanlarından elde edilen gelir karşısında neredeyse ikincilleşmektedir. Bu bağlamda proleterleşmenin aldığı yeni biçimde de artık kirla bağlantı, oldukça kırılğan, geçici ve tali bir boyut kazanmıştır. Topraktan kopmuş, asgari ücrete mecbur bırakılmış, başka herhangi bir yerde daha iyi koşullarda iş olanağı bulamayan, bir tür köleleştirme süreç ve ilişkisinin mecburi bir unsuru olan genç bir işçi profili oluşmaktadır.

Madencilik, turizm, enerji, tarım ve tohum şirketlerinin kısıpıcı altında bağımsız küçük üreticilik sürekli olarak geriye çekilirken Türkiye kırsalında bu sürecin henüz oldukça sınırlı biçimde yaşandığı pek çok örnek de zikretmek mümkün. Örneğin çayın hâlâ devlet destekli ve alımlı bir ürün olması bu alandaki üreticilerin sermayenin saldırısı karşısında şimdilik tarımsal üretime devam etmelerini sağlayan, ellerini güçlendiren bir unsur oluyor. Öte yandan piyasanın tamamen egemenliğine girmiş, güvencesizleşmiş dolayısıyla, öz güçlerini kaybetmiş, kolektif örgütlenme yeteneklerini kaybetmiş bir köylü nüfusu giderek daha fazla karşımıza çıkıyor.

Soma'da resmi rakamlara göre 301 işçinin hayatını kaybettiği işçi katliamı, yukarıda sözü edilen tarımın tasfiyesinin yarattığı işçileşme dalgasının temel parametrelerini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi. Soma'da hayatını kaybeden maden işçilerinin büyük bölümünün

Piyasanın tamamen egemenliğine girmiş, güvencesizleşmiş dolayısıyla, öz güçlerini kaybetmiş, kolektif örgütlenme yeteneklerini kaybetmiş bir köylü nüfusu giderek daha fazla karşımıza çıkıyor.

bir zamanlar, yani Soma, Savaştepe ve Kınık ilçeleri tütün merkeziken tütün üreticisi olmaları, tarımın tasfiyesinin yarattığı toplumsal manzarayı çarpıcı bir biçimde açığa çıkartıyor. Özellikle 2001 yılında Tarımsal Reform Uygulama Projesi'yle (ARIP) şiddetlenen ve sonrasında küçük çiftçileri ve köylüleri topraklarını terk etme zorunda bırakan bu süreci en hızlı, sert ve acılı yaşayan üreticilerin başında tütüncüler geliyor. Bu süreçte özelleştirilen TEKEL, destekleme tütün alımlarına son vermiş, tütüncülük çokuluslu şirketlerin ve onların yerel temsilcilerinin egemenliğine girmiştir. 2002'de 406 bine yaklaşan tütün üreticilerinin sayısının 2014'e gelindiğinde 65 bine, üretimine 160 bin tondan 70 bin ton civarına gerilemesi yaşanan dönüşümün boyutlarını açığa çıkarıyor.¹³ Tütün üretimi yapılan topraklar çoğunlukla kırıp özelliğe sahip olduğundan, tütünü bırakıp alternatif ürünlere geçme imkânı bulamayan üreticiler, özellikle gençlerin büyük bölümü, sabit bir gelir sağlayan maden ocaklarında çalışmaya başladı. Böylelikle tütün tarımında yaşanan bu tasfiye sonucu oluşan işçileşme dalgasının kurbanı eski köylülere, Soma'da yaşanan faciada canlarından olacak olan borçlandırılmış ve güvencesizleştirilmiş maden işçisi rolüne itilmek düştü.¹⁴

Hâlihazırda hükümetin ucuz emek ve doğanın talanına dayalı karbon yoğun "büyüme" stratejisinin en önemli ayaklarından birisini kömür madenciliği ve kömür bazlı enerji üretimi oluşturuyor. Hükümet, enerji üretiminde dışa bağımlılığı azaltma ve arz güvenliğini temin etme gerekçesiyle ülke içerisindeki linyit ve taş kömürü rezervlerini azami dercede kullanmayı, elektrik enerjisinde ithal doğalgaz kullanımını azaltmayı, elektrik üretiminde kömürün payını yüzde 25'ten yüzde 40'lara doğru çıkarmayı

hedefliyor. Bu bağlamda ülkenin dört bir yanında sayısız kömür ocağı açılıyor, rödovans ihaleleri, türlü teşviklerle sektörde bir patlama yaşanıyor. Üstelik hâlihazırda işleyen 22 kömür bazlı termik santrale ilave olarak 80 dolayında yeni kömürlü termik santralin inşası izin veya planlama aşamasında. Soma Yırca'da tanık olunduğu gibi zeytinliklerin, verimli tarım arazilerinin, meraların ve hatta orman alanlarının "kamu yararı" bahanesiyle "acele kamulaştırma" gibi uygulamalarla yok edilerek hükümete yakın şirketlerce kurulacak termik santrallere ya da madencilik faaliyetlerine peşkeş çekilmesi işte bu hedefin bir sonucu. Hükümete yakın sayısız firmaysa madencilik ve enerji sektörlerine balıklama dalarak hükümetin bu tercihinin yarattığı ranttan alabildiğine büyük parçayı koparmaya çalışıyor. Bu gelişmenin en çarpıcı sonucuysa, Soma'da, Ermenek'te en acımasız biçimiyle açığa çıkan, Türkiye'nin maden kazaları sıralamasında Çin'i dahi geride bırakarak ilk sıraya yükselmesi.

Güvencesizleşme ve ekolojik kriz

Tüm bu gelişmeler, iklim krizinin etkilerinin insanlık ve canlı yaşamı açısından yakıcı bir tehlike oluşturduğunun ortaya çıktığı bir dönemde yaşanıyor. İklim krizinin müsebbibi fosil yakıt kullanımında radikal bir düşüş gerçekleşmediği koşullarda, iklim değişimini endüstri öncesi dönemden iki derecelik artışla sınırlama hedefi geçersizleşecek ve iklim değişiminin kontrolden çıkması kaçınılmaz hale gelecek. İklim krizinin kendisi önümüzdeki yüzyılın temel parametrelerini; siyasi, toplumsal art alanını belirleyecek. Önümüzdeki dönemde iklim krizi, yaşamın idamesi için temel oluşturan su, gıda gibi unsurlardaki krizin sürekliliği gibi parametreler üzerinden tartışılacak. İklim krizinin etkilerinin sınırlanamadığı koşullarda giderek daha otoriterleşen, daha göçmen karşıtı hale gelen siyaset biçimleriyle karşılaşılması pek muhtemel bir olasılık. Üstelik ekolojik krizin etkileri eşitsiz olarak yaşanıyor ve yaşanacak. Sermayenin sınırsız büyüme güdüsü ve doğanın döngülerinden bağımsız kısa vadeye odaklı işleyişinin yarattığı iklim krizinin faturası asıl olarak yoksullara ve canlı türlerine kesiliyor. Son otuz yıldır neoliberal saldırı karşısında toplumsal yapıları kırılanlaşan küresel Güney'in yoksullarının iklim değişimi ve ekolojik krizin derinleşmesi sonucu maruz

kalacakları basınca direnebilmeleri oldukça zor. Su kaynaklarının daralması, tarımsal üretimin düşmesi, çarpık hiper kentleşmenin yarattığı sorunlar, seller ve aşırı hava olaylarının yaygınlaşması, IMF ve Dünya Bankası kısılcında piyasalaşma ve metalaşma süreçlerinin alabildiğine derinleşmesiyle birlikte bu tür tehditlere karşı direnç kapasiteleri cılızlaşan bu toplumlar için neredeyse bir ölüm fermanı anlamına gelecek. Dolayısıyla iklim krizinin küresel adalet ve eşitlik ilkeleri temelinde çözümünün ilk durağı, gelişmiş Kuzey'in iklim krizindeki tarihsel sorumluluğunu kabul ederek küresel Güney'e "ekolojik borucunu" ödemesi ve kaynak ve teknoloji transferi aracılığıyla Güney'in, düşük karbon izine sahip bir yoksullukla mücadele ve gıda ve suya ulaşım başta olmak üzere temel insani ihtiyaçların karşılanması stratejisi oluşturmasına katkı sunmasıdır.¹⁵

Dolayısıyla önümüzdeki dönemde iklim değişimi başta olmak üzere ekolojik krizin giderek ağırlaşan sonuçlarına direnme ve bu sonuçların eşitlikçi bir şekilde paylaşılmasının tek yöntemi piyasanın dizginsiz egemenliğine karşı ekolojik ve toplumsal olarak adil,

eşitlikçi ve sürdürülebilir bir yönelime girmek. Küresel eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde, ekolojik krizin sonuçlarını eşitlikçi bir şekilde paylaşmanın tek yolu, müşterekleştirme çabalarını neoliberal kapitalizme karşı bütünlüklü bir direnişin parçası kılabilmek. Böylesi bir yönelimin temel şartlarından biri de serbest pazar temelli, ihracat yönelimli, petrol ve kimyasal yoğun, toprak yoğunlaşması ve monokültüre dayalı endüstriyel tarım rotasını terk etmekten geçiyor. Bunun yerine aile ve/veya kooperatiflere dayalı küçük tarımın geliştirilmesi hem -gıda başta olmak üzere- insani ve toplumsal ihtiyaçların adil ve eşit bir biçimde karşılanmasının önünü açacak hem de ekolojik bozulma tehdidine karşı başta toprak ve su olmak üzere doğanın korunmasını sağlayabilecektir. Ancak böylesi bir yönelim hem Türkiye'de hem de küresel ölçekte yoksulluk, kırdan kentlere göç, güvencesiz ve düşük ücretlere dayalı istihdam, ekolojik bozulma ve gıda krizinin önüne set çekebilir.

Çünkü ortak mallar aslında aşağıdakileri, yani kapitalizmde bizzat emeğinden başka satacak bir şeyi kalmayan -temin-i

maîyeti için elinde sadece emek gücü kalan- insanların sığınabildikleri alanlar, bir ölçüde piyasa dışı alanlardır. Müşterekleştirme pratikleri, sadece doğanın savunulması anlamında değil, aynı zamanda özellikle sermayenin tahakkümünün bizatihi kurbanlarına, kendi kaderlerine egemen olma, kolektif öz güçlerine yeniden inanma potansiyeli sağlayacak ilişkileri de bize bugünden vermeye başlayacak.

Sonuç yerine

AKP'nin son 15 yılda uyguladığı ucuz emeğe dayalı inşaat ve enerji yatırımları odaklı karbon yoğun büyüme programının toplumsal ve ekolojik açıdan sürdürülemez olduğu giderek daha çıplak biçimde açığa çıkıyor. Ekolojik krizin ve iklim değişiminin etkilerinin giderek daha görünür olduğu bir bağlamda küçük ölçekli tarımın insanlığın ihtiyaç duyduğu ekolojik, biyo-çeşitliliği geliştiren, yerel, sürdürülebilir ve toplumsal olarak adil bir tarımsal üretime yönelmesindeki önemi gittikçe daha güvenceli ifade ediliyor. Küçük ölçekli tarımın verimsiz ve geri olduğuna ilişkin egemen anlayışa rağmen araştırmalar bunların hem üretim açısından hem de toprağın, suyun

daha etkin kullanımı ve biyo-çeşitliliğin korunması açısından monokültüre dayalı endüstriyel tarımdan üstün olduğunu açığa çıkarıyor. Toprağı tüketen, tarımsal ilaç ve petrole bağımlı endüstriyel tarıma nazaran aile tarımının sağlıklı gıda ve tarımın devamlılığını sağladığını ve iklim değişiminin yol açacağı aşırı iklim koşullarına potansiyel olarak çok daha etkin biçimde uyum sağlayabileceğini sergiliyor.¹⁶ Tarımsal küçük aile işletmeciliği kimyasalsız tarımsal üretimin uygulanmasına çok daha uygun bir üretim şekli oluşturmaktadır. Çiftçi-Sen'in ifade ettiği gibi ekolojik olarak sürdürülemez olan endüstriyel tarımın panzehiri küçük aile çiftçiliği olan Bilge Köylü tarımcılığıdır. Türkiye arazilerinin küçüklüğü ve kimyasallarla nispeten az kirlenmiş olması söz konusu sistemi uygulamak için avantaj oluşturmaktadır.¹⁷

Bu noktada elbette küçük üreticiliği tarih ve bağlam dışı bir biçimde romantize etme, özcülüğe kaçma tehlikesinden sakınmak gerekiyor. Küçük ölçekli köylü üreticiliği, tarımı rekabetçi piyasalara tamamıyla tâbi kılan ilişkilerden kurtarıldığı ölçüde, üretici agroekolojik ilkeler çerçevesinde kendisine sağlanan kamu desteğinden istifade edebildiği ölçüde bu potansiyellerini gerçekleştirebilecektir. Unutmamak gerekiyor ki Türkiye'de küçük üreticiler uzun süre, kirliliğe ve anti-ekolojik bir tarım yaparak belli bölgelerde toprakların kirlenmesinde rol aldılar. Öte yandan bugün toprağı ve suyu korumak için küçük aile tarımının yok edilmesi değil, desteklenmesi ve agroekolojik ilkeler çerçevesinde geliştirilmesi gerektiği aşikâr. Çünkü küçük aile tarımı ile ekolojik zincir tahrip olmaz, doğadaki denge korunur. Endüstriyel tarım istihdamı azaltıcıyken küçük aile çiftçiliği ise istihdamı artırıcıdır. Endüstriyel tarım biçimi gençleri çiftçilikten caydırıcı olduğundan kırsal ıssızlaşmasını teşvik etmektedir.¹⁸ Küçük ölçekli tarım, çiftçilerin toprağı, tohumlara ve suya ulaşımına vurgu yapan gıda egemenliği kavramı çerçevesinde yerel üretim ve pazarlara, yerel üretim-tüketim döngülerine imkân veren ve bu bağlamda üreticilerle tüketicileri güçlendiren bir muhtevaya kavuşabilir. Üretken küçük ölçekli tarımın geliştirilmesi, kırsal göçü durdurarak nüfusun birkaç mega kentte ekolojik ve toplumsal olarak sürdürülemez bir biçimde yoğunlaşmasına mâni olacak bir üretim biçimidir.

¹ Makalenin yazım sürecinde yaptığı yorum, katkı ve eleştirileri için Zeynep Ceren Eren'e teşekkür ederim.

² Sibel Çaşkurulu, "Toprak gaspları", *Perspectives*, Sayı 6, 26-30.

³ Olcay Bingöl ve Deniz Bayram, "Politik bir eylem olarak toprak gaspı", *Perspectives*, Sayı 11, 36-41.

⁴ Bu sürecin kısa bir tasviri için bkz. Abdullah Aysu, "Türkiye tarımının serbest piyasaya uyarlanması ve küçük çiftçiliğin tasfiyesi", *Perspectives*, Sayı 6, 14-21.

⁵ Acele kamulaştırma kararlarını neoliberal yönetim ve hukuk rasyonaliteleri bağlamında anlamlandıran bir çalışma için bkz. Alp Yücel Kaya, "Piyasanın 'Görünmez Eli': Enerji Piyasası Kurulu Acele Kamulaştırma Kararları (2004-2012)", *Kampflplatz*, Cilt 2, Sayı 5, Şubat 2014: 13-44.

⁶ Çiftçi-Sen, "Küçük Çiftçiler Ne İstiyor", <http://www.karasaban.net/ciftci-sen-kucuk-ciftciler-ne-istiyor/>

⁷ Ali Ekber Yıldırım, "Tarımda strateji belgeleri ve gerçekler", *Perspectives*, Sayı 6, 22-25.

⁸ Bu duruma bir örnek olarak Denizbank'ın kredi borçlarından dolayı köylülerin ipotek ettiği Sakarya'nın Kocaeli ilçesine bağlı 4 köy, arsa ve fındıklığa el koymasına ilişkin bkz. <https://buyukakin.wordpress.com/2012/01/03/denizbank-bir-koye-el-koyup-satisa-cikardi/>

⁹ Yukarıda zikredilen bu genel eğilime bir ihtiyat payı vermek zorunlu. Bilhassa genç kadınlar içerisinde topraktan koparak, örneğin serada ya da komşu kent veya kasabada tezgâhtarlık, temizlik işçiliği gibi hizmet sektörünün alt kademelerinde çalışarak işçileşmeyi, toplumsal konumlarında olumlu yönde, kendilerini güçlendiren bir gelişme olarak algılayan kadınlar da var. Koşulları son derece ağır olsa da bu kadınlar bunu köye ve köydeki iş yüküne tercih edebiliyorlar. Bu durumun oluşmasında, genç kuşaklar nezdinde tarımsal hayat ve uğraşların, hükümet politikalarının da etkisiyle, kent yaşamı ve uğraşlar aleyhine yaşadığı derin değer yitiminin ve belki daha önemlisi çiftçiliğin gelir getirici vasfının kaybolmasının da payı var.

¹⁰ Buna rağmen hemşerilik ilişkilerinin bir anda tümüyle berhava olduğu sonucuna varmamak gerek. Örneğin aşağıda zikredilecek Soma raporunda, tütün tarımının tasfiyesinden sonra bile köylülük/hemşerilik bağlarının iş bulmada oldukça önemli olduğu belirtiliyor. Yine Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü öğrencilerinin hazırladıkları 17-24 Nisan Soma Raporu'nda yakın zamanlarda madenlerde çalışmaya başlamış Kınıklı tütüncülerin birbirini tuttuğu ve birbirlerine sahip çıktıkları açığa çıkıyor. <http://mulkiyehaber.net/?p=6485>

¹¹ AKP'nin sosyal yardım politikalarının muhtevasına ilişkin önemli bir değerlendirme için bkz. Nazır Kapusuz, "'Makarna ve Kömürü' Geri Almak", *Başlangıç*, Sayı 1, Yaz 2014: 67-72.

¹² Türkiye kapitalizminde proleterleşmenin aldığı biçimler için bkz. "Tarımsal Dönüşüm ve Proleterleşme Süreçleri: Tarihsel bir Bakış", Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, *Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük*, (İstanbul: İletişim, 2013): 137-168.

¹³ Ali Bülent Erdem, "Bitkinin de ötesinde: Tütün", <http://www.karasaban.net/bitkininde-otesinde-tutun-ali-bulent-erdem/>

¹⁴ Soma'da meydana gelen işçi katliamının arka planı, kazanın oluşumu ve sonrasında yaşananlara ilişkin çok boyutlu bir değerlendirme için bkz. Boğaziçi Soma Dayanışması Gözlem ve Aktarım Ön Raporu, Kasım 2014, http://www.bogazicisomadayanismasi.boun.edu.tr/sites/default/files/Bogazici%20Soma%20Dayanismasi%20Soma%20Raporu_Kasim%202014.pdf

¹⁵ Stefo Benlisoy, "İklim Krizi, Bir 'Çıkış' Stratejisi ve Ekososyalist Alternatif", *Başlangıç*, Sayı 2, Sonbahar 2014; 153-170.

¹⁶ Miguel A. Altieri, "Agroecology, Small Farms and Food Sovereignty", *Monthly Review* 61, Temmuz-Ağustos 2009: 102-113; Peter Rosset, "Fixing our Global Food System Food Sovereignty and Redistributive Land Reform", *Monthly Review* 61, Temmuz-Ağustos 2009: 114-128.

¹⁷ Çiftçi-Sen, "Küçük Çiftçiler Ne istiyor", <http://www.karasaban.net/ciftci-sen-kucuk-ciftciler-ne-istiyor/>

¹⁸ Çiftçi-Sen, "Küçük Çiftçiler Ne istiyor", <http://www.karasaban.net/ciftci-sen-kucuk-ciftciler-ne-istiyor/>

“Çevre hakkı yalnızca hukukla korunamaz”

Hukuk, kalkınma ile yaşamın devamlılığı arasında kaldığında nasıl kararlar veriyor? Kalkınma herkes için gerekli de, çevre değil mi? Yaşam hakkının mekânı olarak çevreye yapılan sert müdahaleler nasıl ve hangi temelde müzakere edilecek? Siyasi partiler ve hükümetler tarafından yapılan ekonomik tercihler ciddi direnişlerle karşılaşılıyor ve bu direnişin alanlarından biri de hukuk. Ne var ki ekonomiye ilişkin tercihler ve kararlar söz konusu olduğunda mücadele zemininin eşitlikçi olduğu da söylenemez. Bütün bu meseleleri yıllardır Ege Bölgesi’nde sürdürülen ekolojik mücadeleye hukuk alanında büyük katkıda bulunan, açtığı ya da açılmasına katkıda bulunduğu davalarla meselenin toplumsallaşması için de çaba sarf eden bir avukata, Arif Ali Cangı’ya sorduk.

Anayasa’nın 17. maddesi: Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi ve Manevi Varlığı

Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz. Meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.

Anayasa’nın 56. Maddesi A Bendi: Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması

Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.

Ekolojik kaynaklar ve bu kaynakların kullanımında devletle yerel ahali arasında baş gösteren çıkar çatışmaları son yılların en sık karşılaşılan gündem maddelerinden. Bu alanda yapılan hukuki düzenlemelerde ve mahkeme süreçlerinde nasıl bir eğilim gözlemliyorsunuz? Ekonomik kalkınma ile yerel yaşam koşulları arasında bir tercih yapması gerektiği zaman devlet ne tür tercihler yapıyor? Bu tercihler hangi mekanizmalarla bir baskıya dönüşüyor?

Arif Ali Cangı: 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada çevre hakkının korunmasına ilişkin hukuk metinleri yaratılmaya başlandı. Türkiye Devleti de bu sözleşmelerin pek çoğunu onayladı, uygulamada ortaya çıkan pek çok soruna rağmen, imzalanan uluslararası sözleşmeler ve iç hukuk metinleri açısından çevre hakkının korunmasına yönelik azımsanamayacak bir mevzuat

oluşturdu. Öyle ki, Anayasa'nın 17 ve 56. maddeleri 12 Eylül Anayasası'nı yapanların düşünemedikleri bir koruma kalkanı oluşturdu.

Bugün uygulanan neoliberal ekonomik politikalarla insan emeği sömürsünün yanı sıra doğal varlıklar da sömürünün hedefi haline geldi. Sürekli ve hızlı büyümeyi hedefleyen endüstrileşmenin geldiği aşamada, yenilenemeyen doğal kaynak rezervleri hızla tükenmekte, oluşan atıklar çevrenin taşıma kapasitesinin çok üzerinde kirlilik oluşturuyor. Doğal varlıkların hızla tüketilmesi, yaşam alanlarının kirlenmesi ve yaşanan küresel iklim değişikliği ile ekolojik yıkımın eşiğine gelmiş durumdayız. Bu sistem, eşitsizliklerin, hiyerarşinin, merkezileşmenin ve şiddetin kurumsallaşmış biçimde gündelik yaşamın bir parçası haline geldiği, dayanışmanın yok edildiği bir toplum düzeni yaratıyor.

Koruma kurulları siyasi iktidarın uyguladığı ekonomik politikalarına göre karar verir oldu. Devletin artık koruma diye bir derdi yok, doğal alanları işletmeye açma gayreti içinde.

Hukuk uygulanan politikaların ürünüdür, dolayısıyla 2000'li yılların başından itibaren yapılan yasa değişiklikleriyle yasalarla oluşturulan koruma kalkanı aşındırılmaya başladı, artık koruma değil, işletme esas alınıyor. Yasa değişiklikleri beraberinde koruma kurullarının yapısını da değiştirdi, koruma kurulları siyasi iktidarın uyguladığı ekonomik politikalarına göre karar verir oldu. Devletin artık koruma diye bir derdi yok, doğal alanları işletmeye açma gayreti içinde.

Mahkeme kararları konusunda nasıl bir eğilim var? Ekolojik gelecek, yerel ahalinin çıkarları ve devletin kalkınma tercihleri arasında bir çatışma söz konusu olduğunda mahkemeler nasıl kararlar veriyorlar?

Türkiye’de çevre hukukunun gelişmesini sağlayan en önemli etken bu yolda verilmiş idari yargı kararlarıdır. Bergama-Ovacık altın madenine ilişkin Danıştay’ın 1997 yılında verdiği karar, bu alanda en iyi örnektir. Danıştay, kararında Anayasa’nın “yaşam hakkı”nı düzenleyen 17. maddesine ve “sağlıklı çevrede yaşama hakkı”nı düzenleyen 56. maddesine dayandı. Danıştay, “canlı yaşamının, en önemlisi olan insan yaşamının sağlıklı, dengeli, bozulmamış bir çevrede sürdürülebileceği, çevrenin korunmasının insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olduğu, faaliyete ilişkin düzenlenen Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporlarına göre işletmenin çevre sağlığı ve insan yaşamı için risk oluşturduğu, belirtilen risklerin gerçekleşmesi halinde insan yaşamının olumsuz yönde etkileneyeceği” gerekçesiyle “siyanür liçi yöntemi ile altın madeni işletilmesine izin veren işlemin kamu yararına aykırı olduğuna” karar verdi. Danıştay’ın bu kararı çevre hukukunun temel ilkelerinden olan ihtiyat ilkesi ile öncelikle çevre sağlığı ve canlı yaşamının korunması ilkesini esas alan önemli, hatta Türkiye’de ilk denebilecek bir karardır. Bu karar daha sonraki pek çok karar için emsal içtihat olmuştur. Yunanistan Danıştayı dahi bu kararı emsal almıştır.

Son yıllarda mahkemelerden bu tür kararlar çıkarmak çok zorlaştı. Artık idari yargı dava açan kişilerin dava açma hakkını çok dar yorumlamaya başladı. Örneğin daha önce Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu kararıyla kazanılan baroların çevre davası açma hakkı, son dönemde verilen yargı kararlarında artık tanınmıyor. Davaların önemli bir kısmı dava ehliyeti ya da süre aşımından reddediliyor. Yargının bu tutumu siyasi iktidarın uyguladığı neoliberal ekonomik politiklardan ayrı düşünülemez.

Bir avukat olarak baktığınız davalarda devletin güvenliği/bekası/toplam refah tasarımı ile tekil yurttaşın çıkarları arasında, mahkeme ortamında geçen müzakerenin temel dinamikleri nasıl oluşuyor? Bu anlamda yargı sistemi güvenilir bir müzakere ortamı olarak görülebilir mi?

Sahiplenilmemesi ve toplum kesimleri tarafından savunulmaması halinde, yasalarda yazılan hakların hayata geçirilmesi mümkün değildir. Ekolojinin, kısaca yaşamın savunulması için bu işin mutlaka toplumsallaşması gerekir.

Sağlıklı çevrede yaşama hakkı, vazgeçilemez bir hak. Bu hakkın uluslararası sözleşmelerle ya da Anayasa ile koruma altına alınmış olması tek başına yetmiyor. Son dönemde yapılan yasa değişiklikleri, ayrıca cumhurbaşkanı, başbakan ve diğer hükümet üyelerinin sözleriyle yargının koruma kararlarına karşı aldıkları tepkisel tutum, yapılan yargılamalarda yurttaşın hakkının korunması konusunda zafiyet yaratıyor. Yargılama pratiği içinde bir yandan ekonomik olarak güçsüz bireyler, birey toplulukları, ekoloji hareketleri, karşı tarafta devletin ekonomik ve kamusal gücünü elinde tutan idare ve onun yanında davaya katılan yatırımcı şirketler var. Bu tablonun kendisi yargılamadaki “silahların eşitliği” ilkesinin ortadan kaldırıldığını gösteriyor. Bu durumda, çevre hakkının korunması sadece hukuksal mücadeleye bırakılmamalı.

Şirketlerle tekil vatandaşlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda mahkemelerin daha çok vergi veren ve artı değer üreten şirketlerden yana kararlar çıkarttıklarını söylemek doğru olur mu?

Mahkemeler önlerindeki uyuşmazlığı hukuk metinlerine göre çözümlerler. Yaratılan hukukun korumadan uzaklaşması, mahkeme kararlarını da “koruma” amacından uzaklaştırıyor. Özellikle “sürdürülebilir kalkınma” ilkesinin yarattığı aşınma, mahkeme kararlarında da aşınmaya yol açıyor.

Benzer şekilde tarım ve sanayi ya da madencilik arasında bir tercih yapılması gerektiğinde de neredeyse kural olarak kaynakların sanayi ve madencilik alanına hasredildiği görülüyor? Bu, ekonomik güvence anlamında tarım kesimini nasıl etkiliyor? Hukuk bu kesimin müzakere/mücadele yürütebileceği bir alan olmaktan çıkıyor olabilir mi? Buna karşı alınabilecek bir önlem var mı?

Az önce de belirttiğim gibi, hukuk uygulanan politikanın ürünü olan metinlerden oluşur. Ne pahasına olursa olsun kalkınmayı hedefleyen ekonomik politikaların yarattığı hukukun da tarımı, doğal varlıkları, yaşam alanlarını koruması düşünülemez. Bunun sonucunda davalardaki denge ekolojiyi mahveden

madencilik ve sanayi yatırımlarının lehine dönüyor. Bu nasıl aşılabılır? Bir yandan yaşamı koruyacak politikaların etkin olmasını sağlamak, diğer yandan da yatırımlara ilişkin karar süreçlerine yerel halkın katılımını sağlamak ve yargı bağımsızlığının güvence altına alınması ile mümkün olabilir.

Sorunların ve insani güvenlik açısından ortaya çıkan tehditlerin bertaraf edilmesi için, daha doğrusu hukukun bu tehditlerin bertaraf edileceği bir mekanizma olarak işlev görebilmesi için ne yapmak gerekiyor? Asıl sormak istediğim şu, ekolojik kaynakların mevzu bahis olduğu hukuki müzakere ve mücadelenin başka hangi alanlarda desteklenmesi gerekir?

Sahiplenilmemesi ve toplum kesimleri tarafından savunulmaması halinde, yasalarda yazılan hakların hayata geçirilmesi mümkün değildir. Ekolojinin, kısaca yaşamın savunulması için bu işin mutlaka toplumsallaşması gerekir. Bugün Türkiye’nin her köşesinde, sorun olan her yerde oluşan tepkiler, örgütlenen ekoloji hareketlerini yaşamın korunmasının en önemli güvencesi olarak görüyorum.

Ekolojiyi mahveden düzenlemeler ve uygulamalar, baştan beri ifade etmeye çalıştığım gibi politik bir tercihin sonucudur. Bu durumda toprağı, suyu, havayı, yaşam alanlarını koruma düşüncesi ve eylemleri aynı zamanda siyasidir. Burada henüz aşılamayan sorun, bu hareketlerin henüz siyasi harekete dönüşmemesi.

Koruma açığı yaratan hukuksal düzenlemeler ile sonucunda ortaya çıkacak ekolojik yıkımdan nasıl korunacağız?

Bunun için, demokrasiyi geliştirmek, karar süreçlerine halkın katılımını sağlamaktan başka çıkış yolu gözüküyor. Halkın katılımı hem ekolojinin korunmasının en önemli güvencesi, hem de demokratik toplum olmanın bir gereğidir. Gezi Direnişi ile bunun somut örneği yaşandı. Şiddetsiz demokratik tavırla bu türden örnekleri çoğaltmalıyız. Bunun güvencesi de yaşamı tehlikeye atan politikalara karşı büyüteğimiz ekolojinin siyasetidir.

SAĞLIK:

Modern tıp ideolojisinden yurttaş örgütlenmelerine

Yapısal dönüşümler sağlık algısını nasıl
değiştirdi? Devlet, doktor-hasta kavgasının
neresinde?

Sağlıkta ve hastalıkta, güvensizlik ve şiddet arasında: Yurttaş ne yapsın?

Sağlık, tıpkı eğitim gibi sürekli reform halinde olan bir alan. Reform pozitif bir kelime de olsa, bu kadar hassas bir konuda kuralların neredeyse her gün değişmesi, alanın aktörlerini kaçınılmaz olarak huzursuz ediyor. Üstelik bu reformlar 1980'lerden beri aslında sağlık alanının piyasalaştırılmasına yol açtı. Bu koşullar altında hastalardan tıbbı ve doktorlara güvenmelerini beklemek mümkün olmuyor. Öte yandan, hastalıkların ve olası tedavilerin çeşitlenmesi güvensizliği daha da artırıyor. Sağlık antropolojisi alanında araştırmalar yapan Ayşecan Terzioğlu ile bütün bu meseleleri, sağlık alanında güven ve güvenlik meselesini, hasta-doktor-devlet üçlüsü arasındaki ilişkilerin sağaltılması için neler yapılabileceğini konuştuk.

Derdimiz güvenlik. Sağlık alanında son yıllarda gördüğün güvenlik önlemlerinin temel bir izleği var mı? Devlet ne tür güvenlik önlemleri almaya çalışıyor? Güvenlik kavramı en çok nerelerde geçiyor?

Ayşecan Terzioğlu: Bu konuda belki de son 5 senedir çözülemeyen bir sorun var ve devlet üzerine gidip araştırma yapıyor. Hastanelerde hemşirelere ve doktorlara karşı şiddet. Sağlık çalışanları ile hastalar arasında ciddi bir iletişim kopukluğu ve bu kopukluğun da birçok sebebi var. 1990'lı yıllardan beri sağlık alanında yaptığım çalışmalarda ve gözlemler çerçevesinde gördüğüm kadarıyla en önemli sebeplerden biri güvensizlik. Ne hasta doktora ve hemşireye güveniyor, ne de doktor ve hemşire hastaya güveniyor. Büyük bir gerginlikle hastaneye geliyor hastalar. Her an doktor bana bağırebilir hemşire beni azarlayabilir, bana nasılsa anlatmayacaklar hastalığımla ilgili önemli bilgileri, fazla bilgi vermeyecekler hisleriyle geliniyor hastaneye. İlk iletişimde bir problem olduğunda da bu hisler birden patlayabiliyor. Biraz da kavga iletişimsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Bunun nedenlerini 1980'lerden itibaren incelemek lazım. Sağlıkta özelleştirme çok hızlı ve plansız bir şekilde yapıldı. Devlet hastaneleri ve üniversite hastaneleri atıllaştırıldı ve giderek toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilir olmaktan çıkarıldı. Özel hastanelere, özel diyaliz merkezlerine, özel tıp fakültelerine

yatırım yapıldı. Özelleştirilmeyle beraber sağlığın bir insan hakkı, devletin koruduğu vatandaşlık hakkı olduğu gerçeği de bir yana bırakılmaya başlandı. Kaldı ki aslında sağlığın sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının değil, Türkiye topraklarında yaşayan herkesin hakkı olması gerekir. Devlet sağlık hizmeti alma hakkını hangi milletten, etnik kimlikten, cinsiyetten olursa olsun ülke sınırları içinde bulunan herkes için garanti altına almalıdır. Ancak hızla yapılan özelleştirme ve piyasalaştırma ile birlikte devlet sağlıkta kendi konumunu süpervizörlüğe indirgedi. Bu özelleştirmenin yarattığı bir başka sonuç ise, koruyucu tıptan vazgeçilmesi oldu. Hasta olmadan, hastalıkların bilincinde olarak sağlığın korunması kavramı sağlık politikalarında ikincil plana atıldı. Bunun şöyle riskleri var: Örneğin cinsel yolla bulaşan hastalıklar için cinsel eğitim gibi önlemler alınabilecekken, tıbbın hasta olmadan müdahale olanağı ortadan kaldırıldı. Koruyucu tıp uygulamalarını daha çok devlet ve devlet kurumları yapıyordu. Koruyucu, önleyici tıptan tedavi edici tıbbı geçtik. Bu da tıbbın pahalılaşması sonucunu getirdi. Koruyucu tıp çok ucuz bir şey. Bir broşür vermek, ellerini nasıl yıkaması gerektiğini anlatmak, kendi kendine meme muayenesi yapmayı öğretmek, emzirme eğitimi vb. ile önlenebilecek sorunlar pahalı tıbbi müdahaleler gerektiren hastalıklara dönüşmeye başladı.

1980'lerin başından bu yana doktorlar hedef gösteriliyor. Kenan Evren, işkence vakalarını yazdıkları raporlarla açığa çıkartıp sızdırdıkları için doktorları "vatan haini" ilan etmişti. Tayyip Erdoğan da "nankör doktorlar" diyerek devam ettirdi bu politikayı. "Sağlık sistemini biz düzelttik, mevcut bürokrasi ve aksaklıkların sorumlusu doktorlardır" diyorlar sürekli.

Koruyucu tıp emek yoğun bir alan. Devlet bu alanda emeğe yatırım yapmakta vazgeçmiş olabilir mi?

Evet, emek yoğun bir alan. Bilgi isteyen bir alan. Fakat tedavi edici tıbbı göre hem çok daha etkili hem de çok daha ucuz bir şey. Bir aşının, broşürün, 15 dakikalık bir eğitimin maliyetine karşılık kemoterapinin ya da ameliyatın maliyetini düşünün. Tıp giderek daha pahalı, daha tüketilen bir meta hâline gelmeye başladı. Bu hızlı özelleşmenin ardından toplumda özel hastanelere gidebilen yüzde 20-25 civarı şanslı bir kesim oluştu. Onlar da bir tür otelcilik hizmeti alıyorlar hastanede. Doktorlar ve hemşireler de bu tabiri kullanıyorlar. Yapay bir güler yüz, istedikleri sorulara biraz daha ayrıntılı cevap bulmak gibi ayrıcalıkları var. Ama oralarda bile tıbbi hiyerarşi devam ediyor. Sağlık reformu konusunda AKP'nin anlattıklarına inanamıyorum açıkçası. Şişli Etfal'i, Marmara Eğitim Hastanesi'ni gördüm. Görünürde, sağlığa erişimde kuyruklar azaldı, bürokrasi azaldı vs. deniyor, ama ben bunu gözlemedim doğrusu. Hâlâ interneti etkin kullanmayanlar var. İnternette alınan numaralarla kapıdan alınanlar karışınca kavgalar çıkıyor. Belki yerlerde yatan hastalar artık yok, ama hâlâ insanlar iki-üç saat kuyruklarda bekliyor. Tam Gün Yasası'yla devlet hastanelerindeki çoğu eski hoca ya emekli oldular ya özele geçtiler. Beş hocanın yaptığı işi, iki doktor yapmaya başladı. Bu yüzden kuyruklar devam ediyor. Bütün bu kalabalık da gerginliğe yol açıyor. Sıranın ne zaman geleceğini bilememek gibi belirsizlikler devam ediyor. 2003 yılında tez araştırmam sırasında akciğer kanserli bir erkek hastayla görüşme yaptım. Bana "SSK kültürü diye bir şey var" dedi. "Kapıdan içeri girince benim nabzım hızlanıyor. Nasıl olsa birisi bana bugün bağırarak" diye özetledi o bu kültürü. Aynı SSK hastanesinde 6 ay boyunca çalışıp görüşme ve gözlemler yaptım. Doktorun hastayı eline bir süpürge alıp ittiğini anlattılar. Bayağı fiziksel şiddet vakaları yaşanıyordu. Şimdilerde de doktor ve hemşirelere saldıkları başladı. Hastalar sistemdeki aksaklıklardan doktorları ve hemşireleri sorumlu tutuyorlar. Aslında 1980'lerin başından bu yana doktorlar hedef gösteriliyor. Kenan Evren, işkence vakalarını yazdıkları raporlarla açığa çıkartıp sızdırdıkları için doktorları "vatan haini" ilan etmişti. Tayyip Erdoğan da "nankör doktorlar" diyerek devam ettirdi bu politikayı. "Sağlık

Üç çocuk konusundaki ısrarlı teşvik ve kürtaj karşıtlığının parçası olarak devlet kadını adet dönemine varana kadar fişliyor. Her şey kayıt altına alınıyor. Tıp üzerinden kadının bedenini, cinselliğini kontrol etmeye çalışıyor devlet, böylece üreme kapasiteni ve davranışlarını kontrol altına almaya uğraşiyor.

sistemini biz düzelttik, mevcut bürokrasi ve aksaklıkların sorumlusu doktorlardır" diyorlar sürekli.

Peki bunun sebebi ne? Doktorları bir tür rakip olarak mı görüyor devlet? Bu rekabetin alanı hasta bedenidir diyebilir miyiz?

Kesinlikle! Yüksek lisans tezim 1800'lerden 1990'lara kadar doktorların politik ve sosyal konularının nasıl değiştiği üzerineydi. Doktorların kendilerini politik olarak nasıl konumlandıklarına, dört kuşak boyunca bu konunun nasıl değiştiğine bakmıştım. Bunun için de doktorların hatıratlarını da incelemiştim yaptığım görüşmelerin yanı sıra. Zaman zaman doktorlar ve devletin çok iç içe geçtiğini gördüm. Misyonları ve vizyonları birden aynı oluveriyor. Buna en iyi örnek 1920-30'lu yıllarda yeni zinde, fit nesillerin oluşturulma çabası. Yeni cumhuriyetin ilk dönemlerinde yeni kan ve enerji yaratmada doktorlar müthiş etkinler. Devlet tarafından da müthiş övülüyorlar. Tıpkı "Çalıkıuşu" öğretmenler gibi uzaklara gidip bilimin, tıbbın ışığını saçıyorlar. "Beni Türk hekimlerine emanet ediniz" gibi ifadelerde devlet ile tıbbın bir arada görülmesi eğilimi var. 1960'larda da benzer bir durum var. Nusret Fişek'in de etkisiyle, birinci basamak sağlık hizmetleri, koruyucu sağlık ve halk sağlığı vurgulanıyor. Sağlık ocaklarının açılması ve yaygınlaşması aşaması başlıyor. Bu dönemde de devlet ve doktorlar birbirleriyle uyumlu ve işbirliği içinde. Ne var ki, 1980'lerde dramatik bir değişim gözlemleniyor. Bu değişimin başlangıcı aslında 1970'lerde gösteriyor kendini ilk olarak. Tabip Odası kendisini yeni bir şekilde tarif ediyor. 1970'lerde tıp fakültelerinde okumuş kişilerle konuşmuşum tezim için. O dönem sağ-sol çatışması doktorlara da büyük ölçüde etki ediyor. Doktorlar bu alanda öncülük üstleniyor. "Biz rektörlük binalarını işgal ettik" diye anlatıyorlar. Tabip odaları ise 1980'lerin ortalarına kadar sol bir çizgide. Bu durum sonraları değişiyor. Şu an Tabip Odası da tek ses değil. Genel kurul toplantılarına çarşaf çarşaf listeler geliyor. İktidar kavgaları

onlarda da var. 1980'lerden bu yana, 1960'larda 1970'lerde gördüğümüz devlet-doktor işbirliğini göremiyoruz. Artık iyice ayırıyor ve düşman taraflar haline geliyorlar. Elbette bu iktidar yanlısı doktorların hiç olmadığı anlamına gelmiyor. Mesela aile hekimliği gibi yeni bir sistem de getirdi bu iktidar. Doktorlar tarafından pek sevilmemesinin bir nedeni de sürekli sistem üzerinde değişiklikler yapılması. Sürekli yeni şeyler deniyor. Yapboz gibi. Mesela Tam Gün Yasası yapıldı, sonra geri çekildi. Tekrar yapıldı. Biraz oynandı ve kesildi. Bu durum doktorun otonomisini tehdit ettiği gibi mesleğini yapmasını da zorlaştırıyor. Yine aile hekimliği konusuna dönersek, bazı aile hekimleri ise bu durumdan oldukça memnun. Küçük yerde çalışıyor ve kendi çevrelerinde tanınıyorlar. İş tanımları daha belirli oldu. Aslında doktorlarda da, bir mikrokozmos gibi, Türkiye'deki bütün politik akımları görmek mümkün. Ama temelde devlet ile sağlık sektörü arasında bir çatışma var gibi. Bunun sebebi kısmen de, devletin doktoru kendisiyle işbirliğine zorlaması.

Bütün bunlar sağlıkta güvenlik kavramına nasıl bir çerçeve oluşturuyor?

Güvenlik meselesinde aklıma iki temel konu geliyor: Biri insan saygınlığı, diğeri insan mahremiyeti. Mahremiyetten kastım sadece cinsellik değil elbette, özel hayatın, bedenini mahremiyeti. Senin için mahrem olanı kendin tanımlamak ve kontrol etmek istersin. Aile sağlığı merkezlerinde ise "hani devlet çekilmmişti, sadece süpervizör olacaktı?" diye sorduran vakalarla karşılaşılıyor. Üç çocuk konusundaki ısrarlı teşvik ve kürtaj karşıtlığının parçası olarak devlet kadını adet dönemine varana kadar fişliyor. Her şey kayıt altına alınıyor. Birkaç karikatürize edilmiş olay ortaya çıktı, ancak o vakalar aslında buzdüğünün görünen yüzünden ibaretti yalnızca. Gidiyor alakasız bir adama "senin kızın hamile" diyor. Telefonlarla gebe takibi yapılıyor. Hatta eczaneleri de işin içine katarak doğum kontrol hapı alanları, gebelik testi alanları takip ediyor. Tıp üzerinden kadının bedenini, cinselliğini kontrol etmeye

çalışıyor devlet, böylece üreme kapasiteni ve davranışlarını kontrol altına almaya uğraşiyor ve bu konuda kadının asli görevi üremektir düşüncesini dayatıyor tıbbin eliyle.

İnsan bedenini bir ekonomik “yatırım aracı” olarak görüyor sanki...

Ucuz işgücüdür, vergidir, hatta kadını eve kapatmaktır. Bizde hangi altyapı var ki—snek çalışma saatleri, uygun kreşler gibi—kadın hem çocuk sahibi olup hem de çalışabilir konuma getirilebilsin? Ancak belki belli bir gelir düzeyine sahip, bakıcı tutabilen birisi için geçerli olabilecek bir seçenek bu. Bütün bunlar, tabii devletin bütün sağlık anlayışıyla da ilişkili. Neoliberal ve neo-muhafazakâr bir sağlık anlayışı/politikası çizgisi var. Bu çizgi sağlık çalışanlarıyla hastaları karşı karşıya getiriyor. Yapılan araştırmalara göre hastanede sağlık çalışanlarına karşı şiddet kat artmış görünüyor, ama aslında daha bile fazla olabilirdi bu oran, kayda geçmeyen sözle şiddet vakalarını da düşünürsek. Bütün bu olaylardan çok daha önce, 1980’lerden evvel de, sağlık çalışanları ile çok problemli ilişkilerimiz vardı. Biyomedikal tıp da dediğimiz modern tıbbın 19. yüzyılda bu topraklara gelişi ile başladı gerilim. Tepeden inme bir usulle Batı tıbbına geçildi ve medreselerin usta-çırak ilişkisi içinde aktardıkları tıp bilgisinden zamanla vazgeçildi. Avusturya’da, Fransa’da yetişen yabancı doktorlar çağırıldı ve tıp fakülteleri kurduruldu. Tıp kitaplarının

Türkçeleştirilmesi için çok uğraşıldı. Örneğin Namık Kemal’in bu konuda yazdığı birçok yazı var. Askeri tıp Almanca, sivil tıp Fransızca öğreniliyordu. Dönemin doktorları tıbbin içerisinde felsefe de görüyor. Milliyetçilik gibi fikirler de bunlar üzerinden yerleşiyor.

Tıp, sekülerleşmenin de alanı ve aracı haline geliyor mu diyorsun?

Aynen. Sekülerleşmenin ve Batı modernitesinin önderleri tıp fakültesi öğrencileri oluyor. Adnan Adıvar bundan hatıralarında bahseder. “Bir tıbbiyelilik ruhu vardır” der. Abdülhamit’e karşı devasa koridorların kuytu köşelerinde fısıldaşıyor bu öğrenciler, onun jurnalcilerinden sakınarak: “Eylem yapalım, harekete geçelim” diyorlar. Sen de biliyorsun, İttihat Terakki’nin ilk kadrolarında da tıbbiyeliler var. Bir modernite öncüsü rolü üstleniyorlar. “Sadece tıbbin problemlerine değil, ülkenin modernleşmesine ve Batılılaşmasına engel olan sorunları da çözeceğiz” diye düşünmeye başlıyorlar ve bu şekilde meslekî bir düstur ediniyorlar.

Medenileştireceğiz ülkeyi...

“Batı medeniyetinin ışığını saçacağız” diyorlar. Sürekli bir nurdan bahsediliyor zaten. Fakat tabii burada çok ilginç bir nokta var. Bir yere kadar doktorlar köylerde el üstünde tutuluyorlar. Ama tabii bu medenileştirme kaygısı ve çabası, 1980’lerde modernite söyleminin neredeyse tamamen çökmesiyle, devlet-

doktor ilişkisinde de ciddi bir kırılma ve devamında doktorların toplumsal olarak heterojenleşmesi sonucunu doğuruyor. Öncesinde çok elit ve batıcı aileler çocuklarını tıp fakültelerine göndermeye çalışırken, tıp birden tu-kaka oluyor. Devletin de tavriyla bu eğilim güçleniyor. Alt ve orta sınıflar tıbbi bir sığrama noktası olarak görüyorlar. “Çocuğumuz doktor olsun, zengin olsun bize baksın” yaklaşımı doğuyor. Çocuğu üzerinden hem statü hem sınıf atlama beklentisi oluşuyor. O heterojenleşme böyle gerçekleşiyor. O eski, modernleşmeye inanan doktorlar da “yapamadık” diye düşünüyorlar. Zamanla, “ay çarşafıllar bile şehre indi” şekline bile bürünüyor bu başaramadık hissi. “Artık bizim bu öncüleri olduğumuz modernleşme kavramı geçerliliğini yitirdi” fikri yerleşiyor. 1980’lerde ve 1990’larda polislerin Çapa’ya başörtülü öğrencileri almamaları arbedelere neden oluyor. Modernleşmenin öncüleri olma fikrinden vazgeçen doktorlar hastaları da ayırma eğilimine giriyorlar. Sağlık alanında çalışanlarla konuştuğumda bu eğilimin çok net bir ayrıma dönüştüğünü gördüm. İyi-kötü, bilinçli-bilinçsiz hasta ayrımı yapılıyor. Kim bu bilinçli hastalar, diye sorduğumda ilk olarak şöyle cümleler kuruyorlar: “Doktorun otoritesini kabul edecek, soru sormasını bilecek, doktorun bilgisini sorgulamayacak, tedaviye saygı duyacak” vs. Biraz daha sorunca da “bizim gibi eğitim almış hasta, şehirli hasta” veya yaşlı bir kadınsa “bak çocuğu da bankada çalışıyor, bu bilinçli hasta” gibi

cevaplar çıkıyor. Daha da ilerleyince sınıf, statü, eğitim, politik görüş, dini görüş gibi kriterler sayılmaya başlanıyor.

Sağlık hizmetini ayrıcalığa dönüştürüyor olsa gerek bu ayırım.

Tabii ki. Bilinçsiz hasta daha da korkunç bir şekilde görülüyor. “Köylü, eğitimsiz, pis, cahil, aptal, gibi yakıştırmalar” kullanılıyor. Bilinçsiz hastaya karşı müthiş bir güvensizlik görülüyor. “Ben bu ilaçları yazacağım ama bu kullanmayacak” diye düşünüyor doktor.

Şimdi biraz tersi de söz konusu galiba. Hastaneler bir yandan özelleşirken, bir yandan partizanlaşmış gibi...

Çok doğru söyledin. Bu heterojenleşmenin sonucu olarak şöyle bir durum çıkıyor ortaya. Daha mütedeyyin hastaneler var mesela. Medipol’e bakıyorsun, Bağcılar’da. Hemşirelerin çoğu başörtülü. Meslekî heterojenleşmeye dayalı olarak kurumsal heterojenleşme de oldu. Bilinçli-bilinçsiz hasta moderniteye dayalı bir ayrımcılık türü idi, şimdi yeni tür ayrımlar da ortaya çıkıyor. Kurumlarda da ayrışmalar oluyor. İyi ki de oluyor. Çünkü bu kadar çoğulcu bir toplumda, bu kadar tek tipleşme çok kötüdür. Mesela başörtülü olduğu için ayrımcılığa uğrayan hastanın yanı sıra, dindar bir doktorun öğle namazı arasında sıralarını sabırla bekleyenler hastalar da görülebiliyor. Tıp, din ve siyasetin çok çatıştığını görüyoruz. Kendi öğrencilerim de staja başörtüyle gitme hakkı kazandılar Amerikan Hastanesi’nde. Ama bütün bu haklar çok zor verildi tepeden. Gene de bu kurumsal çoğulculuğa rağmen bilinçli-bilinçsiz hasta ayırımı devam ediyor.

Özel hastanelerde mi geçerli bu söylediklerin?

Özelde de var ama bilinçli-bilinçsiz hasta ayırımından ziyade bizden/bizden değil ayırımı yapılıyor orada. Bilinçli-bilinçsiz hasta ayırımı son zamanlarda azalmaya başladı belki de, ama bizim öğrenciler arasında hâlâ kullanılıyor. Okulda da öğretiliyor. Belki biraz daha sorgulanıyor bu tabirler, ama hâlâ çok kullanılıyor.

Bu söylediğin ayrımcılık türleri alt sınıflardan insanlar için bambaşka bir anlama geliyor olabilir. Özellikle devlet hastanelerinde. Çünkü onların gidecek başka yerleri de yok aslında.

Tabii ki. Hastalar nasıl sınıflandırıldıklarının çok farkındalar. Bilinçli hastalar kendileri söylüyor: “Ben

1980’lerden evvel de, sağlık çalışanları ile çok problemlilişkilerimiz vardı. Biyomedikal tıp da dediğimiz modern tıbbın 19. yüzyılda bu topraklara gelişi ile başladı gerilim. Tepeden inme bir usulle Batı tıbbına geçildi ve medreselerin usta-çırak ilişkisi içinde aktardıkları tıp bilgisinden zamanla vazgeçildi.

bilinçli hasta olduğum için doktor bana gülümsüyor ve elimi sıkıyor. Benimle uzun konuşuyor. ‘Sen ne güzel bilinçli hastasın’, diyor. Öbürleri de doktora soru sormasını bilmiyor ki tabii ki doktor bağıracak”, diyor. Bilinçsiz olarak kabul edilen hastalara bana şöyle şeyler söylüyorlar: “Biz aptal değiliz. Eğitimimiz az olabilir, ama bağırarak her şeyi beş kere anlatılmasına gerek yok”. Ya da “her seferinde tedaviye geldiğimde aldın mı bu ilacı diye yirmi kere sorulmasına gerek yok”, diyor. Kendilerinin ayrımcılığa uğradıklarının son derece farkındalar. Bir kadın çok acıklı bir hikâye anlatmıştı. Silivri yakınlarında serası var, kocasıyla birlikte çiçek yetiştiriyorlar. Kadın zaten saçlarını ufak ufak kaybediyor ve benim araştırma yaptığım SGK’da, o çok soğuklarda, karın kalkmadığı günlerde, çalışırken başına örttüğü eşarpla geliyor hastaneye. Hani diyorlar ya babaanne gibi... Kendisine daha itici ve soğuk davrandıklarını söylüyor doktorların. “Geç, gel, git” gibi emir ifadeleri kullanıldığını anlatıyor. Bir süre sonra hava iyileşince, kadın başörtüsünü çıkarıp gidiyor. Birden doktorların ifadeleri değişiyor: “Falanca hanım ne kadar güzel olmuşsun böyle, ne güzelmiş yeni çıkan saçlarınızın rengi” gibi iltifatlar ediyorlar... “Beni 6-7 aydır görüyorlar ve tanıyorlar” diyor. O koridordan geçerken bütün doktorlar ve hemşireler yorum yapmışlar görünüşü hakkında. Bütün bunlar aslında karşılıklı iletişim kopukluklarını ve güvensizliği körükleyen şeyler.

Bir tür rövanşizme de dönüşen şeyler belki de.

Aslında gülerек anlatıyordu ama çok kırıldığını ses tonundan anlıyordum. “Tabii ki bir daha başörtüsüyle gitmedim” dedi gülerек. Ekonomik ve hukuki boyutları da var meselenin. Doktor hatalarına, kötü uygulamalara (malpraktis) karşı neredeyse hiçbir şey yapılmıyor Türkiye’de. Bazı çok belirgin hatalarda dava açılıyor ama on yıllar sürüyor sonuçlanmaması. Mesela yanlış iğneden ötürü kolu kesilen bir çocuk vardı, 15 sene sürdü davası. Hem diğer doktorlar, hem de kurum doktoru korudu. Çok küçük bir para cezası ve uyarı aldı doktor.

Hastane avukatları genellikle işini bilen insanlar oluyor. Mesela çok iğrenç bir laf var, hiç sevmem ama burada geçerli: Kan parası. Bir sene bedava tedavi versin ya da şunu şunu yapsın gibi önerilerle “Dava açmayın. Bu basına sızarsa itibarımız kötü etkilenir” gibi şeyler söyleniyor. Özellikle özel hastanelerde. Hasta şikâyet hattı gibi mekanizmalar var ama çok da etkin değil. Uyarı yapılıyor ama takip ediliyor...

Hasta hakkı uzmanı bulundurma zorunluluğu getirdiler hastanelere ama bu da çok çalışmıyor galiba.

Var ama bir işe yaradıklarını görmedim açıkçası. Bu şiddeti güvensizliği azaltacak bir şey görmedim. Bebek dostu hastane gibi mesela. Böyle bir sertifika alınıyor artık. Emzirme odası olması lazım mesela. Ama çoğunda yok böyle bir uygulama. Denetleme geleceğini biliyorlar önceden ve ona göre hazırlanıyorlar. Bu da öyle işte. Göstermelik kurumlar oluşturuluyor. Ben bunun içinin boş olduğuna inanıyorum. Birkaç çok ciddi malpraktis vakası biliyorum ben. Hiçbir zaman bunların işe yaradığını görmedim. Bunların hepsi dilde, teoride var ancak uygulamada çok çok sıkıntılı.

Bütün bunlar bir yana tıbbın kendisi de eskisi kadar güvenilir değil sanki.

Olay sadece modernleşme veya çoğulcu modernite değil. Saygınlık, mahremiyet yok zaten. Özel hastanelerde bile kemoterapi alırken çok kalabalık olduğundan mümkün olduğu kadar çok hastaya yer açmak için incecik muşambalarla ayrılıyor yataklar. Küçük duşakabin gibi yerlerde yanlarındaki insanların konuşurken duyabiliyorlar. Arada incecik bir banyo perdesi var. Dip dibeler süreklili. Bana mahremiyetle ilgili korkunç hikâyeler anlattılar. Bir gün doktorun kendi muayenesine gitmiş bir meme kanseri hastası ameliyat sonrası pansuman ve muayene için. Doktor, yirmi öğrencisini hastaya bir şey demeden içeri çağırması. Çok titiz ve tatlı bir kadındı. “Bana sorsalar zaten izin verirdim” diyor. Bazıları dikişleri incelemişler elleriyle. “Saçı sakalına karışmış tıp öğrencileri çok da temiz gözüküyorlardı ve hepsi

elledi mememi” diye anlatıyor başına geleni. Nasıl bir mahremiyet bu? Sürekli özel hastanelerde tedavi gören “şanslı” bir kadından söz ediyoruz. Özellerde de mahremiyete saygı yok. Devlette bu daha kötü vaziyette. Memedeki kitleyi kontrol ederken bir adam giriveriyor içeri. Bazen o perde kapanmıyor. Dindar biri değilim ancak mahremiyet benim için çok önemli. Doktor ile konuşurken başkasının dinlememesi önemli. Odada başka bir kadın veya adamın olması beni rahatsız eder. Bunun dindarlıkla alakası yok. Daha dindar hastalar da diğerleri de buna daha çok önem verebiliyor. Bu hastayı insan yerine koymakla ve saygınlığını korumakla alakalı. “Bir meme” geldi diyor mesela hastasından bahsederken. “Bana şu akciğeri yollasana” diyor. Sen Fatma Teyze değil, üçüncü fazdaki meme kanserinin onun için. Tıbbın özelleşmesi, tüketim aracı haline gelmesi bir insan hakkından çıkıp bireysel sorumluluk haline gelmesi meselesi de cabası. Anlayış tamamen değişiyor. Bütün kaynaklar tıp hizmetinin en iyi şekilde alınmasına dayanıyor. Sağlığını korumak senin yükümlülüğün. Sağlığını koruyamazsan, sen yanlış yapmış oluyorsun. Hasta olarak geldiğinde kurban suçlanıyor. “Neyi yanlış yaptın da buraya geldin” diyor. Meme kanseri ağırlıklı olarak genetik ve çevresel sebeplerden ortaya çıkıyor. Onda bile “neden geç geldin” diyor. Erken gelsen sadece tümörü alırdık diyor. İlla bir suçlayıcılık var.

Sezeryan-normal doğum ikileminde de var galiba benzer bir durum.

Orada daha çok doktorun tercihleri sorgulanıyor. Sezeryan daha kısa sürüyor, komplikasyonlar daha sınırlı. “35’ten sonra anne mi oluyorsun,” sorusu da geliyor. “Aklın neredeydi bu saate kadar,” oluyor. “Geç anne” diyor mesela. Çok damgalayıcı bir ayrımcılığa uğruyor otuzlarındaki ya da kırklarındaki hamile kadınlar. “Sen sorumlusun hastalığından ve kendi yanlış davranışından,” diyor. Sürekli hastaya karşı parmağını sallayan sağlık çalışanı profili ortaya çıkıyor.

Devlet de aynı şeyi yapıyor. Devlet bana sahip çıkar doktor karşısında diye güvenemiyorsun. Bütün bu meseleleri gözlemleyecek kurumlar oluşmuyor mu?

Çok güzel gelişmeler oluyor bu konuda. Kesinlikle devlet tarafından değil, insanların kendi içinden çıkıyor bu. Kanserli hastalarla çalıştığım için biliyorum, kanserli hastalar hem

hastanede hem de çevrelerinde yalnızlaştırılıyorlar. İnsanlar “vah vah kaç aylık ömrün kaldı” diyorlar ya da “grip gibi hafif bir şey bu, geçecek” diye rahatlatmaya çalışıyor sözüm ona. Ya da kocalar, sevgililer bu kadınları terk ediyor. “Uçsuz bucaksız yalnızlık” dedi konuştuğum bir kişi hastalığını tanımlarken ve bu kanserin getirdiği yalnızlık kanserden daha yıkıcı oluyor. Zaman içinde beraber kemoterapi alan gruplar, beraber onkoloji psikoloğuna giden gruplar çıkıyor ortaya. Bu aslında 1990’larda başlayan bir fenomen. Giderek yayılıyor. Bu “biyolojik vatandaşlık” da diyebileceğimiz hasta grupları kurmak veya dernekleşmeler ortaya çıkıyor. Çok formel değil. Facebook ve Twitter üzerinden örgütleniyorlar. Kimisi de hastanelerde örgütleniyor. Çok esnekler. Piknikler düzenliyorlar mesela. Ama ne oluyor? Mesela bir avukat oluyor aralarında. Kötü muameleleri anlatıyorlar. Birbirlerine destek olmaya çalışıyorlar. Eşekten düşenin halini eşekten düşen anlar. “Bizi en iyi birbirimiz anlıyoruz, bak şu doktor hastaya insan muamelesi yapıyor” gibi konuşmalar geçiyor. Belli durumlarda avukatlar diğerlerini uyarıyor. Bir şekilde dayanışma oluşuyor. O da olmasa çok daha korkunçlaşır hastalık. Birbirlerinde güvenli kıyılar buluyorlar aslında.

Gene otonomiye döneceğim. Hastanın kendini güvende hissetmesi esasında otonom bir alan oluşturmasıyla mümkün oluyor.

Aralarına doktorları, psikologları almıyorlar. Eskiden doktorların, psikologların kurdukları hasta dernekleri vardı. Onlar çok farklı işliyor. Doktor konuşuyor hastalarla ve yönlendiriyor. “Ondan bahset, bundan bahsetme,” diyorlar. Bunlar hastaların kurdukları gruplar olduğu için doktorlar oraya sadece aktör olarak davet ediliyor. “Sen anlat, biz sana sorular soracağız,” diyor. “Ama sen bize şunu yap bunu yap diyemezsin.” Kontrol tamamen hastalarda ve yakınlarında oluyor. Bu çok güzel bir gelişme. Saygınlıkla ilgili çok Foucauldian bir şey var. Foucault da bundan bahsediyor. Zaten o olmadan son 30 yılda sağlık alanındaki iktidarı anlamak mümkün değil. Bilgi ve iktidar ilişkisi görülebiliyor. Bizde hâlâ doktor ve hemşireler korkunç bir tıbbileşmeden yanalar. “Doğru olan, benim hastalık-sağlık-yaşam anlayışım. Bunlar doğru, çünkü ben tıp okudum, hemşirelik

okudum sen bunu bilmiyorsun”, diyor. Hastayı boş bir tahta, *tabula rasa* gibi görüyorlar. Onun sağlık-beden-hastalık anlayışına saygı duymuyor, bu modern tıbbı uymayan anlayışları hastane ortamına taşımasını istemiyorlar. Hastanede tedavi çoğunlukla sonuçsuz veya yetersiz kalıyor. O yüzden alternatif tedaviye başvuruluyor. Görüşmelerde bu meseleleri de soruyorum. Bana bile anlatırken çekiniyorlar: İşte “komşum verdi, ben inanmıyorum, ama arkadaşım gel gidelim hocaya rahatlırsın dedi” gibi sosyal ve psikolojik motiflerden bahsediyorlar. Doktora da söylemiyorlar, azar yeme korkusu yüzünden. Hemşireler biraz daha tampon bölge gibi görülüyor. Sosyo-ekonomik olarak hastalara daha yakınlar. Çoğunluğunun kadın olması da bunda etkili. Hem doktoru idare ediyor, hem hastayı. “Akşamları ısırğan çayı içiyorum hemşire hanım, bunu doktora söyleyeyim mi söylemeyeyim mi?” diye soruyor mesela. Önce hemşireyi deniyorlar. Hemşire tepki verirse söylemiyor. Ama “aa söyleyin, belki kullandığınız kemoterapi ilaçlarını etkiler” derse doktora da söylüyor. Bir yandan da bilinçli-bilinçsiz hasta ikilemine de bağlı olarak ne kadar tıp jargonu ile konuşursa uzun vadede daha çok aferin alacağını düşünüyor. Parsons, Durkheim’dan etkilenip *sick role*, hasta rolü gibi bir şey atmış ortaya. Hâlâ buna inanan doktorlar var Türkiye’de. Bir ebeveyn gibi olmaları gerektiğine inanıyorlar. Hastalar da nabza göre şerbet vermeye çalışıyorlar. Bu yüzden tıbbi terimleri kullanmaya çalışıyorlar. Oysa medikal antropologlar, hastanın kendi terimleri ve anlam verme biçimleriyle hastalıklarını kendisinin yorumlaması ve bir hastalık anlatısı oluşturması; kendilerini önyargıda bulunmadan dinleyebilecek kişilerle konuşması gerektiğini, bütün bunların psikolojik olarak iyileşmenin ilk adımı olduğunu söylüyorlar. Susan Sontag’dan beri bu konuda çok şey anlatılıyor. Hastanın kendi metaforlarını bulması, mesela “göğsüme fil oturdu” diyebilmesi psikolojik olarak iyileşmenin başlaması açısından çok önemli.

Sağlık alanının insanileştirilmesinden bahsediyorsun.

Tıbbi metaforlardan ve kavramlardan mümkün olabildiğince azade olması gerekiyor hastanın. Kendi anlatısını tıbbi söyleme rağmen oluşturması gerekiyor. “Geç kalmışım, zaten kiloluyum, kendime bakmamışım” gibi söylemler kullanıyor

oysa. Bu aynı zamanda beden algısıyla da alakalı. Mesela tümörlerin çoğu irin dolu. "Tümör alınınca temizlendim" gibi şeyler söylüyor. Kendi metaforları ile anlatınca hastalar tıbbi dayatmalardan da uzaklaşmış oluyorlar. Jargon da bir güvensizlik yaratıyor. Hastalıklarının nedenleri ve sonuçları da hastalara anlatılmıyor.

Hasta hastane koridorunda böyle kayboluyor herhalde...

Evet, elinde hiçbir şey yok. Bazen bir tedavi öneriliyor. İkinci üçüncü görüş alınıyor güvensizlikten ötürü. Biri kemoterapi, biri radyoterapi, diğeri ameliyat diyor. Hangi birine güveneceksin? Bu kadar bilgi içinde tabii ki internete gireceksin, tabii ki oraya buraya bakacaksın. Aslında ben hastalarda büyük bir çaresizlik gördüm. Bilmiyorlar nereye başvuracaklarını. Bizde artık bu koruyucu sağlık eğitimi verilmediği için dermatolojiye gidip yıllarca kaşıntısını geçirememiş birinin aslında akciğer kanseri olduğunu gördüm. Bir onkolog tesadüfen o koridordan geçerken bu hastayı görüyor ve cildindeki yaraları görünce "senin burada ne işin var, onkolojiye gitmen gerekiyor" diyor. Onu görmese dermatolog geze geze ölecek bu hasta.

Demek ki uzmanlaşmadan kaynaklanan sorunlar da var.

Tabii ki! Dermatolog başka hiçbir ihtimalden bahsetmiyor. Krem verip geçiyor.

İlaçlarla ilgili tartışmalar, hem hastaya hem doktora hem devlete olan güveni iyice ortadan kaldırıyor mu? İlaç listelerindeki değişimlere bakınca, devlet ekonomik katkı yaratma ihtimali olmayan vatandaşından vazgeçiyormuş gibi bir izlenim edindim.

İlaçlar ve testler en önemli sorunlardan ikisi. Orada ilaç firmaları ve doktorlar ne kadar düzeltmeye çalışsalar da çok vahşi bir kapitalizm ilişkisi var. Çocuk doktoru en küçük bir rahatsızlıkta "şu antibiyotiği vereceğim, o olmazsa öbür antibiyotiği vereceğim" diyor. İnsanları denek tahtasına çeviriyor. Bu aynı şekilde tetkikte de geçerli. Bir doktor ilaç yazmasıyla ve tetkik istemesiyle performans gösterebiliyor. Tamamen mekanik ve bürokratik bir sağlık tüketimine dönüşüyor sağlık hizmeti o zaman. Hastalar da doktor veriyor diye yapmaya çalışıyor. Kısıtlı kaynaklarla

Mesleğin statüsünü yeniden kazanmaya çabalaması gerekiyor. Doktorların yapmaya çalıştıkları şey de bu. Bu çaba biraz daha devletin yaptığı şeylere karşı çıkmak şeklinde oluyor. O sebeple Sağlık Bakanlığı'na her gittiğimde önünde bir eylem oluyor, şiddete veya tam gün yasasına ya da herhangi başka bir düzenlemeye karşı.

oluyor bu çoğu zaman. Biliyorsun AKP en çok "hastane vizitini arttırdık, ilaç kullanımını, kutu ilaç tüketimini arttırdık" diye övünüyor. Aslında bu övünülecek değil, korkulacak bir şey. İnsanları sadece ilaç tüketimine yönlendiriyor. İlaçların yan etkileri var. Bir de güvensizliğe sebep oluyor. Bir hasta neden bir hastalık için dört doktora gitsin. Demek ki güvensizlik ziyaret sayısını artırıyor. Hiçbirinin dediğini yapmıyor ya da kendince bir ortalama alıyor! Güvensizliği pompalayan bir şey bu. O kadar çok anekdot var ki bunlarla ilgili. O kadar çok belirsizlik var ki. Bu güvensizlik hem ekonomik hem sosyal nedenlerle giderek büyüyor. Tanıdık doktor arıyor mesela. Tanıdıklar üzerinden sistemin insani olmayan taraflarını aşmaya çalışıyor. Tanıdık doktor bize iyi bakacak algısı var. Bu bile ne kadar büyük bir sorun olduğunu gösteriyor. İlaç şirketleri meselesi başlı başına sorun. Altı ay bir ilaç şirketinde araştırma süpervizörlüğü yapmıştım. Korkunçlar. Kapitalizmin en korkunç şekli. Tek derdi ilaç satmak. Bazen toplumsal sorumluluk projeleri de yapıyorlar, ama mesela ilaç satılmayan alanlara, örneğin otizmliilere ya da ruh hastalıklarına hiç bütçe ayırmıyorlar. Esas amaç hep kendi ilaçlarını duyurmak. Türkiye piyasasını ele geçirmiş durumdadır. Bizim bütün tıbbi teçhizatımız dışarıdan geliyor. Eskiden Türkiye'de üretilen ilaçlar artık üretilmiyor. Zaten pahalı ve bulunamıyorlar. Yönetmelik değişiyor. Meme kanseri en yaygın kanser kadınlar arasında, bu hastalıkta bile çok temel ilaçların bulunamadığı aylar oluyor mesela. O zaman ne oluyor insanlar internetten daha az etkili muadillerini buluyor. Daha ucuzlarını arıyor ama onların da bambaşka yan etkileri var. Çok ucuz ilaç satmak istemiyorlar. Eczanelerin çoğu kozmetikçi oldu. Plaj topu var ama en basit çocuk antibiyotiği bulunamıyor. Böyle saçma sapan bir sistemle karşı karşıyayız. Sağlık sisteminin bütün aksayan yönlerini ilaç kavgalarında görmek mümkün. Çok çeşitli yerlerde okumak mümkün bunları. İlaçlar bulunamıyor, bir sürü

hastane var ama bir sürü aktar da var. Bunlarda da gözlem yapmıştım, hastalar çok gittikleri için orada tıp öğrencileri çalışıyor. Beyaz önlüklü hatta bazıları. Reçeteyi alıyorlar, "tamam teyzecim" deyip bir şeyler veriyorlar. O reçetenin otlarını karıştırıyorlar. "Yarın gel teyzecim bunu damıtmam lazım" diyor. Doktorlar buna çok sinirleniyor. Alternatif tedavi doktorları çok sinirlendiriyor. Ama tıbbi olan güvensizliğin de açık bir işareti aktarların bu kadar makbul hale gelmesi. Kemoterapiyi bırakıp ot tedavilerine başlayan insanlar, en azından bu otlar beni o kadar kötü yapmıyor diye düşünüyorlar.

Dünya Sağlık Örgütü, alternatif tıbbi kurumsal tıbbı yedirmek lazım, diyor. Çıkıkçıya mı gideceksin, yoksa bir ortopediste mi, diye sana sorulması gerekiyor. Eğitimli ebe gibi eğitimli aktar da olmalı deniyor. Tabii Türkiye'deki doktorlar buna son derece karşı. "Biz daha o kadar modern değiliz" diyorlar.

Buradan nasıl çıkılır peki?

Muhakkak altyapının değişmesi ve tekrar koruyucu tıbbın yeniden esaslı bir şekilde gelmesi gerekiyor. Tıbbi eğitimin içine sosyal bilimlerin yedirilmesi gerekiyor. Yeni yeni üniversiteler yapıyor bunu. Tıp en doğru sağlık anlayışdır diğerleri çöpe atılmalıdır algısından çıkılması gerekiyor. Tıp öğrencileri, sosyoloji, psikoloji, felsefe, tıp etiği okuyarak bu işin bu kadar basit olmadığını görüyorlar. Altyapı çalışmaları, mesela aile hekimliği, sahiden uygulanırsa ve üreme sağlığının yanı sıra cinsellik gibi alanlarda insanların bilgilendirilebilir. Belki doktorların ve hemşirelerin, hastaların korkuları ve arzuları üzerine biraz daha eğitimleri de gerekir. Tıp bir anlamda bize bir ütopya sunuyor. "Bak 100'lere kadar yaşayacağız, 80'lerde bungee-jumping yapacağız" diyor. Ama bir yandan da burada bir distopya yatıyor. Sürekli yeni hastalıklar çıkıyor. Aynı anda binlerce kişiyi öldüren hastalıklar baş gösteriyor, kronik hastalıklar yüzünden insanlar sadece 40-50'lerine kadar sağlıklı yaşıyorlar. Mesela bir de akıllı

ilaç meselesi çıktı şimdi; ilaç sayısını azaltmak. Akıllı ilaçlarla avuç dolusu ilaç alınmasını azaltmaya çalışıyorlar. Hukuki düzenlemeler yapılıyor. Sağlık hukuku tekrar ele alınmaya başlandı. Hatalı uygulamaları daha görünür hâle getirmeye çalışıyorlar. Çoğunlukla sosyal bilimciler bunlarla uğraşiyor. Tıbbın da sosyal yönleri var. Hasta dernekleri yaptıkları eylemlerle gündeme getiriyorlar bu meseleleri. Mesela, kök hücre araştırmaları yapılsın, diye eylemler yapılıyor. Öğrenci Hemşireler Derneği çıktı ortaya. Eski dernekler daha modernist kalınca böyle bir durum oluştu. Tabip odasındaki bir grup da buna örnek. "Biz daha farklı çalışmalarda bulunmak istiyoruz", diyorlar. Mesela Suruç'ta, Kobane'de tıpçılar ve sağlık öğrencileri var. 20-30 yıl önce bunlar çok zorken, şimdi görülüyor. Ben çok gurur duyuyorum öğrencilerimizle. Anadolu'nun her yerinden; İstanbul, Trakya, Batı Karadeniz ve Güneydoğu'dan geliyorlar. Ayrıca bizim tıp fakültesinde de öyle. Bir şeyler yapmaya çalışıyorlar. Mesela alışveriş merkezlerinde eğitimler veriyorlar, broşürler dağıtıyorlar.

Bu biraz tıp mesleğinin meşrulaşması anlamına da geliyor.

Meslekler sosyolojisinde bir mesleğin içinden kendini yeniden tanımlaması meselesi var. Mesleğin statüsünü yeniden kazanmaya çabalaması gerekiyor. Doktorların yapmaya çalıştıkları şey de bu. Bu çaba biraz daha devletin yaptığı şeylere karşı çıkmak şeklinde oluyor. O sebeple Sağlık Bakanlığı'na her gittiğimde önünde bir eylem oluyor, şiddete veya tam gün yasasına ya da herhangi başka bir düzenlemeye karşı. Bir takım şeyler devlet tarafından tepeden inme bir şekilde yasaklanıyor. Mesela sigara yasakları... Anlatmak, psikolojik olarak destek olmak veya ikna etmek yerine işe ilaçlarla başlanıyor ve "şurada yasak, burada yasak" deniliyor. Tam Gün Yasası'nda da aynı şekilde. Yasak tepeden inme gelince Cerrahpaşa bir anda boşaldı. Bütün bunlarda da fakir ve orta sınıf vatandaş mağdur oluyor. Tepeden inme ve neden olduğunu açıklamadan, fetva verir gibi yapılan bir düzenleme sebep oldu buna. Neo-Osmanlı, neoliberal, neo-muhafazakâr siyaset sağlığa da yansıyor. Hasta hakları, insan sağlığı, insan mahremiyeti tıpçılar tarafından konuşulmaz dinlenmez oluyor. Hastalarla doktor arasında büyük bir mesafe var. "Kolunda bir tümör var. Çıkartacağım,

pansuman yapacağım, olacak bitecek." "Sen kimsin, ne oldu, neyi merak ediyorsun?" diye sorulmuyor. Hasta, hastalığından ibaret görülüyor.

Özne olmaktan çıkıyor mu?

Hasta pasif bir robot gibi gözükmeye başlıyor. Devlette bu özellikle böyle. Fordist sistemde, kavanoz geliyor, kapağı kapatılıyor ya bant üstünde, burada da aynı şey oluyor. Doktor da aynı şekilde 5-10 dakikada bir "Sıradaki! Sıradaki!" diyor ve işini yapıyor.

O zaman yaşanan şeyin adı güven kaybı değil korku galiba.

"Ne olacak, iyileşecek miyim?" diye soramıyor bile. Zaten 5 dakikası var devlet hastanesinde. "Şurada şu var, şunu yazıyorum" diyor doktor. Bir doktor, "hasta kapıdan girdiği anda saniiyerim var sadece. Onun kılığı, kıyafeti, okuduğu okul ve dosyadaki bilgilerine göre sen mi, siz mi diyeceğimi kestiriyorum. Bize on saniye yetiyor", diyor deneyimli doktorlar. Oysa "Biz hastayı hücrelerine varıncaya kadar biliyoruz ama nasıl konuşacağımızı bilmiyoruz", diyorlar genç doktorlar ve ilk başlarda hastayla iletişimde zorlanıyorlar. "Kaşarlanmış" doktorlar, hasta kapıdan girer girmez onun bilinçli bir hasta mı, yoksa bilinçsiz mi olduğunu anladıklarını söylüyorlar. Korkunç bir nesneleştirme var burada. "Bu nasıl bir hasta?" sorusu sosyo-ekonomik koşullar üzerinden cevaplandırılıyor. Bir yandan da tetkik yapılıyor ve ardından tedavi belirleniyor. Ama bu hasta bunları yapabilecek mi diye hastaya sorulmuyor. Hasta da aklında önemli bir soru varsa bile çoğunlukla soramıyor doktora. Çünkü doktorun vakti yok, hasta biliyor. Özelde bile bunlar üstünkörü soruluyor. Olabildiğince çok hastaya bakmaları gerekiyor çünkü. Hasta da bu muameleyi gördüğü için güvenmiyor.

Aslında bu durum sağlık harcamasını daha da arttırıyor olmalı...

Evet. Mesela doktora görünüyor bir hasta. Ardından muayenehanesine de gidiyor. Sonra başka bir doktora daha kontrol ettiriyor. Ya da tanıdık doktor arıyor. Nasıl düzelir peki? Birinci basamak sağlık hizmetlerinin tekrar gelmesi, koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi lazım. "Tuzu kaldırı masadan, ekmek yeme!" gibi fetvamsı yasaklarla değil de, anlatarak, etkin bir şekilde yapılması gerekiyor. İnsanlar daha çok pozitif yaklaşımlara cevap veriyorlar.

Hasta pasif bir robot gibi gözükmeye başlıyor. Devlette bu özellikle böyle. Fordist sistemde, kavanoz geliyor, kapağı kapatılıyor ya bant üstünde, burada da aynı şey oluyor. Doktor da aynı şekilde 5-10 dakikada bir "Sıradaki! Sıradaki!" diyor ve işini yapıyor.

Acıklı ve korkutucu yayınlar etkili olmuyor. Tabii devlet bunu yapamıyor. Vatandaş korkutarak vazgeçirme çabası var. Uzun vadede veya kısa vadede bu yaklaşımlarla sorunların çözüleceğine inanmıyorum. Esnek yapılandırılmalarla bu yalnızlaşmayı kirabiliyorsun en azından. Hasta dernekleri çok güzel bir şey yaptılar. Toplumdaki kanser algısını ve buna yönelik politikaları değiştirdiler. Devlet meme rekonstrüksiyonuna para vermiyordu. "60 yaşındasın, cinsel hayatın yok" diyordu. Bütün hasta yakınları ve hasta dernekleri birleşerek binlerce imza topladılar ve "bu bizim vücut bütünlüğümüz" dediler. "Bu illa cinsel hayatla ilgili değil, organ kaybını istemiyoruz" dediler. "Yüzerken silikonum mu çıktı, pedim mi düştü" diye düşünmek istemiyorlardı çünkü. Devlet artık bunun önemli bir kısmını karşılıyor. Bunun için çok büyük eylemler oldu, görüşmeler yapıldı. Bir şeyleri değiştirebiliyorlar. O kadar karanlık bir tablo yok. Yeter ki örgütlenilsin. Meme kanseri dernekleri emsal oluşturdu. Şimdi Otizmli Anneleri Derneği var. Farklı hastaların yakınları da haklarını arayabiliyorlar. Aradıklarında da bir şeyler elde edebildiklerini biliyorlar. Pozitif Yaşam da bu derneklerden biri. Uzun zamandır bu işlerin içinde olmama rağmen, bütün bunları gördükçe kendimin de ne kadar kalıplar içinde kaldığımı farkına vardım. 2-3 sene önce Pozitif Yaşam Derneği'nin sitesine bakıyordum. Sitede HIV hastalarının kullandığı bir forum var. Ne kadar farklı tartışmalar olduğunu gördüm. Mesela "oruç tutuyoruz, ama hastalığımızdan ötürü ilaç almamız gerekiyor, nasıl yapabiliriz" diye soruyorlar. Oysa "HIV hastalarının çoğu Türkiye'de LGBT bireylerdir ve LGBT marjinal bir şeydir, dindar olmaz" gibi saçma sapan bir algı var. O yüzden çok çok güzel bir şey toplumdaki hastalık algılarını değiştirmek. Daha tam olarak tıp alanına yansımamış olsa da toplumda ve sağlık politikalarında değişim yapmaları çok önemli. 🌀

DEVLET: Güvenlik merkezli siyaset ve otoriterleşme

Güvenliğe kimin, neden ihtiyacı var?
Güvenlik politikaları vatandaş tanımını nasıl
değiştiriyor?

2000'LER TÜRKİYE'Sİ: SİYASAL GÜVENCESİZLİĞİN DEVAMI

Ordunun siyaset alanı üzerindeki etkisi modern Türkiye tarihi boyunca siyasal mücadelenin ve tartışmaların merkezinde yer almış bir konu oldu. 2000'li yıllarda AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikteyse askeri vesayetın gerileyeceği ve nihayetinde demokratik alanın genişleyeceği beklentisi farklı kesimlerce paylaşılır hâle geldi. Ne var ki, aynı dönemde demokratik siyasal mekanizmaları giderek daha fazla daraltan yasal ve idari pratiklerin peş peşe hayata geçtiğine tanık olduk. İktidar bloğu içindeki dengeler açısından mühim değişiklikler yaşansa da siyasal sistemin otoriter karakterinde kayda değer bir değişim gerçekleşmedi. Türkiye hâlâ yurttaşların siyasal güvencesizliği günbegün tecrübe ettiği bir ülke. Bu tespitin altını çizen siyaset bilimci İsmet Akça, Türkiye'de güvenlik merkezli siyaset anlayışındaki kopuşları ve süreklilikleri tarihsel bağlamı içinde değerlendiriyor.

Bir toplumda insanların siyasal faaliyetlerini güven içinde sürdürebilmesi, siyasal, iktisadi, kültürel ve zor kaynaklarını kontrol eden müktedirlerin karşısında vatandaşların, toplumsal ve siyasal aktörlerin söz söyleme, eyleme ve katılma haklarının güvenceye alınması ve güçlendirilmesiyle mümkün olabilir. Bu da bir yandan demokrasinin (halk egemenliği, serbest seçimler ve düşünce, inanç, ifade, örgütlenme, basın özgürlükleri gibi) formel hukuki koşullarının yerleşikleşmesiyle, diğer yandan da, Avrupa ve dünya tarihinin de gösterdiği üzere, tüm toplumsal kesimlerin özerk kolektif eylemleri, mobilizasyonları ve mücadeleleri sayesinde mümkün olabilir. Türkiye'nin uzak ve yakın tarihi ise, farklı formlarda da olsa güvenliğin vatandaşlar için değer müktedirler için inşa edildiği bir siyasal zeminin sürekliliğiyle maluldür.

1980'ler ve 1990'ların bakiyesi

12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 6 Kasım 1983'e kadar süren askerî rejim sadece kullandığı baskı ve şiddetin dozu dolayısıyla değer, köklü bir yeniden yapılandırmayı hayata geçirdiği için Türkiye'de yeni bir dönemi başlattı. Darbe 1970'lerin ikinci yarısından

itibaren gitgide derinleşen sermaye birikim krizi ve hegemonya krizinin hem bir sonucuydu hem de ona bir cevaptı. Darbecilerin ve darbeye destek veren toplumsal bloğun 12 Eylül öncesi krizin sebebinin işçi sınıfının, gençliğin, aydınların, solun toplumsal ve siyasal mücadelesinde görmesi sebebiyle temel dert bu siyasallaşmayı engellemek ve bir daha mümkün olmamasını sağlamaktı. Bu, 24 Ocak Kararları'nda ifadesini bulan neoliberal politikalara dayalı yeni sermaye birikim rejimine geçişin de ön koşuluydu. Bu doğrultuda, sermaye birikim rejimi, sosyo-politik güç ilişkileri, bunların nakşedildiği devletin kurumsal mimarisi, toplumsal aktörlerin siyasetle ilişkisi ve devlet-vatandaş ilişkisi otoriter-militarist bir devlet yapılanması çerçevesinde yeniden yapılandırıldı.

Aslında neoliberal kapitalizme geçiş süreci dünyanın birçok yerinde siyasal alanı daraltan, siyasal demokrasi imkânlarını kısıtlayan bu tarz düzenlemelerle mümkün olabilmişti. Bu çerçevede örneğin Avrupa'da kapitalizmin yeni girdiği evrede normal devlet formunun artık "otoriter devletçilik"¹, neoliberalizmin siyasetinin "demokrasinin değersizleştirilmesi"² olduğu tespitleri

yapılıyordu. Siyasal demokrasinin kurumlarının radikal biçimde gerilemesi, "formel" özgürlüklerin ciddi biçimde daraltılması, yaşamadan yürütmeye ve kamu idaresinin üst katmanlarına güç transferi, yasalarla değer de hükümet kararlarıyla yönetim, hukuki düzende gerileme yaşanması ve devletin zor aygıtlarının daha fazla ön plana çıkması bu yeni durumu tanımlayan temel özelliklerdi. Türkiye'nin özgüllüğu, birçok Latin Amerika ülkesi örneğinde olduğu gibi, bu sürecin aynı zamanda darbeler ve devletin militarizasyonu yoluyla olmasıydı. Askerî rejim bir yandan neoliberal ekonomi politikalarını devreye sokarken diğer yandan da kutsal bir devleti toplum ve birey karşısında merkeze alarak yazılan 1982 Anayasası ve çıkardığı tüm temel yasalar ile böyle bir devlet formunu kurumsallaştırdı. Tüm temel siyasal ve sendikal hak ve özgürlükler "devletin bekası", "milli güvenlik", "kamu düzeni" ve "genel ahlâk" gibi muğlak kavramlarla sınırlandırıldı. Yürütme, yasama ve yargı karşısında güçlendirilirdi. Askerî bürokrasi, hükümet ve cumhurbaşkanıyla beraber yürütmenin üçüncü başı olarak tarif edildi. Merkezine her açıdan güçlendirilmiş Milli Güvenlik Kurulu üzerinden ordunun yerleştirildiği

bu Neoliberal Milli Güvenlik Devleti siyasal alanın sınırlarını ciddi biçimde daralttı.³

1980'li yıllarda ANAP iktidarı, devlet karşıtı ve sivilleşme yönlü siyasal retorikine rağmen pratikte 12 Eylül'ün inşa ettiği bu devlet formunu aynen korudu. 12 Eylül'le kurulan Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'nin 1990'larda kendini daha da tahkim ederek yeniden üretebilmesinde üç faktör belirleyici oldu: Neoliberalizmin siyasal hegemonya krizi, siyasal İslamcılığın yükselişi, Kürt sorunu ve iç savaş stratejisi.⁴

1990'lı yıllarda parlamenter siyaset temsiliyet krizi ve zayıf koalisyon hükümetleriyle geçti. Aslında bu durum, yaşanan siyasal hegemonya krizinin sebebi değil semptomuydu. Tablo, hiçbir siyasal partinin ülkenin sınıf siyaseti ve kimlik siyaseti eksenli sorunlarına ve bu sorunların muhataplarına seslenebilen hegemonya projeleri üretmediğinin, geniş toplumsal kesimlerden rıza devşiremediğinin resmiydi. Bu durumun birincil sebebi neoliberal iktisadi ve sosyal politikaların içerdiği sınıfsal dışlayıcılıktı. IMF ve Dünya Bankası menşeli neoliberal politikaları aynen sahiplenen merkez sağ ve sol siyasal partiler sınıf siyaseti alanında birbirine benzedikçe ve alt sınıflara seslenemedikçe ortaya çıkan hegemonya krizi, aynı siyasal aktörlerin kimlik siyaseti sorunları karşısında da siyaset üretememeleriyle daha da derinleşti. Bu partiler, özellikle Kürt sorunu ve laiklik-dinî kimlik meselelerinde ordunun bu meseleleri militarize etme ve güvenikleştirme hamlelerini kabullendiler, hatta bu politikaların aktif destekleyicisi hâline geldiler.

Oluşan hegemonya krizinin yarattığı boşluğu siyasallaştıran Refah Partisi (RP), siyasal İslamcılık siyaseti üzerinden önce 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul gibi büyük kentleri kazandı, ardından da 1995 genel seçimlerinden birinci parti çıktı. 1996'da DYP ile koalisyon kurarak hükümet oldu. RP, neoliberal küresel kapitalizmin hem bazı kazananlarının hem de kaybedenlerinin desteğini İslami bir toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni adillliği söylemi üzerinden aldı. Her ne kadar Refah Partisi'nin siyasal söylemi ve pratikleri anti-demokratik ve hatta totaliter eğilimli olsa da, İslamcı kimlik siyaseti üzerinden sınıfsal meseleleri mobilize etmesinin

Türkiye'de Kürt sorununun militarizasyonu ve iç savaş yapma hâli, ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini ve Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'ni yeniden üretebilmesinde belirleyici bir unsur oldu.

yanı sıra hem İslami kimlik hem de Kürt kimliği ekseninde yaşanan sorunlara mevcut devlet partilerinin dışında bir söz üretebildi.⁵ Ancak ordu, 28 Şubat 1997'de MGK kararları yoluyla siyasete müdahalede bulundu. 28 Şubat süreci, siyasal İslamcılığın siyasi, iktisadi gücünü, eğitim ve medya alanlarındaki etkisini yok etmek, siyasal alanı merkez partiler etrafında yeniden dizayn etmek üzere bir dizi müdahalede bulunulması anlamına geliyordu. Önce RP ardından Fazilet Partisi Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı.⁶

Neoliberal kapitalizmin siyaseten yönetilememe krizi anlamına gelen siyasal hegemonya krizinin yarattığı boşluk, iç savaş koşullarıyla da elini sürekli güçlendiren ordu tarafından dolduruldu. Charles Tilly'nin veciz ifadesiyle "savaş yapmak devleti yapmaktır". Türkiye'de Kürt sorununun militarizasyonu ve iç savaş yapma hâli, ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini ve Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'ni yeniden üretebilmesinde belirleyici bir unsur oldu. Özellikle, 1992-1993 yıllarında Kürt sorununun militarizasyonunda bir eşik aşıldı, düşük yoğunluklu savaş stratejisi çerçevesinde bölgede 1987'den beri devam eden OHAL yönetiminin yanı sıra, formel-enformel ve legal-illegal bağlantılarıyla bir savaş aygıtı inşa edildi. Köylerin yakılması ve boşaltılması, koruculuk sisteminin yaygınlaştırılması ve devlet tarafından dost-düşman belirleme stratejisi olarak kullanılması, JITEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, ağır insan hakları ihlalleri özellikle ülkenin Kürtlerin yoğun yaşadığı çeperinde hayatın bir parçası haline geldi.⁷ Makro siyaset düzeyinde de Kürt sorunu bir güvenlik ve terör sorunu olarak inşa edildi, Kürt sorununun siyasal temsilcisi olan partiler sürekli kapatıldı. Bu güvenlik siyasetinin temel belirleyicisi ordu iken, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organlarıyla yeniden yapılandırılan polis teşkilatı Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'nin diğer kritik aygıtlarıydı. Şunu da belirtmek gerekir ki bu otoriter-militarist devlet formu ve güvenlik siyaseti, Kürt siyasal hareketi

kadar kentsel alanda yükselen emekçi hareketini (özellikle kamu emekçileri hareketini), öğrenci hareketini ve radikal solu da doğrudan hedef aldı. Ezcümle, 2000'lere girildiğinde merkezinde ordunun yer aldığı Neoliberal Milli Güvenlik Devleti siyasal alanı tahakkümü altına almış, toplumsal ve siyasal muhalefeti güvenikleştirmiş ve tam bir siyasal güvensizlik ve güvencesizlik ortamı yaratmıştı.

AKP dönemi (1): Ordu merkezli yapının geriletilmesi, sivilleşme

2002, 2007 ve 2011 genel seçimlerinden oylarını sürekli artırarak birinci parti çıkan ve tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), süregiden hegemonya krizini aşmayı başardı. AKP neoliberal, muhafazakâr ve otoriter bir popülist strateji üzerinden kapsayıcı bir hegemonya sağladı.⁸ AKP dönemi, ordunun AKP'ye karşı askeri müdahale planları dâhil çeşitli politik hamlelerine rağmen, ordunun özerk politik gücünün geriletildiği ve önemli sivilleşme reformlarının gerçekleştiği bir dönem oldu. Bu sivilleşme politikasının arkasında "milli görüş gömleğini çıkardık" demesine rağmen AKP'nin ordu gözünde İslamcı olarak dolayısıyla gayri meşru bir siyasal aktör olarak görülmesi önemli bir etkendi. Hegemonik gücünü tüm devlet nezdinde de tahkim edebilmesi için AKP'nin bu Kemalist-ulusalçı bloğun devlet içindeki son kaleleri olan kurumlar (Cumhurbaşkanlığı, yüksek yargı ve YÖK) üzerinde de kontrol sağlaması gerekiyordu. Ayrıca kendi popülist iktidar stratejisi, Türkiye'de iktidar bloğunu bu Kemalist-ulusalçı blok ve vesayet rejimi üzerinden, demokratikleşmeyi de buraya karşı verilecek mücadele ve esasen sivilleşme olarak tarif ediyordu. Üstelik bu tarifler 1990'lardan beri sadece muhafazakâr ve liberal değil bazı sol çevrelerde de bu şekilde tarif edildiğinden AKP'nin daha geniş kesimlerden destek alabilmesini ve hegemonyasını yaygın kılabilmesini sağladı. 2002 sonrası döneme bakıldığında ordunun siyasal alandan geri itilmesi yolundaki sivilleşme sürecinde üç faktörün kritik olduğu söylenebilir: Sivilleşme iradesine ve

gücüne sahip güçlü bir siyasal aktörün (AKP) varlığı, Kürt sorunun seyri ve uluslararası dinamikler (özellikle de AB üyelik süreci).

Yine 2002 sonrasında baktığımızda üç alt dönem ayırt edilebilir.⁹ Birinci alt dönem (2002-2005), AB'ye adaylık sürecinin gerekleri üzerinden sivilleşme reformlarının atıldığı dönem. Bu dönemde AKP adeta bir mevzi savaşı yürüttü ve ordu merkezli vesayet rejimini güçsüzleştirdi. Yine AB reform sürecinin ve demokratikleşme ümidinin canlı tutulduğu bu dönemde Kürt sorununda şiddetsizlik ortamı da söz konusu reformların mümkün olabildiğini sağladı. AKP, Kürt sorununda silahlı çatışma devam ettiği sürece orduyu siyasal alanda geriletmesinin mümkün olmayacağını farkındaydı. Bu dönemde temel olarak şu sivilleşme reformları gerçekleşti: (i) 2001'de Anayasa'nın 118. maddesinde yapılan değişiklikle MGK'daki sivil üye sayısı artırıldı, Kurul'un kararlarına dair "Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır" ifadesi "değerlendirilir" olarak değiştirildi; (ii) 2003'te MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda yapılan değişikliklerle genel sekreterin sivil olabilmesi sağlandı. MGK kararlarına dair uygulamaların koordinasyon ve izleme yetkisi MGK Genel Sekreteri'nden alınıp Başbakan Yardımcısı'na aktarıldı. MGK toplantılarının ayda bir değil, iki ayda bir yapılması düzenlendi. MGK Genel Sekreterliği'nin gizli yönetmeliği yürürlükten kaldırılıp yeni yönetmelik yapıldı ve genel sekreterliğin görev ve yetkileri daraltıldı; (iii) 2004'te genel sekreterlik bünyesinde çalışan emekli askerlerin sayısı azaltılırken sivillerin sayısı artırıldı; (iv) 2004 ve 2005'te YÖK ve RTÜK kanunlarında yapılan değişikliklerle asker üyelerin varlığına son verildi.¹⁰

Deniz Kuvvetleri eski komutanı Özden Örnek'in günlüklerinin Mart 2007'de Nokta dergisinde yayınlanmasıyla ordu içinde AKP'yi Cumhuriyet'e karşı İslamcı tehdidin bir devamı olarak gören kuvvet komutanlarının içinde yer aldığı radikal bir kanadın 2003-2004'te darbe girişimleri hazırladığı ortaya çıktı. Ancak özellikle iç ve dış desteğin çok düşük olması sebebiyle hazırlıklar girişim düzeyinde kalmıştı.¹¹

İkinci alt döneme (2005-2007) AB bağlantılı reform sürecinin yavaşlaması ve Kürt sorunu üzerinden daha devletçi-milliyetçi bir çizgide orduyla yaklaşma

denemesi damgasını vurdu. Burada, aşağıda ayrıca ele alınacağı üzere, özellikle Terörle Mücadele Kanunu'nda 2006 yılında yapılan otoriter değişiklikler çok önemliydi. Bunun yanı sıra Mersin'de bayrak yakıldığı iddiası ile başlayan ve Kürtlere yönelik linç girişimleri ve Şemdinli'de daha sonra asker olduğu belirlenen kişilerce bir kitapevine bomba atılması gibi herkesin aklına "1990'lara geri mi dönüyoruz?" sorusunu getiren olaylar döneme damgasını vurdu. Ancak orduyla böyle bir yaklaşma stratejisi ordunun elini güçlendirmekten başka bir etki yaratmadı ve bu stratejinin AKP açısından duvara çarptığı 2006 sonunda başlayıp 2007 ilkbaharında büyük krize dönen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığı sürecinde ortaya çıktı. 12 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı "Cumhuriyetin ilkelerine ve laikliğe sözde değil özde bağlı" bir cumhurbaşkanı istediğini beyan etti. Ardından İstanbul, Ankara, İzmir gibi illerde laiklik ve yaşam tarzı hassasiyetine sahip orta sınıfların mobilize olduğu Cumhuriyet mitingleri gerçekleşti. Bu sırada 27 Nisan 2007'de genelkurmayın web sayfasına konan bir bildiri gündeme e-muhtıra olarak düştü.

2007 sonrası üçüncü dönem ise orduyla doğrudan ve açık bir politik mücadeleye girilerek ordunun fiilen de siyaset dışı kılınması dönemidir. Gül'ün adaylığına tepkiler ve 27 Nisan e-muhtirasına sine-i millete dönerek cevap veren AKP, 2007 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı. Ağustos 2007'de Gül cumhurbaşkanı seçildi. Sonrasında 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanına tanıdığı atama yetkileriyle YÖK üzerinde kontrol sağlandı.¹² 2010 anayasa değişiklikleri referandumuyla özellikle HSYK ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısına yönelik değişikliklerle yüksek yargı üzerinde kontrol sağlandı. 2010 referandumuyla ve sonrasında ordunun politik gücünü daha da sınırlayan şu düzenlemeler hayata geçirildi: (i) Önce 2006'da, ardından da 2010 anayasa değişiklikleriyle askerî yargının alanı önemli ölçüde sınırlandı; (ii) 2010 anayasa değişiklikleriyle Yüksek Askerî Şura'nın terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına yargı yolu açıldı; (iii) 1982 Anayasası'nın 12 Eylülcüler'in yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddesi 2010'da kaldırıldı; (iv) 2010'da EMASYA protokolü kaldırıldı; (v) 2012'de ortaöğretimdeki milli güvenlik dersi kaldırıldı.

Bu dönemde orduya karşı yürütülen açık politik mücadele Özel Yetkili Mahkemeler'de açılan davalar üzerinden yürütüldü. 2008 başında polis operasyonlarıyla başlayan sürecin ardından 20 Ekim 2008'de Ergenekon davaları olarak bilinen davalar başladı. Şubat 2010'da ise 2003'teki bir darbe girişiminin ismine atıfla Balyoz davası başladı. Ergenekon ve Balyoz davalarında içlerinde eski kuvvet komutanları dâhil olmak üzere çeşitli rütbelerde çok sayıda subay, gazeteci, siyasetçi, hukukçu, işadamı, akademisyen tutuklandı ve yargılanmaya başlandılar. Bu kişiler Ergenekon isimli terör örgütünün üyesi olmakla ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetini devirmeye çalışmakla suçlandılar. Ağustos 2010 YAŞ toplantısında Başbakan darbe girişimlerine karıştığı iddia edilen on bir generalin terfisini veto etti. Ağustos 2011 YAŞ toplantılarında da genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının istifa tehditlerine kulak asmayarak AKP iktidarı atamalar üzerinde yine yetkisini kullandı ve orduyu siyasal alandan uzak tutacak bir komuta heyeti atadı.

AKP'nin orduya karşı açık siyasal mücadeleye yürütebilmesinde AKP'nin Fethullah Gülen Cemaati'yle ittifakı sayesinde özellikle polis ve yargı kurumları içinde –esas olarak da Özel Yetkili Mahkemeler'de– kontrolü ele geçirmiş olmasının önemli bir rolü vardı. Ancak bu süreç aynı zamanda sivilleşmenin ve ordu-merkezli Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'nin etkisizleştirilmesinin demokratikleşmeyi getirmediği, tersine polis-yargı merkezli yeni bir Neoliberal Güvenlik Devleti ile ikame edildiği bir dönemdi.

AKP dönemi (2): Polis-yargı merkezli yeni neoliberal güvenlik devleti

Dünyada 1970'lerin sonundan itibaren yerleşikleşen neoliberal kapitalizmin yarattığı sosyal güvencesizlik ortamı, "tehlikeli sınıflar"ın yeni biçimler altında yeniden zuhur etmesi ve bunun müktedirler açısından yarattığı siyasal riskler, devletin yapısında ve yönetim rasyonelitesinde önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Daha önceki dönemde yoksulluğun, işsizliğin ve suçun esas olarak toplumsal olduğu, dolayısıyla bunların Demokratik Keynesyen Refah Devleti uygulamaları çerçevesinde ortadan kaldırılabilmesine dayalı bir yönetim anlayışı vardı. Neoliberalizmle

birlikte tüm bu risk unsurlarının ortadan kaldırılamayacağı, ancak bu risklerin yönetilebileceği yeni bir yönetim anlayışı devreye girdi. Sorumluluk kamudan topluluklara ve bireye yıkıldı. Yeni devlet formu olarak Çalıştırma ve Ceza Devleti,¹³ hem devlet merkezli cezalandırma ve kapatma politikalarıyla hem de denetimi gündelik yaşamın rutin akışına yediren piyasa-merkezli, cemaat-merkezli politikalarla yönetmeye başladı. Bu dönüşüm aynı zamanda zor aygıtlarının da dönüşümünü beraberinde getirdi. Tüm bir suç anlayışı ve cezalandırma pratikleri suçluyu normalleştirmekten, sosyalleştirmekten vazgeçerek suçu ortadan kaldırmaya değil idare etmeye, bunun olmadığı durumlarda da devlet merkezli ağır cezalandırmalara yöneldi.¹⁴ Yasaya aykırı eylemleri cezalandırmaya yönelik suç-sonrası toplumundan risk önlemeye yönelik suç-öncesi topluma geçildi. Henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşme riski olanı hedefe alan, nüfus içindeki şüpheli grupları belirleyen ve bunları baştan suçlu addeden güvenlik merkezli bir yönetim mantığı devreye girdi.¹⁵

Bu yeni yönetim rasyonalitesi kendini polis aygıtındaki dönüşümde de gösterdi. Polis teşkilatları organizasyon, teçhizat vb. açılardan militarize oldu, sosyal kontrolde polis ve polis şiddeti yoğun biçimde kullanılmaya başlandı. Potansiyel

suçlunun peşine düşen risk yönetimine dayalı önleyici polislik ön plana çıktı, özel güvenlik şirketleri ve toplum destekli polislik gibi piyasa ve topluluk merkezli yeni yönetim uygulamaları devreye sokuldu.¹⁶ Kentsel, ulusal ya da küresel düzeyde daha güvensiz bir dünyada olduğumuza dair somut veriler olmamasına rağmen, her zaman ve her yerde tehdit altında olduğuna dayalı bir korku ve güvensizlik kültürü sürekli üretildi ve gündelik hayatlarımızı esir aldı. Bu kültürel algı inşasının berisinde hem toplumsal kontrolü sağlamak üzere bir yönetim stratejisi hem de güvenliğin metalaşması ve kapitalist sermaye birikim alanı hâline gelmesi yatmaktaydı.¹⁷

11 Eylül saldırılarının ardından tüm bu düzenlemeler yeni bir eşik atladı ve küresel düzeni de belirler hâle geldi. 1990'lı yıllar küresel düzende insan hakları söylemiyle geçmişken, 2000'li yıllar küresel olağanüstü hal çerçevesinde insan haklarının aşınması ile geçmekte. 11 Eylül saldırılarının ardından terörizme karşı savaş hem küresel hem de ülkeler içi toplumsal ve siyasal güçleri zapturapt altına almak için kullanılan bir araç hâline geldi. ABD, İngiltere, Kanada, İspanya gibi ülkeler çıkardıkları terörizme karşı yasal düzenlemelerle başı çektiler. Rusya, Hindistan, Mısır, Filipinler ve tabii Türkiye gibi "zaten olağanüstü hâl uygulamalarının olağan hâle gelmiş

olduğu pek çok başka devlet de kendi olağanüstü hâl uygulamalarını bu yeni çerçeveye uydurarak, küresel güvenlik politikalarının bir parçası olmaya çalışmakta gecikmediler."¹⁸ Siyasal suçlar terör suçu hâline getirildi. Terörist eylemlerin herhangi bir siyasi amacının olmadığı söylenerek "teröristler" de gayri siyasal kılındılar. Düşman ve terörist herkes ya da hiç kimse olabilirdi, bu doğrultuda potansiyel terörist grubunu belirlemek üzere bazı topluluklar mimlendi. Önleyici polislik gibi önleyici savaş doktrini devreye sokuldu. Yeni güvenlik paradigması en veciz ifadesini dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in şu sözlerinde buluyordu: "Bu yüzyılda mesele [...] bilinmeyene, belirsiz, görünmeyene ve beklenmediklere karşı ulusumuzu korumak. [...] Dolayısıyla, henüz ortaya çıkmamış düşmanları bozguna uğratabiliriz."¹⁹ Terör ve terörist kavramsallaştırmaları, egemen tarafından hukukun askıya alındığı olağanüstü hâl ilanının temel gerekçelerini oluşturmaya başladı.

2000'li yıllar Türkiye'sine baktığımızda çok benzer bir neoliberal güvenlik devletinin inşa edildiğini görüyoruz. Merkezinde polis ve yargının olduğu yeni neoliberal güvenlik devleti siyasal rakiplerini, toplumsal muhalefeti terörist kavramsallaştırmasıyla kriminalize etti ve bu türden politik ve toplumsal

gruplar için hukukun üstünlüğünü askıya alan, vatandaş hukukunu değil düşman hukukunu devreye sokan istisna hâlini egemen kıldı. Söz konusu yeni güvenlik devletinin inşasında bazı yasal düzenlemeler kilit önemdedi: (i) 2005'te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu (TCK); (ii) aynı yıl düzenlenen Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK); (iii) 2006'da Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) yapılan değişiklikler; (iv) 2007'de Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda (PVSK) yapılan değişiklikler.

Yeni güvenlik devleti ve yönetim mantığında terör ve terörist kavramlarının nasıl tanımlandığı kilit önemdedir. TMK'nın 1 ve 2. maddelerinde terör ve terörist mefhumları şöyle tanımlanır:

"Terör, cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasa'da belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir."

"Birinci maddede belirtilen amaçlara ulaşmak için meydana getirilmiş örgütlerin mensubu olup da, bu amaçlar doğrultusunda diğerleri ile beraber veya tek başına suç işleyen veya amaçlanan suç işleme dahi örgütlerin mensubu olan kişi terör suçlusudur. Terör örgütüne mensup olmasa dahi örgüt adına suç işleyenler de terör suçlusudur sayılır ve örgüt mensupları gibi cezalandırılır."

Bunlara ek olarak TCK'nın 220. maddesinde ve de TMK'nın 7. maddesinde 2006 yılında yapılan değişikliklerle "örgüt üyesi olmadığı hâlde örgütün amacının propagandasını yapmak" da terör suçu kapsamına alınmıştır. TMK'nın 3. maddesi TCK'da geçen elli farklı suç "bir terör örgütünün faaliyetleri dâhilinde" işlendiği takdirde "terör suçu" sayılmaktadır. Tüm bu düzenlemelerle "fili/eylemi esas alma yerine amaç ve kişiler üzerinden suçlama düzenine geçilmiştir"²⁰ Bu

düzenlemelerle her türlü muhalif eylemin terör suçu kapsamına alınabilmesi sağlandı.

Bu suçları yargılamak üzere 2004'te eski Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılırken adeta bir tabela değişikliğiyle kurulan Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri görevlendirildi.²¹ Bu mahkemelerde istisnai bir yargılama usulü öngörüldü ve özel soruşturma ve kovuşturma usulleri uygulandı.²² Özel Yetkili Mahkemeler kimin terörist, neyin terör örgütü olduğuna polisten aldığı görüş üzerine karar verdi. Polis fezlekeleri neredeyse aynen savcı iddianamelerine dönüştü.²³ Siyasal olanı terörle eşitleyen bu olağanüstü yargı pratiği her daim düşman olan sosyalistler ve Kürtlerin yanına devlet içi hegemonya mücadelesi çerçevesinde Kemalistleri de ekledi. Yahut iktidar bloğu içinde yaşanan Gülen-AKP gerilimi çerçevesinde MİT yöneticileri de kendilerini böyle bir pozisyonda bulabildiler. Siyasal iktidarın kendi siyasal hasımlarını tasfiye etmenin temel mekanizması olarak kullandığı bu olağanüstü yargı mekanizması Ergenekon, Balyoz, İnternet Andıcı, 12 Eylül, 28 Şubat, Oda TV, Devrimci Karargâh, KCK, Hopa davası vb. birçok siyasi davanın alanı oldu. Normal hukukun askıya alındığı, siyasi mücadele ve tasfiye mantığının hukuka galebe çaldığı bu yargılama süreçleri Türkiye'de imkânı yakalanan sahici ve yapısal bir sivilleşme sürecinin meşruiyetini de büyük oranda yaraladı.

2000'li yıllarda hâkim hâle gelen yeni neoliberal güvenlik devletinin bir diğer merkezi unsuru ise polis. Polisin –dünyadaki eğilimlere paralel olarak– yeniden yapılandırılması süreci 12 Eylül askeri rejimine kadar uzanıyor. Polisin 1970'lerde iç güvenlik ve toplumsal olayları zapturapt altına alma açısından

Daha güvensiz bir dünyada olduğumuza dair somut veriler olmamasına rağmen, her zaman ve her yerde tehdit altında olduğuna dayalı bir korku ve güvensizlik kültürü sürekli üretildi ve gündelik hayatlarımızı esir aldı.

yetersiz kalması nedeniyle 1980'lerin başından itibaren polis, birimleri, eğitimi, silah ve teçhizatı bakımından militarize edildi. Polisin takdir yetkisini arttıracak şekilde yasal düzenlemeler yapıldı. Toplumsal olayları kontrol etmek ve bastırmak üzere 1983'te kurulan Çevik Kuvvet polisi, 1990'larda tam anlamıyla etkinleşti. Dönemin işçi, memur, öğrenci eylemlerine yüksek şiddet kullanarak müdahale etti, 1 Mayıs 1989 ve 1996 gibi olaylarda ölümler meydana geldi. 1983'te kurulan, 1987'de Terörle Mücadele ve Harekât Daire Başkanlığı'na bağlanan, 1993'te ise Özel Harekât Daire Başkanlığı altına alınan Özel Harekât Timleri ise özellikle Kürt sorunu bağlamında bir iç savaş aygıtı olarak işlev gördü.²⁴

2000'ler polisin orduyu da ikame edecek şekilde yeni güvenlik devletinin merkezine oturduğu yıllar oldu. Bu dönemde polis, hem yukarıda anlattığımız olağanüstü yargı pratikleriyle ilişkili biçimde siyasal kontrol ve tasfiye hem de toplumsal denetim ve zapturapt altına alma işlevleri gördü. Toplumsal ve siyasal denetimi sağlayabilmek için 1990'ların sonundan başlayarak nüfusu gözetlemeye uygun bilgiyi toplayacak teknoloji altyapısı kuruldu. Önleyici polislik ve suç öncesi ceza rejimi çerçevesinde potansiyel suçluları belirleme, gözetleme ve denetleme amacıyla suçlu profilleri, suç haritaları ve veri tabanları oluşturuldu. Pol-net, parmak izi, MOBESE, Mernis gibi uygulamalar hayata geçirildi.²⁵ Yeni güvenlik siyaseti Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2009-2013 hazırladığı stratejik planda şöyle ifade ediliyordu: "Amaç, suç işlemeden önce suç işleme niyetinde olanları caydırabilme kapasitesini arttırabilmektir. [...] Çünkü gerek sosyal ve psikolojik gerekse ekonomik açıdan suç önleme faaliyetleri, suç soruşturma faaliyetlerinden daha önemli ve daha az maliyetlidir."²⁶

2000'li yıllar boyunca, polisin söz konusu çerçevede sosyal ve siyasal denetim işlevlerini yerine getirebilmesi için polisin silah kullanma, zor kullanma, durdurma ve kimlik sorma, telekomünikasyon yoluyla iletişimi takip gibi alanlarda yetkilerini artıran yasal düzenlemeler gerçekleştirildi.²⁷

2006 TMK'ya yapılan ekle teslim ol emrine itaat edilmemesi bile kolluk kuvvetlerinin silah kullanması için yeterli sebep haline getirildi. 2007 PVSK'da

yapılan değişikliklerle ve ek 6. madde ile polis silah kullanma yetkisi artırıldı. Böylece polis, kendisinin veya başkalarının yaşamına kasıt olmasa bile sırf yakalamak amaçlı silah kullanabilir hale geldi. Bunun sonucunda, 2007-2011 yılları arasında 115 kişi polis ateş açması sonucunda yaşamını yitirdi.²⁸ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Çevik Kuvvet Yönetmeliği'ndeki düzenlemeler de polise toplumsal olaylarda zor kullanma konusunda aşırı yetkiler vermekte. Söz konusu kanunda "bildirimde belirtilen amaç dışına çıkılması" gibi keyfi yoruma son derece açık bir sebeple toplantı ve gösteri yasadışı ilan edilmekte, bu da polisin takdir yetkisini aşırı genişletmektedir. Anılan yönetmelikte ise polisin zor kullanma yetkisinin sınırlandırılmamış olması ve "gereği ölçüsünde zor kullanılır" gibi yine muğlak ifade de polisin takdir yetkisini son derece keyfi kılmış ve bu da polisin yüksek dozda şiddet kullanmasıyla sonuçlanmıştır. Yine PVSK'da polisin kişileri ve araçları durdurup kimlik sorma yetkisi polisin "tecrübesi" ve "izlenimine" göre karar vereceği "makul sebeple" gerçekleştirilir şeklindeki düzenleme polisin yetkilerini aşırı genişletmiştir. 2005 CMK'nın 135. maddesinde ve 2006'da PVSK'nın 7. maddesinde yapılan eklerle polise hâkim onayı olarak telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi dinleme yetkisi verilmiştir. Polisin istediği kişiyi dinler hâle geldiği bu yetki sayesinde keyfi biçimde suç isnat etmek üzere niyet okumanın önü açılmış, örneğin "düğün=eylem, hastane=gözetli, doktor=avukat, parkta buluşalım=eylemde buluşalım, hediye aldım=malzeme tamam" gibi yaşamın olağan akışı içerisinde kullanılacak kelimelerden yola çıkılarak konuşmalar yoruma tâbi tutulmuştur.²⁹ Yine PVSK'nın 11. maddesiyle "genel ahlâk ve edep kurallarına aykırı olarak; utanç verici ve toplum düzeni bakımından tasvip edilmeyen tavır ve davranışta bulunanlar"ı engelleme yetkisi de polisin keyfi uygulamalarına büyük bir alan açmaktadır.

Tüm bu düzenlemelerde polis, insan hakları ihlallerini önlemek için gerekli sınırlandırmalardan muaf tutulmuş, takdir yetkisi son derece artırılmış, sokağı ve gündelik hayatı gözetleme ve denetleme, toplumsal eylemlere müdahale kapasitesi muazzam biçimde güçlendirilmiştir. Polisin mesleki eğitimi de onu toplumsal eylemlere sert müdahaleye yönlendirecek

Polisin toplumsal ve siyasal muhalefette karşısında gördüğü vatandaş değil düşmandır, aynen olağanüstü yargı ve ceza rejiminde olduğu gibi. Polisi teyakkuza geçiren "hassas" gündemler incelendiğinde, sol hareketlerin, Kürt hareketinin bu gündemi işgal ettiğini, İslami hareket ve dinî kimliklerin ve radikal milliyetçi sağın çok nadiren yer aldığı görülüyor.

şekildedir. Bu eğitimlere göre, birey "usdışı ve duygularıyla hareket eden, zekâ yoksunu, benliğini kaybetmiş, kukla bireydir." "Kitle vahşidir, yıkıcıdır, sapkınlık hâlidir ve 'kadın karakterindedir'.³⁰ Dolayısıyla, polisin toplumsal ve siyasal muhalefette karşısında gördüğü vatandaş değil düşmandır, aynen olağanüstü yargı ve ceza rejiminde olduğu gibi. Polisi teyakkuza geçiren "hassas" gündemler incelendiğinde, sol hareketlerin, Kürt hareketinin bu gündemi işgal ettiğini, İslami hareket ve dinî kimliklerin ve radikal milliyetçi sağın çok nadiren yer aldığı görülüyor.³¹ Potansiyel siyasal suçlu olarak düşman kategorisine sol ve Kürt hareketi konurken, potansiyel suçlu toplulukları olarak "yoksul genç Kürtler, Romanlar, fahişeler, transseksüeller", potansiyel suçlu mekânları olarak ise büyük kentlere Kürt göçünün olduğu mahalleler, kentsel dönüşüme tâbi mahalleler karşımıza çıkmaktadır.³²

2010 anayasa referandumuyla Kemalist bloğa karşı hegemonya mücadelesinin son kalesi olan yargıda da kazanmasının ve 2011 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkmasının ardından, AKP iktidarı, neoliberalizm ile İslami-muhafazakârlığın eklenildiği, toplumsal hayat ve kentsel mekân üzerinde denetimi artıran politikalara hız verdi.³³ AKP bu politikaları yukarıda resmettiğimiz polis-yargı merkezli neoliberal güvenlik devleti çerçevesinde devreye soktu. Bu noktadan sonra üç gelişme AKP iktidarının yargı-polis merkezli güvenlik devleti yapılanmasında bir eşik geçilmesini beraberinde getirdi. 2013'te patlayan Gezi isyanı ve hareketi söz konusu politikalara bir tepkiydi ve muazzam bir polis şiddetiyle karşılaştı. Ardından 17-25 Aralık 2013'te başlayan yolsuzluk operasyonu ve soruşturmaları bir dönemin müttefikli Gülen Cemaati ile AKP arasındaki çatışmada Gülen kadrolarının devlet aygıtlarından, ama özellikle polis ve yargıdan tasfiyesi için yoğun hükümet müdahalelerinin devreye sokulmasıyla sürdü. Son olarak, AKP'nin emperyal güç

olma arayışıyla yürüttüğü Ortadoğu ve özellikle Suriye politikası çerçevesinde radikal İslamcı gruplara verdiği destek ve Kürt hareketini zayıflatma stratejisi karşısında, Kobane'de sürdürülen direnişe destek amacıyla 6-7 Ekim 2014'te yapılan eylemlere devletin yoğun polis şiddetiyle cevap vermesi sonrasında elli kadar kişi yaşamını yitirdi.

AKP'nin kendi iktidarına yönelik toplumsal ve siyasal muhalefet karşısında yönetme stratejisi mevcut neoliberal güvenlik devletini daha da pekiştirmek oldu. 15 Şubat 2014'te kabul edilen ve HSYK, Adalet Akademisi, Adalet Bakanlığı ve Anayasa Mahkemesi'ne yönelik bir dizi teknik düzenlemeyi içeren yasayla yargı kurumu üzerinde hükümet vesayeti derinleştirildi. Son olarak Kasım 2014'te Meclis'e sunulan ve büyük tartışmalara neden olan, Nisan 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanan İç Güvenlik Paketi ismiyle bilinen düzenlemeler ile temel hak ve özgürlüklere yeni kısıtlamalar, polise de yeni yetkiler getirildi. Bu çerçevede "toplantı ve gösteri yürüyüşü, kişi güvenliği ve özgürlüğü, özel hayatın gizliliği, yaşam hakkı vb. alanında yeni sınırlamalar" getirildi. Toplumsal eylemlerde silah kullanma yetkisi dâhil polise verilen yetkiler artırıldı, suçlar listesi genişletildi, cezalar artırıldı, tutuklu yargılanma norm haline getirildi.³⁴ Böylece AKP iktidarı meclis dışı muhalefeti imkânsız veya başka bir ifadeyle tamamen suç hâline getirmiş oldu.

Sonuç olarak, 2000'li yıllara, yani AKP iktidarı dönemine baktığımızda, önceki dönemin ordu merkezli Neoliberal Milli Güvenlik Devleti'nin polis-yargı merkezli Neoliberal Güvenlik Devleti'yle ikame edildiğini görüyoruz. Diğer bir ifadeyle, değişen formlarda da olsa, güvenlik merkezli yönetme stratejisi nedeniyle, siyasal alanda güvensizlik ortamının ortadan kalkmak yerine bilakis daha da derinleştiği, gündelik hayatı sarıp sarmaladığı bir döneme girilmiş oldu.

- ¹ Nicos Poulantzas (2000), *State, Power, Socialism*, Londra: Verso.
- ² Ronaldo Munck (2007), "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", *Neoliberalizm. Muhafif Bir Seçki* içinde, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (der.), İstanbul: Yordam Kitap.
- ³ Taha Parla (1993), *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yayınları; Ali Bayramoğlu (2004), "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu* içinde, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), İstanbul: Birikim Yayınları.
- ⁴ İsmet Akça (2014), "Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism", *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden (der.), Londra: Pluto Press.
- ⁵ Haldun Gülalp (2003), *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları; İsmet Akça (2014), "Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism".
- ⁶ İsmet Akça (2013), "Türkiye'de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)", *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* içinde, Bülent Bilmez (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İsmet Akça (2014), "Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism".
- ⁷ Evren Balta Paker (2010), "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde, Evren Balta Paker ve İsmet Akça (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İsmet Akça ve Evren Balta Paker (2013), "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government", *Debating Security in Turkey. Challenges and Changes in the Twenty-First Century* içinde, E. Canan Sokullu (der.), Londra: Lexington Books.
- ⁸ Deniz Yıldırım (2009), "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, İlhan Uzel ve Bülent Duru (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi; İsmet Akça (2011), "1980'lerden Bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi", *İktisat Dergisi* No. 515-516; İsmet Akça (2014), "Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism".
- ⁹ İsmet Akça ve Evren Balta Paker (2013), "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government".
- ¹⁰ Hale Akay (2009), *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- ¹¹ İsmet Akça ve Evren Balta Paker (2013), "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government", s. 81.
- ¹² Levent Gönenç, "2010 anayasa değişikliği teklifi üzerine bir değerlendirme", *Birikim* 254, Haziran 2010; Ece Göztepe, "2010 yılı anayasa değişikliğinin usul ve içerik açısından genel bir değerlendirmesi Türkiye'de demokrasinin kaderi", *Birikim* 254, Haziran 2010.
- ¹³ Bob Jessop (2002), *The Future of the Capitalist State*, Cambridge, Oxford: Polity Press; Loïc Wacquant (2009), *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Durham & London: Duke University Press.
- ¹⁴ Alev Özkazanç (2007), "Biyo-politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-liberal Yönetimsellik", *Toplum ve Bilim* 108.
- ¹⁵ Lucia Zedner (2007), "Pre-Crime and Post-Criminology?", *Theoretical Criminology*, 11(2).
- ¹⁶ Biriz Berksoy (2007), "Neoliberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: 1980 Sonrası Batı'da ve Türkiye'de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm", *Toplum ve Bilim* 109; Evren Haspolat (2012), *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü: Türkiye'de Özel Güvenliğin Gelişimi*, Ankara: Notabene Yayınları.
- ¹⁷ Evren Balta Paker (2012), *Küresel Güvenlik Kompleksi. Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İstanbul: İletişim Yayınları; Mark Neocleous (2008), *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ¹⁸ Evren Balta Paker (2012), *Küresel Güvenlik Kompleksi. Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, s. 108.
- ¹⁹ A.g.y., s. 114.
- ²⁰ Oya Aydın (2012), "Hukuk Devleti Nerede Biter, Polis Devleti Nerede Başlar?", *Birikim* 273, s. 27.
- ²¹ Gülen Cemaati ve AKP arasındaki çatışmayla birlikte, Cemaatçi kadroların tasfiyesi amacıyla, Özel Yetkili Mahkemeler Şubat 2014 tarihinde kaldırıldı. Ancak bu yine bir tabela değişikliğinden ibaret, zira bunların yerine Ağır Ceza Mahkemeleri görevlendirildi.
- ²² Kemal Göktaş (2012), "Yeni Yargı: Kurumsallaşma ve Pratik", *Birikim* 275, ss. 18-19.
- ²³ Haluk İnanıcı (der.) (2011), *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ²⁴ Biriz Berksoy (2007), "Neoliberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması".
- ²⁵ Biriz Berksoy (2012) "Güvenlik Devleti'nin Ortaya Çıkışı, 'Güvenlik' Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen 'Olağanüstü Hal': AKP'nin Polis Politikaları", *Birikim* 276, ss. 82-86; Zeynep Gönen (2012), "Suçla Mücadele ve Neo-liberal Türkiye'de Yoksulluğun Zaptıyesi", *Birikim* 273.
- ²⁶ Aktaran Biriz Berksoy (2012) "Güvenlik Devleti'nin Ortaya Çıkışı", s. 82.
- ²⁷ Biriz Berksoy (2013), *Türkiye'de Ordu, Polis ve İstihbarat Teşkilatları: Yakın Dönem Gelişmeler ve Reform İhtiyaçları*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- ²⁸ Biriz Berksoy (2013), *Türkiye'de Ordu, Polis ve İstihbarat Teşkilatları*, s. 36.
- ²⁹ Ercan Kanar (2011), "Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nce Üretilen Hukuk", *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı* içinde, Haluk İnanıcı (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 112.
- ³⁰ Ayşen Uysal (2012a), "Bir Psikolog Olarak Polis: Polis Toplumsal Olaylar Eğitimi ya da 'Kalabalıklar Yönetimi'", *Birikim* 273.
- ³¹ Ayşen Uysal (2012b), "Polisin 'Hassas' Gündemi", *Birikim* 274.
- ³² Zeynep Gönen (2012), "Suçla Mücadele ve Neo-liberal Türkiye'de Yoksulluğun Zaptıyesi"; Biriz Berksoy (2007), "Neoliberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması", ss. 54-55.
- ³³ İlk anda akla gelenler kadın bedenine yönelik kürtaj, üç çocuk, ertesi gün hapı düzenlemeleri veya söylemleri; kentsel mekânın metalaştırılmasında Taksim meydanı, Emek sineması, AKM, Haydarpaşa örnekleri; alkol satış ve tüketimine yönelik düzenlemeler; eğitim alanındaki 4+4+4 düzenlemeleri vb.
- ³⁴ Ozan Erözden (2015), "AKP'nin Neden İç Güvenlik Paketine İhtiyacı Var?", <http://baslangicdergi.org/akpnin-neden-ic-guvenlik-paketine-ihtiyaci-var/>

AİLE: Muhafazakâr dönüşümden LGBTİ mücadelesine

Radikal bir aile tanımı mümkün mü? LGBTİ mücadelesi ailenin muhafazakâr kodlarını kırabilir mi?

Benim çocuğum! Kimin ailesi?

“Benim Çocuğum”, büyük ölçüde Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseks Bireylerin Aileleri ve Yakınları Derneği’nin (LİSTAG) girişimiyle Can Candan’ın yönetmenliğinde çekilen bir belgesel. Küçük bir bütçeyle ve kocaman bir gönüllü emekle yapılan film gösterildiği ilk andan itibaren, söz söylediği alanda önemli bir değişim yaratmaya başladı. LGBTİ bireylerin yaşam koşulları hakkında “toplumun çekirdeği” olduğu söylenen aileye küçük bir müdahalede bulunmaktı derdi; LGBTİ bireylerin önce aileleriyle, sonra toplumla aralarında konuşulabilir bir dil kurmaktı. Üç yıldır defalarca gösterilmesi ve bu denli sahiplenilmesi, bu dili kurma yolunda ciddi adım attığının en önemli göstergesi. Filme her düzeyde emeği geçen Metehan Özkan’la “Benim Çocuğum”un derdini ve müdahalesini konuştuk.

Aileden yola çıkmak, LGBTİ meselesini anlatmak için nasıl bir zemin oluşturdu? Her şeyden önce neden böyle bir tema seçtiniz?

Metehan Özkan: Türkiye’de çok farklı aileler var. Sosyoekonomik olarak, sınıfsal olarak birbirlerinden apayrılar. Peki, Türkiye’nin doğusundaki aileler ile batısındaki aileler birbirinden çok mu farklı? Aslında çok da farklı olmadıklarını, pek çok ortak yanlarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Mesela, bir Ahmet Yıldız cinayetini düşünün. “Zenne” filmini

izlersen görürsün. Bir taraftan çocuğunu öldürmeye çalışan, doğuda yaşayan bir aile izliyoruz. Bir tarafta da batılı bir aile var; neredeyse çocuğu ile enest ilişkiye girecek derecede çok seven, çocuğuyla aşk yaşayan. Bu bir klişe. Türkiye bu kadar uçlarda yaşamıyor. Ahmet Yıldız cinayeti İstanbul’un ortasında da olabilir ki, zaten öyle oldu. O aile İstanbul’da yaşayan bir aile de olabilirdi. İnsanların kafasında şöyle bir kurgu var: Doğudaki aileler çocuklarını öldürüyor, batıdaki aileler çocuklarını çok daha rahat kabul

ediyor. Özellikle beyaz-üst orta sınıf, hatta arttırıyorum, Kemalist ailelerde bu böyle sanılıyor. Oysa tam tersi. O üst sınıfın, Kemalizm’in pozitivist bakış açısının getirdiği anlayış ile aile çocuğunu iyileştirmeye çalışıyor. Çünkü o öyle bir anne-baba figürü ki, her şeye de muktedir sanıyor kendini. Çünkü bilimden haberdar olduğunu düşünüyor ve çocuğunu bu şekilde “iyileştirebileceğine” inanarak doktordan doktora sürüklüyor. Bizim aile toplantılarında taşradan gelen anne, şunu duymak istiyor: “Bu Allah’tan

mi? Yaradılıştan mı?” Bunu öğrenmek istiyor. Bunu öğrendiği zaman, yaratana çocuğunun arasına girmek gerektiğini düşündüğü için dokunmuyor. “Benim çocuğum böyle” diyebiliyor. Öbürü ise doktor doktor sürüklüyor çocuğunu. Eşcinselliğin iyileştirilemeyecek, iyileştirilmesi gerekmeyen bir şey olduğuna inanmıyor. Bu iki eksenden baktığında, bu iki uçta büyük farklılıklar var.

Ama iki türde de galiba, ailenin itibarının zedeleneceği korkusu hâkim değil mi?

El âlem ne der meselesi her iki taraf için de geçerli. LGBTİ’ler aile içindeyse, o aile de mahalle içinde. O mahalle de toplumun içinde. Hep dışa bakarak yaşıyoruz: “O ne diyecek? Annem-babam ne diyecek?” Bir LGBTİ’nin ilk düşündüğü bu. Anne-baba minvalinde, “komşu ne diyecek?”, “akrabalar ne diyecek?”, “okul ne diyecek?” Böyle sürüp gidiyor. Askerlik geliyor tabii sonra. Devlet bizatıhi homofobiyi ve transfobiyi üretiyor ve bizlere de dayatıyor. Böyle aileler içerisindeyiz. Yok mu duyduğunda çocuğunu hemen kabul edenler? Var tabii. Ama çoğunluk bu kadar şanslı değil. Filmde gördüğün yedi ebeveyn karakterinden yalnızca biri bunu yapabilmiş.

Aile muhafazakâr bir aygıt olarak duruyor genel siyasi yapının içerisinde. Nasıl tartışıldı bu filmi aileden bahsediyor olması?

Filmin afişinde, bir aile filmi yazıyor. Bu afişle çıktığımızda, daha film seyredilmeden eleştiri yazılarına maruz kaldık. “Bunlar aileyi yeniden üretiyor. Zaten bizi ezen ve yok etmeye çalışan o muktedir aileyi tekrar üretmek başımıza daha çok bela açıyor” diyen feminist yazarlar oldu. Daha filmi seyretmeden, haksızlık yaparak yazılar yazdılar. Hâlbuki bizim üzerinde durduğumuz nokta şu idi: Derdimiz büyük “A” ile yazılan değil, küçük “a” ile yazılan aileydi. Yani Aile’den değil, ailelerden bahsediyoruz aslında. Bize anlatılan kadın-erkek, heteroseksüel cinsiyet rollerini gözden geçirelim, kadınlara da dayatılan bu... Kadın ne yapar? Çocuk yapar, eve bakar. Bu tariflerden yalnızca biri. Biz bu tek tip ailenin dışında, başka ailelerin de yaşadığını göstermek istedik. İlk önce gösterilmesi gereken şeydu: Herkesin heteroseksüel çocukları olmuyor, başka çocukları da olabiliyor. Sizin çocuğunuz da olabilir bu. “Benim Çocuğum”

Derdimiz büyük “A” ile yazılan değil, küçük “a” ile yazılan aileydi. Yani Aile’den değil, ailelerden bahsediyoruz aslında. Bize anlatılan kadın-erkek, heteroseksüel cinsiyet rollerini gözden geçirelim, kadınlara da dayatılan bu... Kadın ne yapar? Çocuk yapar, eve bakar. Bu tariflerden yalnızca biri. Biz bu tek tip ailenin dışında, başka ailelerin de yaşadığını göstermek istedik.

bunun ilk adımıdır. Bundan sonra da yapılması gereken, farklı ailelerin de kurgulanabileceği üzerine yoğunlaşmak olabilir. Eşcinsel bir aile de olabileceğini, transların da evlenebileceğini... Bunu göstermek gerekiyor ki, aileden sorumlu bakanlık, tek bir aileden sorumlu bakanlık olmasın. Farklı ailelere de hizmet verme sorumluluklarının olduğunu fark etsin. Çünkü bu genel geçer tipolojinin dışındaki ailelerden de vergi alıyor devlet. Kaldı ki, bu tipolojinin dışında kalan aileler de var. Sadece tanınmıyorlar.

Aileyi bir müzakere zemini olarak görmek mümkün mü? Eğer korkuyu bertaraf edeceksek, toplumla belirli bir şekilde normal bir “ilişki” kuracaksak, galiba başlangıç yerlerinden biri de aile...

Evet. Siyasal olarak, bir yöntem olarak sonuçta bu devlet bizim üzerimize hep o “yüce aile” ve onun değerleriyle geliyor. Madem öyle, aile konuşmak istiyorsunuz, alın bu da aile... Bunu yadsıyor musunuz? Görmezden mi geliyorsunuz? Evet yadsıyorsunuz ve görmemezlikten geliyorsunuz. Madem aileyi bu kadar konuşmak istiyorsunuz, alın bunun payını değiştirilelim, bir de buradan bakalım.

Peki, filmin yapılışını ve bu hikâyenin anlatılışını anlatır mısın? Filme katılan ailelerle nasıl bir çalışma süreci yaşadınız?

Biz filmi 2011’de yapmaya başladık, ama LİSTAG ağını 2008’de kurduk. Filmde gördüğünüz o yedi karakter, 2008’den 2011’e kadar, önce gazetelere isimlerini ve fotoğraflarını kullanmadan verdikleri röportajlarla, daha sonra sivil toplumun içerisinde çeşitli etkinliklerde, üniversitelerde panellerde konuşarak korkularını yavaş yavaş, aynen LGBTİ’lerin yaptığı gibi bir açılma sürecini takip ederek yendiler. Zaten, yönetmenle tanışmamız, Boğaziçi’ndeki bir toplantı sırasında oldu. Ailelerden beşi toplantıda konuşmacı idi. Yönetmenimiz Can Candan ailelerin hikâyelerini dinleyerek etkilendi. Gelip bize “belgeselinizi yapmak, size böyle destek olmak istiyorum” dediğinde, biz zaten böyle bir belgeselimiz olsa

diyorduk. Çünkü daha önce İtalya’daki bir aile grubu ile yapılmış belgeseli gösteriyorduk bu tür toplantılarda, Türkçe altyazıyla. Ama bu coğrafyaya özgü bir hikâye var ortada ve bunun da belgeselinin yapılması lazımdı... Dolayısıyla Can, insanları kameraların karşısına oturttuğunda paylaşmaya hazırıldılar. Seyircinin ve kameranın gözünün içerisine bakarak konuşabilecek durumlardı. Deniyor ki, bu anneler-babalar çok beyaz görünüyor. Oysa başörtülü annemiz de var ve keşke daha çok konuşsaydı. Deniyor ki, konuşan aileler sınıfsal olarak birbirlerine yakın görünüyorlar. Doğru ama eksik. LİSTAG’da çok daha fazla anne-baba var, fakat onların hiçbiri kamera karşısına geçip konuşacak hâlde değildi. Doğru, aktivizm biraz orta sınıfın işidir. Bizim toplantılara, ayda bir zor zaman ayırarak, Halkal’dan kalkıp gelen işçi babanın kusuruna bakmayın. Kamera karşısında saatlerini harcaması ve buna vakit ayırabilmesi çok zor. Böyle bir lüksü olmuyor. Evet, keşke bir lezbiyen ailesi de olsaydı. O dönem kameralar karşısında oturup konuşabilecek bir lezbiyen ailesi yoktu.

Bu dengeleri niye gözetiyoruz ki?

Hep böyle bir şeyimiz var ya işte... Full temsiliyet takıntısı... Aman Tanrım, LGBT dedin İ’yi demedin! Eskiden LGB dedin, T nerde denirdi.

Orta sınıfın bir de kendiliğinden temsiliyeti var toplum içerisinde; istikrar, ideal hayat ve aile gibi. Biz öyle görmesek de, orta sınıf kendini öyle görüyor. Buradan bakınca film orta sınıftan olmayan ailelerde, hadi şöyle diyelim, filmde temsil edilmeyen ailelerde nasıl bir karşılık buldu?

Bu hassasiyetleri biz kendi kafalarımızda gözetiyoruz. Oradaki annenin en önemli özelliği, anne olması ve çocuğunun da eşcinsel veya trans olması. Filmdeki Pınar’ın güzel bir sözü vardır: “Ben o şu bu değilim, anneyim” derdi. Dolayısıyla, sınıfsal fark gözetmeden o filmi alıp izleyen annelerin birbiri ile kurdukları empati, ebeveyn olmak üzerindedir.

İhtiyaç ve korku o kadar büyük ki, diğer sınıfsal farklılıkları siliyor mu diyorsun?
O farklılıklara ikinci bir gözlükle bakıyorsun zaten. Durup oradan bakmak istediğin zaman bakıyorsun.

Bu film dolaşırken yeni hikâyeleri de topladı mı etrafında?

Her gösteriminde yeni bir şeyler oluyor. Bir dönem sonra kanıksıyorsun. İlk başlarda insanlar ya tam açılmadıkları ya da hiç açılmadıkları aile bireylerini yanlarında getiriyorlardı. Söyleşi sırasında ailelerine açıklıyorlardı. Aslında hiç istemediğimiz bir şey bu. İnanılmaz dokunaklı anlar yaşanabiliyor. Bir film gösterisi yapıyorsun, salonda sürekli hıçkırın bir anne sesi duyuyorsun, film bittiğinde bakıyorsun söyleşide kadın gözyaşları içerisinde kalmış. Çünkü anlamış çocuğunun kendisini niye oraya getirdiğini. Açılma dili oluşturdu, diye iddialı bir laf kullanamam, ama açılma sürecine çok katkı sağladığını söyleyebilirim. Yeni bir dil oluşturdu. LGBTİ'lerin kendilerine açılma süreçlerine katkısı oldu her şeyden önce. Ailelerin çocuklarını kabulüne yardımcı oldu. Öyle hikâyeler var ki, çocuk ABD'den mektup ile açılıyor. Mektubun sonunda "beni aramayın, gidin bu filmi seyredin önce" diyor.

Bu film sana ne öğretti? LGBTİ bireyler ve güven, güvenlik gibi kavramlar söz konusu olduğunda, kim, neyi, nerede yanlış yapıyor mesela?

Biz bu filmi sadece LGBTİ'lere ve onların ailelerine yapmadık. Can'ın da hassasiyetle üzerinde durduğu bir hedefi gözeterek toplumun geneline yaptık. Bu meseleyi herkese anlatabilmenin derdini taşıdık. Bu toplumda en baskın değerlerden biri aile ise, hep böyle öğretiliyorsa, biz de oradan anlatalım, diye düşündük. Böyle bir çocuğa, toruna, yeğene sahip olabileceğini göstermeye çalıştık. Ve bu kişinin, o hep korkulan LGBT temsili ne ise hiç alakası olmayacağını, yanından sokakta geçen bir kişinin, sinemada yanında oturan birinin bu insanlardan biri olabileceğini, illa o klişe eşcinsel tanımı içerisinde olmayacağını göstermeye çalıştık. Bilerek ve isteyerek filmde kimin kimin çocuğu olduğunu göstermedik. O çocuk sokakta yanımızdan geçen biri aslında. Bunu böyle anlatınca insanlar anlıyor. Hâlâ e-mailler ve telefonlar geliyor, teşekkür ediyor insanlar. "En büyük fobilerimden ve ön yargılarımdan birini yenmemi sağladı" diyorlar. Bu yüzden filmi daha çok insana seyrettirmenin yolunu arıyoruz. 2013'ten

beri, çeşitli vesilelerle üniversite ve toplantılarda gösteriliyor. Gönüllü gösterici ağı da oluştu neredeyse. O kadar çok öğretim üyesi var ki, her sene açtığı derste gösteren.

Film çatışmıyor, aile kavramı ile kavga etmiyor. LGBTİ ile zaten kavgası yok. Ama büyük bir çelişki etrafında kurulu. Bu büyük çelişkiyi kavgasız anlatmak nasıl mümkün oldu?

Niye kavga edelim ki? Aileye tamamen karşı olan LGBTİ'ler olduğu gibi, aile kurmak isteyen LGBTİ'ler de var. Kalkıp bununla çatışmanın bir anlamı yok. Aileye bu kadar hassasiyeti olanların argümanlarını anlıyorum, ama öbür taraftan aileyi bir birlikteliğin yasal koruma modeli olarak gören insanları da anlıyorum. Aile bence edimsel, performatif bir alan. Kendi ailelerimizi kurguluyoruz. İçerisinde bulunduğumuz sosyal grup ile aile ilişkileri kuruyoruz. Klasik konvansiyonel anlamda aile ilişkileri olarak söyleyemiyorum. Herkes kendi istediği gibi kurguluyor ailesini. Ama bu aile denilen şey, yapınca ve edince oluyor. Performatif kısmı o. Kanla, soyadı ile getirileninden zaten aile olmuyor. Herkes o konvansiyonel olanından nefret ediyor. Kaçıyoruz var olandan ve öbür tarafa sığınıyoruz. Çok klasiktir transların hayatında annelik güdüsünün olması, birisi diğerine anne oluyor. Bu da aile. Kimse bunun aile olmadığını söyleyemez. LİSTAG içerisindeki anneler-babalar birbirleriyle aile oluyorlar. Çocukları birbirleriyle aile oluyorlar. Bir dönem sonra, etraflarında var olan aile ilişkilerinden sıkılıyorlar. Çünkü yeni bir hayat ve bakış tarzı görüyorlar.

Bir taraftan Türkiye görünür siyasi temsil itibarıyla muhafazakârlaşmış gibi gözüküyor ama diğer taraftan da özellikle LGBTİ konusunda inanılmaz tartışma ve canlılık var. Filmden bağımsız olarak soruyorum, bu nasıl mümkün oluyor?

Türkiye'nin muhafazakârlaştığı tespitine tam olarak katılmıyorum. Ortada muhafazakâr değerler üzerinden yeni bir mülk değişimi var. Bu bize muhafazakârlaşmış gibi geliyor. Buna inandırılarak altında çok ciddi neoliberal bir politika döndürülüyor. İnsanlara da böyle satılıyor. Onlar da bunu ya gerçekten inanarak ya da o muhafazakâr elbiseyi kârlı buldukları için alıyorlar. Bu gerçekten muhafazakârlaşmak

mıdır, ayrı bir konu. LGBTİ meselesine gelince. Bu ülkede en sevdiğim şey, birbirinden farklı gözüken şeylerin aynı anda çalışabilmesi. Aslında çok farklı olmadıkları için bu mümkün oluyor. Bu ülkede İslami değerlere sahip olan insanlar da özgürleşiyor, LGBTİ'ler de. İkisi aynı zamanda daha çok görünür oluyorlar. "Bunların sayısı çok arttı, o kadar da değillerdi" söylemi iki taraf için de çalışır. "Eskiden bu kadar başörtülü yoktu" diyorlar, vardı sen görmüyordun. Onlar iktidara, merkeze oturmamışlardı da ondan görmüyordun. "LGBTİ'ler bu kadar görünmüyordu" deniyor, görünmüyordu çünkü gizleniyorlardı. Görmüyordun ve gizliyidiler. Şimdi bu ülkede insanlar, kendilerini kimlik siyaseti üzerinden ifade etmeyi öğrendiler. Bu çok mu iyi bir şey? Bunu ayrıca ve detaylıca konuşmamız gerekiyor. Şöyle bir gerçeği var Türkiye'nin; komşu ülkelerdeki LGBTİ hareketinden farklı olarak, 1990'lardan beri bu ülkede LGBT hareketi, dipten gelerek büyüdü. Çok çok küçük yerlerden tırnaklarıyla kazıyarak bu yere getirdi insanlar bu hareketi. Son yıllarda taşradan da büyüyerek geliyor. Bu, tepeden inme bir hareket değil. O yüzden ikisi birlikte olabiliyor.

Ve beyaz Türk hareketi de değil. Peki, bu film LGBTİ bireyler için ne ifade ediyor?

Evet. İçinde translar var yahu... Böyle... Bu film şunu yapıyor: Kişinin ailesine açılmasına yardımcı oluyor, ailenin de çocuğu kabulüne. Oradaki en önemli mesele şu; kişinin kendini kabulü, bütünleşmesi demek. Hem ruhsal, hem de bedensel olarak bir bütünlük sağlanamazsa insanın kendi içindeki şiddet bitmiyor. Özsaygı olmadığı için o şiddet içeride başlıyor. Sonra çevreye de yoneliyor. Transları öldürenler, translarla birlikte olan ama kendi LGBTİ kimliklerini kabul edemeyen insanlardır. Çünkü içerideki o olmama şey var ya, birliktelik sırasında onunla yüzleşir. O şiddete karşısındakini öldürebilir. Şiddete bir kere bu bireysel yerden bakalım. Kendini kabullenme ve açılma sürecinin tamamlanması anlamında bu filmin çok işi ve yararı var. Bu kabullenmenin olmazsa olmazlarından biri de ailesel destektir çünkü. En çok sevdiğin insan yahu. Herkes annesini-babasını sevmek zorunda değil, bunu da aklımızda tutalım. Ama aileni seviyorsan, onların onaylamalarına da ihtiyacın var. Bunun olmadığı yerde şiddet başlıyor. Bu filmin müdahale etmek istediği yer de aile zaten. 🌸

KİMLİK: Soylulaştırmadan sürgüne

Siyasal görünürlük her durumda iyi mi?
Devlet “popüler” önyargı ve şiddeti nasıl
araçsallaştırıyor?

TÜRKİYE'DE MEZHEPSEL KUTUPLAŞMA, DEVLET KRİZİ VE GÜVENLİK

Kolluk kuvvetlerinin yasal ve kurumsal gücünü arttıran, polisin sokaktaki varlığını daha da görünür kılan ve nihayetinde demokratik siyasal kanalları daraltan söylem ve müdahaleleri nasıl yorumlamak gerekir? Çağdaş güvenlik söylemleri ve pratikleri, kendilerini köşeye sıkışmış hisseden topluluklarca nasıl algılanmakta? Türkiye'de devletin 2000'li yıllarda uygulamaya koyduğu stratejileri sömürge-sonrası kuramsal araçlarla tahlil eden antropolog Deniz Yonucu, küresel bir eğilim olarak yorumladığı güvenikleştirme uygulamalarının Alevi toplumu içinde nasıl algılandığını ve ne türden karşıt stratejiler doğurduğunu inceliyor. Gündelik hayatta ve kurumsal düzeyde pekişen güvensizlik hissinin gerisinde yatan dinamikleri yükselen mezhep çatışması bağlamında değerlendiriyor.

Güvenlik, terör, terörist, tehdit gibi kavramların hem gündelik hayatta hem de politikacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Bugün birçok eleştirel sosyal bilimci, çağdaş güvenlik politikalarının ve "terörist tehdit" söylemlerinin, gerçek bir tehdide karşı gelişmiş politikalar olmadığını, aksine bir idare ve yönetim tekniği olduğunu vurguluyorlar.¹ Çağdaş güvenlik söylemleri ve pratikleri, güvenliğimizin tehdit altında olduğu hissini canlı tutarak, yani kitlesel anlamda korkuyu tetikleyerek, devlete duyduğumuz ihtiyacı sağlamlaştırırken, polisi gündelik hayatımızın ve politikanın merkezine yerleştiriyor. Diğer bir deyişle, korkunun yaratmış olduğu güvensizlik hissi, dünyanın birçok yerinde, devlete ve polise duyduğumuz ihtiyacı artırıyor ve devlet otoritesini ve otoriteryan devlet pratiklerini meşrulaştırıp, polisi toplumsal ilişkilerin merkezine koyuyor.² Güvenlik söylemlerinin anti-demokratik devlet politikalarını ve polis şiddetini ayrıcalıklı grupların gözünde nasıl meşrulaştırdığı üzerine çokça yazıldı. Bu yazıda esas olarak üzerinde durmak istediğim, artan otoriterleşmenin ve polis şiddetinin iç güvenliğe tehdit oluşturduğu iddia

edilen, yani polis şiddetinin hedefi haline gelen nüfuslar üzerinde nasıl bir etkisi olduğu. Artan güvenikleştirme süreci içinde, birçok ulus-devlet kendi özgün toplumsal tarihi içinde kendisine yeni iç ve dış "düşmanlar" tahayyül etmeye (örneğin, Müslüman göçmenler) ya da tarihsel "iç-düşmanları" (örneğin Amerika'daki Afrika kökenliler, Avrupa'da eski sömürge ülkelerden gelenler, Türkiye'de Aleviler) yeniden tehlikeli olarak tanımlamaya başladı. Yani, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, iç ve dış güvenliği tehdit eden gruplar, etnik ve dinî kimlikleri üzerinden tanımlanmaya ve resmedilmeye başlandı. Peki, bu iç-düşman olarak tahayyül edilen gruplar, kendilerinin tehlikeli olarak addedilmesini gündelik hayatlarında nasıl deneyimliyor, artan güvenlik politikalarının bu nüfuslar üzerinde nasıl bir etkisi var? Güvenlik alanında çalışan sosyal bilimcilerin, bugün en çok ihmal ettikleri sorulardan biri bence bu. Makalenin geri kalanında, Türkiye'de yaşayan Alevilerin son zamanlarda deneyimledikleri üzerinden bu soruya yanıt vermeye çalışacağım. Ancak, bu soruyu tartışmadan önce son yıllarda Türkiye'de Alevilere yönelik siyasi pratikleri kısaca özetlemekte fayda var.

AKP hükümetinin ilk yıllarında vaat ettiği demokratikleştirme süreci, kısa sürede yerini anti-demokratik politikalara bıraktı. Bu kısa süreli demokratikleştirme havası içinde AKP hükümeti Alevileri tanıdığını ve dolayısıyla Alevilere çeşitli haklar tanıyacağını vaat etti. Ancak, özellikle 2011 yılından itibaren, Suriye'deki savaşın başlamasıyla eş zamanlı olarak, AKP hükümetinin Alevilere yönelik, ayrımcı ve düşmanca dili medyada çok daha fazla görünür olmaya başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bir yandan Alevilere elini uzattığını söylerken, diğer yandan Alevilerin Aleviliklerini ve Müslümanlıklarını sorguladı. Hükümet üyelerince, Türkiyeli Alevilerin Esad'ın ve hatta İran Devleti'nin destekçisi oldukları ima edildi; medyada ve resmi söylemlerde Aleviler Türkiye'nin düşmanlarını destekleyen, dolayısıyla Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden insanlarmışçasına resmedildi. Devleti temsil edenlerin kullandığı bu tehditkâr dilin, Türkiyeli Alevilerin kendilerini tehdit altında ve güvensiz hissetmesine neden olduğunu tahmin etmek hiç de zor değil. Bu güvensizlik hissinin oluşmasında, Türkiye coğrafyasında daha önce Alevilere karşı gerçekleştirilen saldırıların ve

katliamların Alevilerin belleğinde hâlâ izlerinin olması ve hükümetin düşmanca dilinin Türkiyeli Alevilerin yaşadığı tarihsel travmaları ve korkuları yeniden tetiklenmesinin de payı var. Alevilerin geçmişte yaşadığı devlet güdümlü ya da devlet destekli şiddetin anıları hâlâ hafızalarda canlı. Hükümetin dili, Alevilere yönelik şiddetin hâlâ bir ihtimal olduğu, hatta hiçbir zaman sonlanmadığı ve belki de sonlanmayacağı hissi uyandırıyor. Bu korkunun canlanması ya da canlı tutulması için hükümet üyelerinin özel bir çaba harcadığını da söyleyebiliriz. İstanbul'da inşa edilecek üçüncü köprüye Yavuz Sultan Selim adı verilecek olmasını sadece bir düşüncesizlik olarak yorumlamak çok naif olacaktır. Tarihteki en büyük Alevi katliamıyla hatırlanan Yavuz Sultan Selim'in adının bir köprü ismi olarak milyonlarca İstanbullunun gündelik dillerine yerleşecek olması, Alevilerin hafızasında katliam, ölüm, öldürülme ile ilgili çeşitli çağrışımlar yapacak, zaman zaman yok edilme korkusunu

tetikleyecektir. Mezhepsel kutuplaşma üzerine çalışan araştırmacıların sıkça vurguladığı gibi, mezhepsel ayrımcılık dili, azınlık nüfuslarca varlığa yönelik bir tehdit olarak deneyimlenir.³ Bu ayrımcı söylemin seçtiği semboller arasında, geçmişteki katliamları hatırlatacak sembollerin olmasının yaratacağı tehdit hissini derinliğini hayal etmek zor değil.

Aleviler arasında, son zamanlarda Türkiye'de kendini güvende hissedememe hissini aratmasına neden olan en önemli gelişmelerden bir diğeri de, Gezi Direnişi sırasında yaşamını yitiren gençlerin hepsinin Alevi olması ve Gezi'den sonra Alevi mahallerinde yoğunlaşan polis şiddeti. Ölen gençlerin hepsinin Alevi olması, Gezi sonrasında Okmeydanı'nda cem evinin önünde bekleyen Uğur Kurt'un polis tarafından öldürülmesi, polisin hedef seçtiği hissi uyandırıyor. Gezi sırasında yaşadıkları mahalleler dışında polis tarafından öldürülen gençlerin Alevi olup olmadığını polis biliyor muydu

bilemeyiz, ama Gezi sonrasında Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Gazi Mahallesi, Okmeydanı, Nurtepe gibi mahallelere özel ve seçici olarak yoğunlaşan bir polis şiddeti olduğu açık. Peki, Gezi'de polis şiddetinin bu mahallelerde yoğunlaşması ne anlama geliyor?

Bu soru üzerinde düşünürken yaptığım okumalarda çok ilginç bir makaleye, daha doğrusu, bir sunum metnine rastladım. 1989 yılında bir akademik toplantıda sunulan bu metnin yazarı Nicholas Haysom şu anda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi ve Afganistan'daki BM Yardım Misyonu'nun Başkanı. Haysom, 1989'da yaptığı bir sunuşta, Gezi sonrası Alevi mahallelerinde yaşananlara çok benzer bir durumun Güney Afrika'da *apartheid* karşıtı mücadelenin yükseldiği sırada yaşandığının ipuçlarını veriyor.⁴ Daha önce başka yerlerde de tartışmaya çalıştığım gibi, Gezi sonrası Alevi mahallerine yoğunlaşan şiddeti bir karşı-

şiddet çağrısı olarak görebiliriz. Sonuçta, her şiddet eylemi, özellikle belirli bir mekânda belirli bir grubu hedef alarak yapılan şiddet eylemleri, öz-savunma ihtiyacı yaratır ve dışarıdan gelen şiddetli bir saldırıya karşı örgütlenen öz-savunma şiddet içerir. Alevilerin yaşadığı mahallelere yoğunlaşan polis saldırısı da gayet öngörülebilir bir şekilde, bu mahallelerde güvensizlik hissine neden olarak, polise karşı güvenliği sağlayan silahlı grupların ortaya çıkmasına neden oldu. Yani, polisin de çok açık olarak öngörebileceği biçimde mahallelerde gençlik silahlandı. Haysom, buna benzer bir durumun, Güney Afrika'da *apartheid* karşıtı mücadelenin en çok yükseldiği dönemde ortaya çıktığını söylüyor. Yoksulluğun ve polis şiddetinin en yoğun yaşandığı bölgelerde "asayiş" sağlayan silahlı siyah grupların arttığını ve çeşitli manevralarla bunun önünü açan polisin bu durumdan beslendiğinin altını çiziyor ve ilginç bir paralelliğin altını çiziyor. O dönem Güney Afrika'da iç-güvenlikten sorumlu olanlar arasında olan Magnus Malan'ın, Cezayir Savaşı sırasında gözlemci teğmen olarak Cezayir'de bulunduğunu not ediyor ve uyguladığı "güvenlik" stratejilerinin bu gözlemcilik deneyimiyle ilgili olabileceğini, Malan'ın Cezayir Savaşı'nın önemli isimlerinden General Beaufre'nin stratejilerinden etkilenmiş olabileceğini söylüyor. Daha sonra, Cezayir Savaşı sırasında geliştirdiği stratejileri ünlü *Stratejiye Giriş* kitabında da yazan Beaufre'ün en ana stratejik önerilerinden birisi çatışmanın sürekli hâle getirilerek kente taşınması, yani düşük yoğunluklu çatışma alanları yaratılması ve bu sayede çatışmanın sürdürülebilir hale gelmesi. Beaufre'e göre, böyle bir strateji, en yoksulların ve en istenmeyenlerin yaşadığı mekânları çatışma alanına dönüştürüp, bu mekânlardaki muhaliflerin militarize olmasını sağlayacak ve böylece muhalifler ve halk arasındaki bağların kopmasına ve toplumsal muhalefetin parçalanmasına neden olacaktır. Gezi sonrasında yaşanan, Alevi mahallelerinde yoğunlaşan seçici devlet şiddetinin bu tarz etkileri olduğunu görmeye başladık. Alevi mahallerinde "düşük yoğunluklu çatışma" devam ettikçe, bu mahallelerde yaşayan gençler daha çok militarize olacaktır. Militarize oldukça da, bu mahallelerde yaşayan insanların, toplumun muhalifleri de içeren geniş kesimlerinin radikal, tehlikeli ve şiddete eğilimli olarak görülmelerine neden olacaktır. Gençlerin militerleşmesinin sosyolojik nedenleri göz

Gezi Direnişi'nden sonra Alevi mahallelerinde yoğunlaşan şiddet, hükümetin düşmanca diliyle birleşince, mezhepsel kimliğine karşı özel bir aidiyet hissetmeyen birçok gencin kendisini, mezhepsel kimliğine referansla tanımlamaya başlamasına neden oldu.

ardı edilerek, en iyimser okumayla Gazi, Okmeydanı, Armutlu gibi mahallelerde yaşayan gençler bir takım örgütler tarafından kandırılmış, cahil insanlar olarak görülecektir.⁵ Aynı zamanda, mahallelerde devam eden çatışma ortamı, Sünni-muhafazakâr kesimlerin gözünde Alevilerin tehlikeli ve/veya düşman olarak görülmesine neden olacaktır.

Yönetici elitler ve idareciler tarafından kullanılan mezhebî ayrımlara işaret eden dil ve belirli grupların mezhepsel şiddetin hedefi olarak gösterilmesi, mezhepsel aidiyetlerin daha çok önem kazanmasına neden olur ve dinî kimlikleri gündelik hayatında pek de yer kaplamayan insanların bu kimliklere bağlanmasına yol açar. Etnik veya mezhepsel kimliklerinden dolayı şiddete maruz kalan insanlar, uğradıkları şiddet sonucunda kendilerini etnik veya mezhepsel kimlikleri üzerinden daha çok tanımlamaya başladılar. İstanbul'da yoğunluklu olarak Alevilerin yaşadığı bir mahallede yaptığım araştırmam sırasında birçok insandan bu argümanı destekleyici sözler duymuştum. Araştırmam sırasında görüştüğüm birçok insan bana, Gazi ve Sivas olaylarına kadar kendilerini Alevi olarak tanımlamadıklarını, çünkü dini ya da mezhepsel inanç ve pratiklerin hayatlarında hiç yeri olmadığını, ama Gazi ve Sivas saldırılarından sonra kendilerini Alevi olarak tanımlamaya başladıklarını söylemişlerdi. Bugün de benzer bir süreçten bahsetmek mümkün. Gezi Direnişi'nden sonra Alevi mahallelerinde yoğunlaşan şiddet, hükümetin düşmanca diliyle birleşince, mezhepsel kimliğine karşı özel bir aidiyet hissetmeyen birçok gencin kendisini, mezhepsel kimliğine referansla tanımlamaya başlamasına neden oldu. Burada, dikkat edilmesi gereken nokta, bu tanımlamanın, barışçıl ve olumluyca bir toplumsal bağlamda değil de tepkisel bir bağlamda ortaya çıkmış olması. Bu durum, Aleviliğin Sünniliğe karşı, Sünnilikten farkı üzerinden yeniden tahayyül edilmeye başlaması ihtimalinin kapısını açarak, içinden geçtiğimiz bu sürecin aynı

zamanda mezhepsel kutuplaşma süreci olduğuna, yani toplumsal çatışmanın bir eksenin mezhepsel ayrışmalar çizgisinde yaşanmaya başladığına işaret ediyor. Tam da bu tepkisellik içinde, bugün Türkiye tarihinde ilk defa, İstanbul'un işçi sınıfı Alevi mahallerinde silahlı Alevi gençlik gruplarının ortaya çıktığını görüyoruz. Silahlı mücadeleyi savunan sol örgütlerin Alevi gençlerden aldığı destek, bugün artık, bilinen ve konuşulmaya başlanan bir durum. Ancak, yeni olan Alevi-İslami referanslara gönderme yapan, silahlı mücadeleyi savunan küçük grupların ortaya çıkmış olması. Kendisini, Alevilik felsefesinin yanı sıra, Sünniliğe karşıtlık üzerinden tanımlayan ve mezhepsel bir savaş tarihine gönderme yapan bu grupları, ancak son dönemlerde Alevilerin güvenliğini tehdit eden politikalar bağlamı içinde anlayabiliriz. Bu çatışmayı, toplumsal bir gelişmenin sonucu olarak değil de inançsal bir kutuplaşma olarak görmek, çatışmayı besleyerek, ileriyeye taşımaya neden olacaktır.

Yukarıda da değindiğim gibi, azınlık mezheplere yönelik şiddet ihtimali, bu mezheplere mensup insanlar arasında yok edilme korkusunu canlandırır. Nussbaum, günümüzde Batı toplumlarında "müslüman terörist tehdidi" ve fantezisi üzerinden yaşanan korkunun etkilerini analiz ettiği çalışmasında, korkunun insanları nasıl bir narsistik geri çekilmeye, kendinden başkasını görmez olmaya ittiğini anlatır.⁶ Nussbaum'a göre, korku bütün diğer duygulardan daha narsistik bir duygudur; kendi içimize dönmemize neden olur, kendi dışımızdaki dünyaya ve kendi deneyimlerimiz dışındaki deneyimlere kendimizi kapatmamızı sağlar. Bu da Nussbaum'a göre, bugün Batı'da yükselen ırkçılığın en temel nedenlerinden biridir. Türkiye bağlamına geri dönecek olursak, yönetici elitlerce provoke edilen Alevi-Sünni kutuplaşması, bazı Alevilerin, çok anlaşılabilir bir biçimde, kendilerini şu anda Türkiye'deki en kırılan, en mağdur grup olarak görmelerine neden olabilir. Bu da, Türkiye'deki ana

toplumsal muhalefet gruplarından olan Kürtlerin ve Alevilerin, yan yana gelmesinin, dayanışmalarının önündeki en büyük engellerden biri olabilir. Sömürge-sonrası düşünürler, sömürgeci iktidar ilişkilerinin devamlılığının sağlanmasında sömürgeleştirilen halkların etnik ve dinsel farklarının sömürgeci yöneticiler tarafından vurgulanarak, bu ayrımların keskinleştirilmesinin ve hatta yaratılmasının önemli bir payı olduğunu vurgularlar.⁷ Yani, mezhepsel kutuplaş(tır)ma hem genel anlamda merkezî kapitalist devlet formunun hem de bu tarz bir iktidar biçimini var ve devamlı kılmaya hevesli hükümetlerin iktidarını sürdürebilmelerine neden olan önemli bir iktidar tekniğidir. Güvenlik söylemiyle sarmalanan dinler, mezhepler veya “medeniyetler” çatışması söylemi, yönetici elitlerin kendi meşruiyet ve varlık krizlerini aşmak için kullandıkları toplumsal tahrir gücü en yüksek idare tekniklerinden biridir demek yanlış olmayacaktır sanırım.

¹ Jean Comaroff and John Comaroff, “Law and disorder in the postcolony”, *Social Anthropology* 15.2 (2007): 133-152; Daniel M. Goldstein, “Toward a critical anthropology of security”, *Current Anthropology* 51.4 (2010): 487-517; Mark Neocleous, *Critique of security*, Oxford University Press, 2008.

² Giorgio Agamben, “Security and terror” (2009); Henry A. Giroux, *The abandoned generation: Democracy beyond the culture of fear*, Palgrave Macmillan, 2003; Joseph Masco, *The Theater of Operations: National Security Affect from the Cold War to the War on Terror*, Duke University Press, 2014; Carole Nagengast, “Violence, Terror, and the Crisis of the State,” *Annual Review of Anthropology* (1994): 109-136.

³ Rosellen Roche, “Facts, fears and feelings: investigating sectarianism and segregation post-conflict”, *The challenges of peace research as a contribution to peace-building in Northern Ireland* (2009): 21-36; Nasser Yassin, *Violent urbanization and homogenization of space and place: Reconstructing the story of sectarian violence in Beirut*, No. 2010, 18. Working paper, World Institute for Development Economics Research, 2010.

⁴ Nicholas Haysom, *Vigilantes: A contemporary form of repression*, University of the Witwatersrand, Psychology Department, 1989.

⁵ Antropolog Lori Allen benzer bir süreci Gazze örneği üzerinden anlatır. Bkz: Lori Allen, “The scales of occupation: ‘Operation Cast Lead’ and the targeting of the Gaza Strip”, *Critique of Anthropology* 32.3 (2012): 261-284.

⁶ Martha C. Nussbaum, *The new religious intolerance: Overcoming the politics of fear in an anxious age*, Harvard University Press, 2012.

⁷ Sudhir Kakar, *The colors of violence: Cultural identities, religion, and conflict*, University of Chicago Press, 1996; Mahmood Mamdani, *Citizen and subject: Contemporary Africa and the legacy of late colonialism*, Princeton University Press, 1996.

“Mesele, herkes yerini haddini bilecek meselesi”

2000’li yıllar Türkiye’sinin önemli siyasal süreçlerinden biri de “Roman açılımı” oldu. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin tek başına iktidarda olduğu dönemde Alevi ve Kürt nüfusa dönük olarak başlatılan benzer girişimler müspet ya da menfi hararetli yorumlara sebebiyet vermişken, “Roman açılımı”nın ve de Roman toplumunun sorunlarının ve taleplerinin layıkıyla tartışma konusu edildiği söylenemez. Ancak entelektüel ve siyasal düzeydeki bu suskunluğa karşılık, sayıları, yaşam biçimleri, siyasal tercihleri her daim spekülatif iddiaların konusu olmuş, üstelik yaygın biçimde homojenleştirici ve damgalayıcı söylemlerin hedefinde yer alan Roman toplumu kamusal görünürlikle birlikte topluluklar arası çatışmaların artması ihtimalini günbegün tecrübe ediyor. Kent sosyolojisi alanında araştırmalar yapan Egemen Yılığür’le Türkiye’nin geçirmekte olduğu siyasal ve ekonomik dönüşümün, büyük kentlerin mekânsal organizasyonundaki değişimlerin Roman toplumuna yansımalarının neler olabileceğini konuştuk.

Terminoloji meselesini çözerek başlayalım. Sen “peripatetik topluluklar” ifadesini kullanmayı tercih ediyorsun, bunu biraz açar mısın?

Egemen Yılığür: Söyleşinin genel insicamını bozmak pahasına bu kısmı biraz uzun tutmak istiyorum. 18. yüzyıla kadar bizim elimizde mevcut olan yazılı kaynaklarda Roman sözcüğünü hiç görmüyoruz. Elimizde Osmanlı arşivi ve batılı devletlerle olan yazışmalar gibi muhtelif kaynaklar var. Bu kaynaklarda karşımıza iki tane temel sözcük çıkıyor. Biri Avrupa dillerinde farklı biçimlerde kullanılsa da Çingene sözcüğü. Diğeri de Anglosakson dünyasında kullanılan *Gypsy*. *Gypsy* bizim coğrafyamıza Kıpti olarak yaygınlaşmış. Her ikisi de aynı şey aslında. Peki, Avrupa ve Anadolu’da, Orta Asya’da ve kısmen Ortadoğu’da bu sözcükle gönderme yapılan nedir?

Batı Avrupa’da bu ifadelerle tek bir etnik grubun veya tek bir toplumun kastedilmediği anlaşılıyor. Belli sosyolojik özellikler gösteren farklı topluluklar tarih boyunca bu türden ifadelerle damgalanmış. Özellikle kilise ve yerel otoriteler bunu kullanarak bir damgalama ve sınıflama sürecine girmişler. Osmanlı İmparatorluğu’nda da bunun böyle

olduğunu kanıtlamak daha kolay, çünkü Osmanlı arşivinde geniş bir belge yığını var. Kıpti ya da Çingene derken kast ettikleri tek bir etnik topluluk değil. Bu bölgede yaşayan farklı farklı topluluklara bir sebepten ötürü Kıpti demişler. Bu sebep nedir, buna daha sonra geleceğim. Ama şimdilik sadece şunu söyleyeyim: Osmanlı İmparatorluğu’nda vergi sistemi çok öncelikli bir konu. Müslümanlar cizye ödemez İslam hukukuna göre, cizyeyi Müslüman olmayan tebaa öder. Kıpti olarak sınıflandırılan topluluklar ise Müslüman olsalar dahi kendilerinden cizye tahsil edilir. Dolayısıyla Kıpti olarak sınıflandırılmak sadece sembolik şiddete yol açan bir şey değil, aynı zamanda iktisadi olarak da farklı bir yerde konumlandırılmak anlamına gelir.

18. yüzyılın sonuna doğru Alman ve Avusturyalı dilbilimciler bu topluluklar üzerine düşünmeye başlıyorlar. Dönemin genel ruhuna uygun olarak dil analizi öncelikli mesele, dolayısıyla bu topluluğu tarif edebilecek bir dil bulmak gayreti ön planda. Balkan coğrafyasında bir dil buluyorlar. Bu dil, konuşanları tarafından “Romanes” olarak adlandırılıyor. Romanes’i konuşanlar kendilerine “Roma” diyor. Bu büyük bir keşif tabii

Bulgarlar için Türklerin, Türkler için Kürtlerin oynadığı büyük şeytan rolünü asla Romanlar bu topluluklar için oynamamıştır. Çünkü kısmen Bulgaristan’da Türkler, Türkiye’de Kürtler teritoryal olarak çoğunlukta oldukları bölgelere sahipler.

ki, çünkü Romanes herhangi bir Avrupa diline benzemiyor. Ekleriyle, grameriyle, takı sistemiyle ayrı bir dil bu.

Ardından ortaya çıkıyor ki bu dil Hint dilleriyle akraba. Bu ilişkinin kurulması ortaya çok önemli bir sonuç çıkartıyor ve bu topluluk Hindistan'la ilişkilendiriliyor. Eğer ki Batı düşüncesi sadece bu tespitle yetinse, yani "Çingene topluluklarından biri olan Romanlar Romanes diye bir dil konuşmaktadır, bu da Hint dilleriyle ilişkilidir, dolayısıyla bunlar da Hint kökenli bir topluluktur" dense aslında belki çok daha isabetli bir tespit olacakken, burada kalınmıyor ve bir adım daha ileri gidiliyor. Bu dili kullanan topluluğa hakiki Çingeneler deniyor, diğerleri de yani İrlanda'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ucuna kadar yaşayan halklar da imitasyon olarak görülüyor. Gerçek Çingeneleri taklit eden parazitik yapılar. Onların hiçbir önemi yok, otantik değil. Gerçek ve otantik olan Romanes konuşan Çingeneler gerçek bir özü yansıtıyorlar. Bu sınıflandırmanın bugün de yaygın biçimde kullanıldığını görebiliyoruz. Tabii zaman içerisinde bize de geliyor. Balkanlar'da, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda bu adlandırma yaygınlaşmaya ve kullanılmaya başlıyor.

20. yüzyıldaysa Judith Okely'nin başını çektiği antropoloji ve sosyoloji ağırlıklı bir akım belirli saha çalışmalarının sonucunda başka bir iddia ortaya atıyor. Diyorlar ki, biz ortada bir etnik topluluk değil bir heterojenlik görüyoruz. Dolayısıyla Çingene ifadesi bir topluluk adı değildir. Özellikle Okely'nin çalışmalarını yürüttüğü İrlanda, İngiltere ve İskoçya'da Romanes konuşan katıksız bir topluluğun varlığından söz edilemez. Okely'nin çalışmaları Hindistan bağlantısını Romanlar için dahi şüpheli hâle getiriyor.

İki ayrı uca giden yorumlar bunlar. Okely Romanes'in otantik hâliyle konuşulduğu Balkanlarda çalışmıyor. Büyük ölçüde kayb olduğu ya da hiç konuşulmadığı bir coğrafyada çalışıyor. Belki de başka bir Çingene topluluğu ile temas etmiş, başka bir toplulukla çalışıyor. Bu nedenle Hindistan bağlantısını da topyekûn ret ediyor. Bu bir tartışma yaratıyor haliyle. Çingene dediğimizde Hint kökenli toplulukları mı, Romanes konuşanları mı, yoksa Okely'nin yaptığı gibi spesifik bir yaşam biçimini, bir ekonomik adaptasyon biçimini benimseyen toplulukları mı kast ediyoruz?

Bir Roman mahallesi çok büyüdüğü zaman, güç ilişkilerinin odağına geldiği zaman tehdit unsuru olarak algılanmaya başlar. Ancak bu tehdit sadece devletler tarafından gelmez. Sıradan vatandaşlar da Roman mahallelerinin belli bir büyüklük üzerine çıkmasını bir tehdit olarak görürler.

Peripatetik kavramsallaştırması bu soruya bir yanıt mı?

Sosyal bilim bu türden tartışmaların içinden kolay kolay çıkamaz. Çıkamadıkça da yeni sözcükler uydurur, antropologlar da bunu yapıyorlar. Antropolog Joseph C. Berland, Pakistan'daki kimi benzeri topluluklar yaptığı çalışmalarının sonucunda peripatetik kavramını geliştiriyor. Açık ki burada kastedilen, Çingene diye tabir edilen Avrupa topluluklarıyla aynı yaşam biçimini paylaşan topluluklar. Berland diyor ki, bu bir toplumsal adaptasyon biçimi. Peripatetik eski Yunancada "yürüyen" demek. Berland'a göre, sanayi öncesi toplumlarda peripatetik toplumlara ve onların ortaya koyduğu zanaat ve hizmetlerine ihtiyaç vardır. Bu boşluk – buna peripatetik niş diyor– var olduğu için de peripatetik topluluklar dünyanın her yerinde farklı dönemlerde var olmuşlardır. Yerleşik tarımcı toplulukların veya çoban göçebe toplulukların kapitalizm öncesi dönemde kendi başlarına üretmediği veya her zaman üretmediği veya yeterince üretmediği muhtelif zanaat hizmetlerini sağlayabilecek pre-kapitalist bir artı nüfustan bahsediyoruz. Çeşitli nedenlerle topraklarından kovulmuş köylüler veya hayvanlarını kaybetmiş çoban göçebeler olabilir bunlar. Veya daha yaygın olduğu üzere Hindistan ve Afrika'da olduğu gibi orman alanlarıyla bağlantısı koparılmış avcı toplayıcılar olabilir. Doğasını yitirmiş, ana akımlaşma içinde kendi doğal durumlarını kaybetmiş topluluklar, alternatif bir geçim stratejisi geliştiriyorlar. Ardından yerleşik tarımcılara, devlet benzeri yapılara, küçük kasabalara ve ufak sanayi topluluklarına çeşitli zanaat hizmetleri sunuyorlar.

Sepetçilik, eleğcilik, kalaycılık, demircilik, müzisyenlik, bunlar en bilinenleri. Ama bilinmeyenleri de var, mesela göz doktorluğu. Malatya'nın Darende ilçesinde Gallangıçuşağı aşireti göz doktorudur. Balkanlardan Rusya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada müşterilerinin gözlerini tedavi etmişler. Dişçilik mesela. Hatay civarındaki Domlar dişçidir. Büyüculük bir başka alan... Afrika'da

birçok kabilenin büyüculük hizmetlerini sunanlar peripatetik topluluklardır. Ölü yıkayıcılık, ölü gömücülüğü, mezarlıklar, dünyanın her yerinde buna benzer sayısız mesleklerin, faaliyetlerin, kimi zaman kast biçiminde dışlanarak, kast dışı topluluk olarak kabul edilerek, kimi zaman daha gevşek ve esnek toplumsal tabakalaşma sistemleri içerisinde bu topluluklar tarafından gerçekleştirildiğini görüyoruz.

Açık ki bir etnik topluluktan değil, bir adaptasyon biçiminden bahsediyoruz burada. Bu pre-kapitalist dönemde yaygınlaşan bir şey. Kapitalizmle birlikte tabii çok yaygın hizmet ağları geliyor. Hastaneler mesela. Bu kurumların olduğu hiçbir yerde kimse gözünü Gallangıçuşaqlarına tedavi ettirmez. Yine Roman sepetçilerin bir kıymeti kalmadı. Nal yaptırmaya, demir dövdürmeye kimse gitmiyor. Geleneksel meslekler kayboldu, kitlesel olarak işsiz kaldı peripatetik gruplar. Ne yapacak bu insanlar? Kentlere, köylerin etraflarına, kasabalara yerleşiyorlar. Bu bölgelerde kapitalizm onlara ne yapmaya izin veriyorsa, çalışmalarına imkân bırakılan alanlar ne ise orada çalışıyorlar. Mesela Batı Avrupa'da 18 ve 19. yüzyılda sanayide emek talebi çok yüksek olduğu için peripatetik grupların büyük çoğunluğu işçi sınıfının içerisine dâhil olmuş ve bu sınıf içinde erimiştir. Sosyal grup kimliğini kaybetmişlerdir. Avrupa Komisyonu'nun istatistiklerine göre bugün Batı Avrupa'da hiçbir yerde nüfusları yüzde 2'yi bulmuyor. Ama Doğu Avrupa'da yüzde 8-9'lara çıkıyor. Hindistan'da bir milyar civarındaki toplam nüfusta 100 milyonluk bir peripatetik nüfustan bahsediliyor. Somali'de yine yüzde 10'a yakın ciddi bir peripatetik nüfus var. Türkiye'deki rakamı kimse bilmiyor. 3 milyon, 5 milyon, 10 milyon... Rakamlar havada uçuşuyor. Ama tek bir etnik gruptan bahsetmediğimizi düşününce Türkiye'de de milyonlarla ifade edilebilecek bir sayının olduğu açık. Niye? Çünkü kapitalizmin çevresinde emek talebi hiçbir zaman merkezdeki kadar yüksek olmadığı için peripatetik gruplar kitlesel bir şekilde işçileşmemiş, enformel sektör denilen alanda kalmışlar.

Ayakkabı boyacılığı, seyyar müzisyenlik, Ramazan'da davul çalmak, arabacılık, korsan taksicilik, hamallık, bölgelere göre pazarcılık, tarım işçiliği, günlük yevmiyeli işler, katı atık toplayıcılığı, çiçekçilik vs. Çok geniş skaladaki enformel faaliyetlerle kendilerine bir yaşam alanı kurmuşlar. Ama aynı zamanda kentlerin çeperlerindeki veya merkezindeki büyük boş alanlarda mahalleler oluşturup, o mahallelerde sosyal grup kimliklerini sürdürmüşler.

Klasik dönemde Osmanlı kimlere Çingene diyordu? Başa dönüp buna tekrar yanıt verelim. Osmanlı hayvan sürüsü ve toprağı olmayan –genel olarak söylüyorum bunu tabii, tartışmalı şeyler bunlar– esas itibarıyla toprağı, hayvan sürülerine bağlı olmayan ama zanaat hizmetleri sunan toplulukları Kıpti olarak sınıflandırmıştır diyebiliriz. En azından peripatetik toplulukların önemli bir bölümünün Osmanlı tarafından Kıpti olarak sınıflandırıldığını görüyoruz. Bir

bakıyorsun bir dönem Tahtacılar Kıpti demiş Osmanlı. Tahtacılar Roman değil, Hindistan'la hiç alakaları yok. Bir dönem Abdallara demiş, ama onlar da Roman değil. Hindistan'la ilişkileri tartışılır. Büyük ihtimalle yok. En azından dillerinde böyle bir bağlantıyı destekleyecek bir şey yok.

Ortak nokta bunların geçim stratejileri. Yani pre-kapitalist dönemde Kıpti ve Çingene adlandırmasına kaynaklık eden gösterge geçim stratejisi. Ancak kapitalizme geçişten sonra Çingene adlandırması kaybolmamış. Peki, insanlar kimlere Kıpti demiş kapitalizme geçişten sonra? Artık mahallelerde yaşayanlara denmeye başlanıyor. Artık o tarifi, adlandırmanın gönderme yaptığı şey, yani sosyal grubun temel belirleyicisi mahalle aidiyeti olmuş, mekân olmuş.

O zaman tarihi biraz ileri saralım. Osmanlı döneminden bahsederken vergi meselesini bilhassa vurguladın. Yakın tarihte devletin peripatetik topluluklara

yaklaşımını belirleyen kriterler nedir, nasıl bir değişimden bahsedilebilir?

Öncelikle bir noktanın altını çizmek lazım: Balkanlara ve Anadolu'ya baktığımızda en yoğun olan peripatetik topluluk Romanlar. Burada artık rahat rahat Romanlar diyebiliriz. Bu coğrafyada 150-200 yıllık hikâye, ulus devletlerin kurulması hikâyesi. Bulgaristan Romanya, Macaristan, Sırbistan, Sovyetler dağıldıktan sonra Çekoslovakya ve kurulan diğer tüm devletlerde bir uluslaşma hikâyesi var. Balkan coğrafyasının her yerinde ulusun homojenliğini bozan kuvvetli bir heterojenlik meselesi var ve bu çözülmeye çalışılan bir mesele. Bütün bu ulus devletlerde Roman toplulukları yaşadığını görüyoruz. Hepsinde de homojenliği bozan bir kütle olarak ortada duruyorlar. Ama şöyle bir durum var, Bulgarlar için Türklerin, Türkler için Kürtlerin oynadığı büyük şeytan rolünü asla Romanlar bu topluluklar için oynamamıştır. Çünkü kısmen Bulgaristan'da Türkler, Türkiye'de Kürtler teritoryal olarak çoğunlukta

oldukları bölgelere sahipler. Fakat Romanlar peripatetik geçmişleriyle bağlantılı olarak hiçbir zaman hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamışlardır. Niyeye peripatetik geçmişlerine bağlıyorum? Çünkü peripatetik topluluklar yaz ve bahar mevsiminde müşteri toplulukları arasında dağılmayı tercih ederlerdi. Asla bir araya gelip, büyük grup oluşturup aç kalmak istemezlerdi. Dağılmak, mümkün olduğunca geniş bir bölgeye yerleşmek, mümkün olduğunca daha fazla müşteri topluluğuna ulaşmak temel stratejiydi. Zorunlu olarak yerleşik hayata geçtiklerinde kapitalistleşmeyle beraber bu sefer de yerleşecekleri yerler önceden tutulmuştu. Kafalarına göre gidip yüzbinlerce insan bir yere yerleşemiyordu. Bu yüzden küçük gruplar halinde mahallelerini oluşturdular. Mahalleleri asla fazla büyümedi.

Bu yüzden Roman toplulukları bütün Balkan coğrafyasında farklı bölgelerde olmalarına rağmen, aynı anda her birinde

Bu tehlike Türkiye için vardır. Eğer bu görünürlük kontrolsüz bir şekilde gerçekleşirse, yani toplum belli bir zaman içerisinde kendi mekanizmalarını, kendi kurumlarını yaratıp bu görünürlüğü kendisi sağlamıyorsa, bu görünürlük zoraki bir görünürlükse, o zaman yükselecek olan sembolik şiddete karşı kendi dilini geliştiremez, kendi savunma mekanizmalarını yaratamaz. Yaratamayınca da Romanlara dönük nefret daha da güçlenir.

homojenliği bozan kaotik bir unsur oluşturmalarına rağmen, dağınıklıklarıyla bunu törpüledikleri için nitelikli bir tehdit unsuru olarak görülmemişlerdir. Buna bağlı olarak Roman topluluklarıyla devlet arasında tarihin hiçbir döneminde derin bir çatışma ilişkisi olmamıştır. Çatışmadan kaçmak, gözden kaybolmak gerektiğinde kaçmanın çeşitli yollarını bulabiliyorlar. Ancak bunun sınırı şu: Bir Roman mahallesi çok büyüdüğü zaman, güç ilişkilerinin odağına geldiği zaman tehdit unsuru olarak algılanmaya başlar. Buna ilişkin elimizde bir dolu malzeme var. Ancak bence ciddiyetle tartışılması gereken bir şey de bu tehdit algısının sadece ulus devletlerde bulunmadığı. Aynı zamanda sıradan vatandaşlar da Roman mahallelerinin belli bir büyüklük üzerine çıkmasını bir tehdit olarak görüyorlar. Gül Özateşler'in doktora tezi için incelediği Çanakkale-Bayramiç vakası buna iyi bir örnektir. Bayramiç'te belli bir büyüklüğün üzerine çıkan bir mahalle büyük bir toplumsal çatışmaya neden olmuş, çatışma ancak mahallenin kısmen dağılmasıyla son bulmuştu. Yine Manisa-Selendi'de çok da büyük olmayan Roman mahallesi bir örnektir. Selendi'de ticari ilişkiler yoluyla kent hayatının içerisine fazla girdikleri için Romanlar tehdit olarak algılanmışlar ve neticede "hadleri bildirilmişti".

Burada aslanan kaynak paylaşımı meselesi mi?

Herkes yerini haddini bilecek meselesi. Çingene çingeneliğini bilecek. Bir bakıma görünmeyen, çok katı olmayan ama belli bazı sınırlar var. Herkesin o sınırlara riayet etmesi gerekiyor. Peripatetik topluluklar her halükarda sonradan gelmiş. Herkesten önce bir yere gelip orada mahalleyi kurmuş da olsalar sosyolojik olarak sonradan gelmişler. Mesela bazı yerlerde yüzlerce yıldır orada yaşıyorlar, erken dönemde yerleşmişler. Fark etmez. Sonuç itibarıyla sosyolojik tabakalaşmada dışarıda kalırlar. O tabakalaşma durumundan ötürü katılabileceği faaliyetlerde bir sınır vardır.

Tabii Balkanlarda ya da Anadolu'da yaşayan Romanlardan bir dolu birey avantajlı pozisyonlara gelmeyi başarmıştır. Politikacılar, ticaret adamları, askerler, yargıçlar, çok örnek verilebilir. Ama bu hikâyelerin hepsinde ortak olan mahalleden kopuştur. Toplumsal bağını koparma, kendi ailesi dâhil bütün yakınlarına alternatif bir geçmiş hikâyesi kurgulamayla ve Çingene olmaktan çıkarak yeni bir kimlik inşasıyla mümkün olabilmiştir. Bu herhangi bir ülkedeki herhangi bir etnik azınlık üyesinin etnik kimliğini vurgulamadan çoğunluğun kurumlarında ön plana çıkmasından farklı bir şeydir. Mesela orada ailenin bağını koparmak zorunda değilsin. Ama Roman örneğinde sadece senin Roman olmadığını söylemen yeterli değil, diğerlerinin de senin Roman olmadığını düşünmeleri gerekiyor. Bunun için de bağını koparmak, dilini şiveni değiştirmen, kültürel özelliklerinden vazgeçmen gerekiyor. Eğer ki ten rengin ortalamanın üstünde koyuysa o esmerliğe bir açıklama bulman gerekiyor. Mesela dedenin Afrika'dan gelmesi ya da Arap olması gerekiyor.

Sonuç itibarıyla şunu söyleyebilirim: Bugün artık temel mesele Osmanlı'da olduğu gibi vergi ve sınıflandırma meselesi değil. Bugünün dünyasında ulus devletler için asıl mesele hâlâ homojenliğin korunması. Bugün artık AB'yle kuşatılmış Balkan ülkelerinde ırkçı bir dalganın yükseldiğini görüyorsak, mesela Macaristan'daki milletvekilleri kalkıp "Romanlara Afrika'da bir devlet kuralım, gitsinler orada ne halleri varsa görsünler" diyebiliyorlarsa, hatta soykırıma gönderme yaparak "nihai çözüm"den bahsedebiliyorlarsa bu tehdit algısı hâlâ geçerli demektir.

Bu tür bir ırkçı söylem Türkiye'de en azından şimdilik yok. Balkanlar'da ciddi bir nüfusu olan ama hiçbir yerde de çoğunluğu oluşturmayan bir topluluğun nüfus içerisinde gitgide arttığını, ama diğer yandan "ehlileştirilemediğini"

ve kendine ait dokusunu koruduğunu görüyorsunuz. Bu faktörler homojenleştirici zihniyet için bir tehlike kaynağı. Türkiye’de bu tarz bir şey yok. Türkiye’de genel eğilim, sınırlarını aştığında, fazla görünür olduğunda “haddini bildirme” şeklinde ortaya çıkar. Selendi, Bayramiç ya da yakın dönemdeki Bursa-Orhangazi örneklerinden biliyoruz ki, sınırlar zorlandığında, başka bir mahalle kurulmaya çalışıldığında, insanlarla yan yana geldiklerinde gerilim/ çatışma alanları ortaya çıkıyor.

Son yıllardaki “Roman açılımı” gibi siyasal iktidardan gelen hamleleri nasıl yorumlamak gerekiyor? Bu türden müdahaleler ne anlama geliyor?

Türkiye’de Roman nüfusun görünürlüğü Balkanlarda olduğu kadar fazla değil. Bir de Türkiye’nin kendine ait başka bir meselesi var. Türkiye’nin bütünleşme, uluslaşma süreci önünde başka bir mesele var. Romanlar esas dikkatin çevrildiği kesim değil. Diğer yandan Türkiye’deki Romanların 10-15 yıldır yoğunlaşan kendilerini temsil çabaları söz konusu. Roman derneklerinin kurulması, eğitimli Romanların kurduğu çeşitli ağlar, ortak internet siteleri vs. ciddi bir temsil alanı yarattı. Ortada Türkiye’de daha önce olmayan bir şey var. İnsanlar kendiliğinden bir sivil ağ yaratıyorlar. Bu Türkiye için alışıldık bir şey değil. Türkiye’de sivil ağlar yukarıdan inşa edilmiştir. Kendiliğinden gelişen sivil bir inisiyatif devlet için bir rahatsızlık kaynağı olur. Ben “Roman açılımı”nı, kendiliğinden gelişen, aslında tehdit oluşturmayan ama yüzde yüz de kontrol altına alınamayan, ele avuca gelmeyen bu yapıyı sınıra şekerle sokup adını koyma çabası olarak yorumluyorum.

Bu anlamda “Alevi açılımı”yla da paralellikler taşıyor sanırım.

Pek çok açıdan öyle. Açılımdan sonra Türkiye’de bir dernek patlaması yaşandı. Dernek yedi kişinin kurduğu yarı bürokratik, yarı sivil, yarı resmi bir kurum. Kontrol ve idaresi çok daha kolay. Bu tercih edildi. Şu andaki dernek enflasyonu biraz da bununla bağlantılı bir şey. Burada esas belirleyici olan sivil alanın aşırı özerk ve kontrolsüz hâlini sınırlama kaygısı. “Hani tamam sivilsiniz, tamam tehdit oluşturmuyorsunuz ama yine de kafanıza göre hareket etmeyin” gibi bir şey var burada. Ama bu kötü mü oldu dersenez, bence olmadı. Çünkü bu sivil inisiyatif kendi hâlinde, çok yavaş karınca

İstanbul’da yerleşimin bir fiziği var. Yani daha güçlü bir topluluk geldiği zaman siz belli bir süre sonra onun karşısında dayanamıyorsanız, onun karşısında kendi mekânınızı savunamıyorsanız, çekiliyorsunuz.

adımlarıyla ilerleyecekken doğrudan doğruya devletin bu kimliği tanımasıyla, dönemin başbakanının kalkıp “Siz benim Roman kardeşlerimsiniz!” çağrısıyla büyük bir meşruiyet alanı kazandı ve hızlandı.

Bir örnekle açmaya çalışayım bunu. Yakın dönemde Türker İnanoğlu yine bir Roman dizisi çevirdi. Yıkıldı ortalık, kıyamet koptu. Önceki dizilere bu tip bir tepki gelmemişti, gülüp geçiyordu insanlar. İlk defa insanlar bütün bu süreçlerin sonunda kendilerine ilişkin farklı bir haysiyet algısı geliştirdikleri için, dizide kendilerine dönük bir meydan okuma, adeta bir saldırı gördükleri için diziye inanılmaz bir tepki gösterdiler. Fason dernek diyebileceğimiz yapılar da dâhil olmak üzere tüm ağlarda muazzam bir direniş oldu ve dizi devam edemedi. Bir anda reytingleri düştü, çuvalladı. Büyük tepki aldılar, dayanamadılar, elleri ayakları birbirine dolaştı. Hiç beklemedikleri bir şey değildi. Peki, bu neydi? Bunu zamanın başbakanı örgütledi aslında. Roman açılımında yükselttiği haysiyet duygusu, siz saygın bir etnik topluluksunuz algısı çok şeyi değiştirdi. Öncesinde Roman toplumu peripatetik geçmişiyile bağlantılı olarak mümkün olduğunca etnik kimliğini arka plana atmak, eğer imkânı varsa görünmez olmak amacındaydı. Anlaşılır bir strateji bu. Devlet dedi ki “görünmez olmayın”. Tabii devlet aygıtından böyle bir çağrı gelince insanlar tamam dediler, o zaman biz de görünür olalım. Şu an devlet eliyle yaratılan çok kitlesel bir etnikleşme var. Bunu aslında Roman aktivistleri talep etmemişlerdi.

Roman aktivizmi alanında açılıma dair pozisyonlar neler? Bununla ilişkili olarak dernekleşme ya da kurumsallaşma sürecine dair ne türden perspektifler söz konusu?

Tek bir perspektiften bahsetmek mümkün değil. 14 Mart 2010’da Başbakan bütün Roman derneklerini topladı, insanları mahallelerden otobüslerle getirdiler.

İlk defa orada binlerce Roman birbirini gördü. Bu Türkiye tarihinde bir ilk. Onu kim toplamış olursa olsun bence çok özel bir anlamı var. O kadar insanın bir araya gelmiş olması, bu insanların “başka illerde de benim gibi insanlar varmış” demesi çok önemliydi. Devletin niye bu kadar ısrarla bunu yaptığını anlamış değilim, belki bilerek belki bilmeyerek, belki kontrol edelim derken istemeden yarattığı bir sonuç oldu bu.

Niyet edilmemiş, beklenmeyen sonuçları oluyor.

Muazzam bir etnik benlik duygusu yarattı o toplantı. Doğru düzgün hiçbir toplumsal örgütlenmesi olmayan bir topluluğun devlet düzeyinde tanınması, Türkiye için aslında çok yeni bir şeydi. Bu anlamda çok ciddi sonuçları olduğunu gördük. Roman aktivistlerin bu süreçteki tavırları çok çeşitli. Kimileri zaman içerisinde mesafe koydu bu sürece. Kimisi muhalefet partilerine yaklaşıp eleştirdi, kimisi doğrudan iktidar partisinin bünyesine dâhil oldu. Kimisi de daha inceliş taleplerle ya da gerekçelerle daha mesafeli davrandı. Fakat zaten Türkiye’de “Biz kendi işimizi yapıyoruz, devlet bize müdahale etmesin,” diyen bir Roman örgütlenmesi alanı yoktu. Mesela Alevilerin öyleydi. Veyahut Kürt sorunu için de benzer bir şey söylenebilir. Ortada ciddi bir Roman organizasyonu olmadığından, sadece kendi çapında kırırdanmalar olduğundan, meselenin bu kadar ciddiye alınıp bu düzeye taşınmasına kimsenin karşı çıkmaya ne hâli ne mecâli vardı, ne de buna gerek vardı. Bilakis, sonuçları itibarıyla bence hiç de kötü olmayan, temsiliyet açısından anlamlı olan bir süreç çıktı ortaya.

Sanırım burada küresel bir eğilimden bahsetmek mümkün. AB’nin Roman topluluklarının tanınmasını ulus devletlere tavsiye etmesi bu eğilimle ilişkilendirilebilir. Muhtemelen Balkanlarda artan ırkçı tepkiler biraz da bu yeni eğilimin bir sonucu. AB’deki bu yönelimle Türkiye’deki açılım arasında bir bağlantı kurmak mümkün mü? İkincisi, bunun orta vadeli sonuçları neler olabilir?

Çok güzel bir soru. Doğru, AB ulus devletlere “görünürlüğü arttırın” dedi. Görünürlüğü arttırmak güzel, ama eğer bir topluluğun kendi öz potansiyeli, kendi öz ilişki ağları, kendi dayanışma ilişkileri, sermaye kaynakları, harekete geçirebileceği diğer öz kaynakları yeterli

değilse görünürlüğü artırılması toplum için her zaman olumlu olmaz. O yüzden aslında toplumlar kendi doğallıkları içerisinde bazen görünür olmamayı tercih ederler. Bu da doğru bir şeydir. Bazen insanlar kendi hayatını küçük aile grupları halinde sürdürmeyi çok daha rasyonel bulabilir yani. Siz görünürlüğü çok arttırırsanız ve eğer o topluluğun bunu kaldıracak bir toplumsal birikimi, örgütlenmesi, organizasyonu yoksa dışarıdan gelebilecek tepkilere yanıt veremez. Fiziki şiddete yanıt veremediği gibi, sembolik şiddete de yanıt veremez. Sembolik şiddete yanıt verememek, medyadaki korkunç temsillerin karşısında kendini savunamamak, belli bir süre sonra nefretin, nefret söyleminin daha da yaygınlaşmasına neden olur. “Roman açılımı” AB’nin bu eğilimine paralel olarak mı yapıldı, bilmiyorum. Açıkçası buna yanıt verebilmek hafiyelik işi, devlet içi ilişkileri, diplomasiyi vs. bilmek gerekir. Ona yanıt verebilecek kişi ben değilim. Ben sadece sonuçlarını sosyolojik olarak analiz edebiliyorum. Ama ne olursa olsun, bu tehlike Türkiye için vardır. Yani eğer bu görünürlük kontrolsüz bir şekilde gerçekleşirse, yani toplum belli bir zaman içerisinde kendi mekanizmalarını, kendi kurumlarını yaratıp bu görünürlüğü kendisi sağlamıyorsa, bu görünürlük

zoraki bir görünürlükse, o zaman yükselecek olan sembolik şiddete karşı kendi dilini geliştiremez, kendi savunma mekanizmalarını yaratamaz. Yaratamayınca da Romanlara dönük nefret daha da güçlenir.

Meselenin bir başka boyutu da suç meselesi. Balkanlarda da, Türkiye’de de nefret dilinin en önemli ögesi suç. “Bunlar hırsızlık yapıyor” gibi laflar. Roman mahallelerinde hırsızlık oranı şudur ya da budur, ama işsizlik oranı yüzde 80’dir. Her ülkede, Balkanların her yerinde işsizlik oranı bütün ülke geneline göre iki katı neredeyse. Buna bağlı olarak bu mahalleler suç örgütlenmeleri için potansiyel taban alanları oluşturabiliyor; yalan değil, böyle bir şey var. Her yerde var. Ama bu taban suç algısıyla birlikte giderek daha kitleselleşiyor. Dışarıdan suç mahalleleri, tehlikeli mahalle, girilmez mahalle algısı dışarıda iş bulmayı zorlaştırıyor. Formel alanlarda iş bulmak veya enformel sektörün giderek biçim değiştirmesi insanları suça daha açık hâle getiriyor. Suç arttıkça negatif algı artıyor, negatif algı arttıkça ayrışma artıyor, ayrışma arttıkça gettolaşma artıyor. Bu bir kısır döngü... Bir yandan bu iş böyle devam ederken neyi görünürleştireceksiniz? İnsanların

suçlu olduğunu mu? Suçun buradan kaynaklandığını mı? Çok fazla çocuk yapan, doğum kontrolünden habersiz, yabani, vahşi insanlar tiplerini mi görünürleştiriyorsunuz? Bu imajı görünür hâle getirdiğiniz zaman, buna yanıt verebilecek araçlardan yoksunsanız büyük bir tehlike yaratır. Avrupa’daki ırkçılık bununla bağlantılı olarak yükseliyor. Türkiye’de de bu mümkündür, orta vadede bu türden bir ırkçılık gelişebilir. İllâ ki yukarıdan organize edilmesine gerek yok, aşağıdan da gelişebilir.

Topluluklar arası çatışmadan bahsettiğimizde ne türden potansiyel karşılaşma alanlarına bakmamız gerekiyor? Bu alanları İstanbul’un değişen beşeri coğrafyasıyla nasıl birlikte düşünebiliriz?

Şüphesiz, İstanbul’un etnik topografyası sürekli değişiyor. 150 yıl öncesinin İstanbul’u gibi değil, şehir sürekli hareket hâlinde. Kendi içerisinde güçlü dayanışma ağlarına sahip, birbirlerinden farklı olan, üstelik bir paylaşım mücadelesi içinde olan iki yoksul grubun yan yana durması her zaman bir tehlike teşkil eder. Bir potansiyel gerilim her daim vardır. Eğer bu gerilimin, bu çatışmanın dinamikleri bir şekilde organize edilebilirse, basbayağı bir açık çatışma durumu ortaya çıkabilir.

İstanbul'un bütün ilçelerinde, Romanlar da dâhil olmak üzere peripatetik toplulukların yerleşim bölgeleri var ve bu bölgelerin her biri potansiyel gerilim alanları. Eğer bu grupların görünürlüğü kontrolsüzce artar ve de uyum stratejileri, karşılıklı entegrasyon araçları geliştirilmezse bence Ümraniye'den, Kartal'dan Hadımköy'e kadar, Haramidere'ye kadar, İstanbul'un bir ucundan diğer ucuna kadar her yerde bu tarzda gerilimler vuku bulabilir. 2000'li yılların başında Esenler-Karabayır'da bunun nerelere varabildiğini gördük. Orada Siirtliler ve başka gruplarla peripatetik kökenli Geygeller ve peripatetik kökenli Romanlar arasında inanılmaz bir gerilim yaşandı. Birkaç gün sokağa çıkma yasağı ilan edilecek denli büyük bir fiziki çatışma yaşandı. Bunlar lokal, belirli bir bölgeye özgü şeyler değil, genel gerilim alanları. Her yerde aynı söylemlerle, aynı mekanizmalarla bunlar gelişebilir. Balkanlarda geliştiğini görüyoruz, bizde de mümkündür.

İstanbul'da Romanların dışında hangi peripatetik gruplardan bahsetmek mümkün?

İstanbul peripatetik gruplar için de bir metropoldür. Romanlar başattır, özellikle tarihi yarımada ve merkezin etrafında, Pera civarında vs. Çevreye doğru uzandıkça farklı toplulukların belirginliğini görürsünüz. Merkezde de Roman olmayan başka peripatetik toplulukları var elbette. Kadıköy-Hasanpaşa civarında Poşalar var, örneğin. Eskiden Koşuyolu'nda da bir Poşa mahallesi varmış, daha sonradan dağıtılmış. Anadolu Yakası'nda daha belirgin, daha ön plana çıkan yapıları var. Tarihi Yarımada'da Silivrikapı, Mevlanakapı, Topkapı civarında Poşalar çok marjinal düzeyde de olsa hâlâ yaşıyorlar. Pendik civarında Abdal yerleşimleri var, epey irili ufaklı Abdal yerleşimleri. Kuştepe'de Abdal mahalleleri var. Abdallar, ağırlıklı olarak İç Anadolu'dan gelen, yine kendilerine ait bir gizli dili olan Türkik-Farsi bir topluluk. Sünnileşen Abdallar da var, Bektaşî kökenlerini muhafaza eden Abdallar da var. İstanbul'da son yıllarda giderek artan ciddi bir Abdal popülasyonu var. Özellikle Anadolu Yakası'nda, Küçükbakkalköy'de Abdalların tarihi bir yerleşimleri vardı. Orası dağıldıktan sonra civar bölgelerde birkaç yerleşim oluşturdular. Kadıköy'de yakın zamana kadar Paris Mahallesi vardı, yıkıldı. Acıbadem'in sonunda da bir Abdal

mahallesi vardı. Paris Mahallesi'nde Abdallar, Romanlar, Bolu Çingeneleri, Elekçiler birlikte yaşıyordu.

Bu mahalleler devletin müdahaleleriyle mi dağıtıldılar?

Kentsel dönüşüm söylemi geliştikten sonra idari tasarrufla dağıtıldılar. Ama onun dışında İstanbul'da yerleşimin bir fiziği var. Yani daha güçlü bir topluluk geldiği zaman siz belli bir süre sonra onun karşısında dayanamıyorsanız, onun karşısında kendi mekânınızı savunamıyorsanız, çekiliyorsunuz. İstanbul'da bunun çok örneği vardır. Şimdiki 19 Mayıs Mahallesi var Fulya sırtlarında, mesela orada ciddi bir Roman yerleşimi varmış 1950'ler civarında. Siirtli Kürt ve Arap aileler orada daha yoğun, daha kalabalık bir topluluk oluşturdular için Roman aileler oradan çekilmişler... Dolapdere'de Hacıahmet Mahallesi'nde bir dönem Roman yerleşimi varken oradan da artık çekilmiş durumdadır. Tabii bu sadece belli bir etnik grup için geçerli değil. Hepsini için geçerli olabilir. İlişkilerinde daha yoğun, daha örgütlü, daha kalabalık olan, diğer grubu süpürerek orada kendine alan açıyor. Kent mekânında sürekli bir mücadele yaşanıyor.

Bir makalende peripatetik toplulukların tarihte geliştirdikleri farklı yerleşim stratejilerinden bahsediyorsun.

Boşluklara yayılma ya da yeni alanlara açılma gibi. Bir taraftan toplumsal güç ilişkilerinden kaynaklanan yer değiştirmeler var şehir mekânında, diğer taraftan da devletin ve sermayenin baskısı. Bu iki yönlü tazyik altında Roman toplumu hangi güncel mekân stratejilerini kullanıyor?

Dikkatimi çeken önemli bir şey var: Hiçbir şekilde tek tipleşmiş getto yaşamını arzu ettiklerini söylemem mümkün değil. Başarabilen herkes kaçıyor. Başarabilen herkes orta sınıf ya da alt-orta sınıf gacoların arasında yaşamak istiyor. Ama tabii bu sizin iradenizden ibaret bir mesele değil. Fiziksel görünümünüzün, kişisel yeteneklerinizin, eğitim durumunuzun, meslekî kabiliyetlerinizin buna izin vermesi lazım. Yoksa gettoda kaçmak mümkün değil. Peki, gettoda kaçamıyorsanız ve de mekânsal olarak yer değiştirmek zorunda kalırsanız ne yaparsınız? Eskiden şehir dışına kaçılırmış. Uzakta kimsenin görmediği yerlerde yerleşim alanları oluşturulmuş. Ama şimdi aynı anda hem Alemdağ'da hem

de Küçükbakkalköy'de kentsel dönüşüm var. O zaman nereye gideceksiniz? Bu da akışkanlığın artması gibi bir şey doğuruyor benim gördüğüm kadarıyla. Farklı farklı yerlerde kısa dönemli, geçici yerleşimler oluşturuluyor. Üç ay Yalova'da, üç ay İstanbul'da kalan aile gruplarından bahsediliyor. Bu bir bakıma göçebeliliğin zorunlu bir strateji olarak gündeme gelmesi demek... Tabii bu, yeniden icat edilen bir göçebelilik... Geleneksel göçebelilik böyle bir şey değildi. Geleneksel durumda mesela belli mevsimlerde yerleşim alanında oturulurdu, sonra hareketli mevsim, yani sıcak mevsim geldiği zaman müşteri toplulukları arasında belli bir rotaya göre hareket edilirdi. Şimdi durum böyle değil. Başka örnekler de var. Yılın belli dönemlerinde tarım işçisi olarak çalışmak için Bandırma'ya giden, ardından Malkara'ya gelip orada kömür ocaklarında işçi olarak çalışan, yılın belli dönemlerinde başka yerlere giden aileler var. Meslekî bir zorunlu hareketlilik bu... Yılın belli döneminde İstanbul'a gelip kâğıt topluyuculuğu yapan, başka bir döneminde kısa süreli üretim yapan fabrikalarda çalışanlar var. Bunlar hem ekonominin hem de mekânsal dönüşümlerin dayattığı hareketler. Son dönemde benim en çok dikkatimi çeken bu hareketlilikler. Artık topluluğun donmasına, bir yerde yerleşmesine izin verilmiyor.

Yeni bir Küçükbakkalköy'ün ya da Sulukule'nin oluşması zor yani.

Zor. Ancak kent içinde gözden düşmüş, unutulmuş, çok küçük yerlerde mümkün.

Bu anlattıkların İstanbul dediğimiz şehrin sınırlarının da nasıl değiştiğini gösteriyor. Bir ucunda Yalova, diğer ucunda Çorlu, şehrin ekonomik coğrafyası dönüşüyor. Mesele yalnızca nüfusun hareketliliği değil anlaşılın.

Sanayi içerisindeki formel emek sürecine dâhil olamayanlar kendilerine kenarda bir şeyler buluyorlar. Bu tabii Türkiye'deki kapitalizm ve emek örgütlenmesi ile ilgili de çok şey anlatıyor. Malkara örneği, çok güzel bir örnek. Malkara'da kömür ocakları var. Makineyi kullananlar peripatetik olmayanlar, yani gacolar. Kömür hamalları artık Roman aileler. Kömür kamyonu yüklenmiş gidiyor, dökülen kömürleri toplayanlar da kalaycı Romanlar. Oradaki en alt kademe onlar... Emek piyasasının kendi içinde tabakalaşmasını buradan izlemek mümkün.

HELSINKI
YURTTAŞLAR
DERNEĞİ